

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

444

Lucy

807

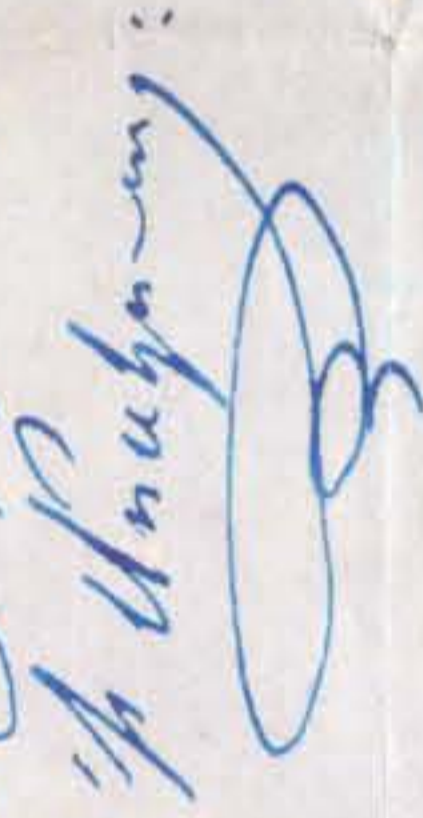

Gruppe

Die Gruppe der ...
...
...
...
...

Dr. ...

Во Свѣдѣніи о
ребенка Учену

Гр. Космановича

отъ Ариана, сына

моя Машиной

Магистратъ о.

Арианаго сына

во Свѣдѣніи о. о. о.

о.

Три ево мѣся.

The Committee of the

Board of Trustees

of the University of

the State of New York

do hereby certify that

the following is a

true and correct copy

of the original

as the same appears

in the records of the

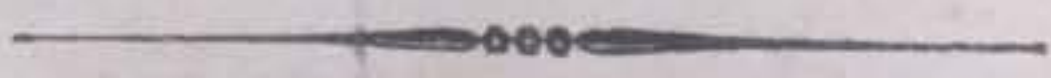
Board of Trustees

of the University of

the State of New York

Handwritten signature or initials in the top left corner.

ԸՆՏԻՐ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐԳ
ՆԸԻՆԵԼՑ

ՍԵՐԷՈՍ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՑ

275
J. 1871

2004

9(47.925)

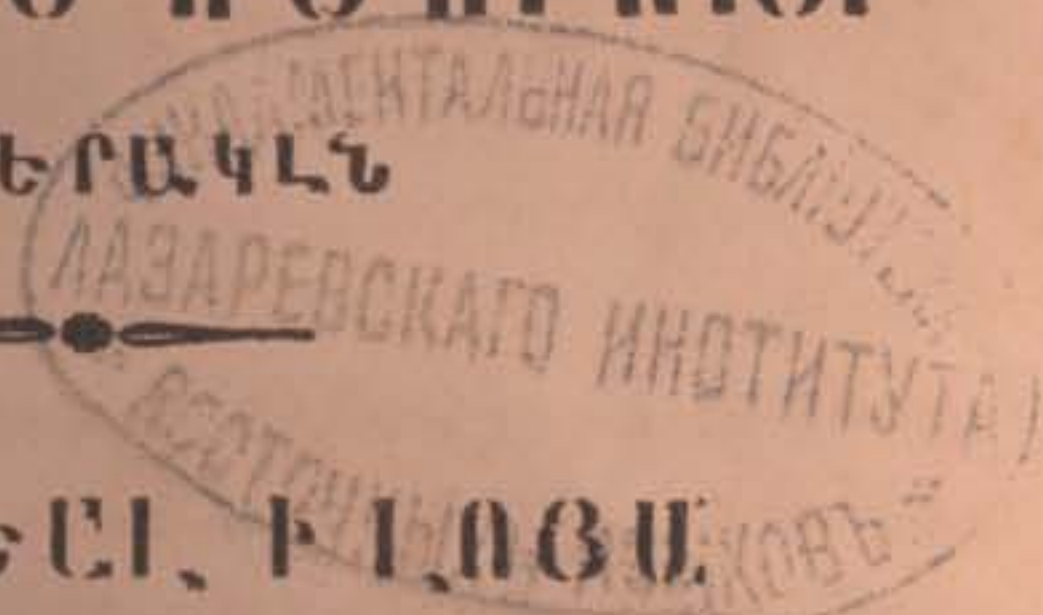
140-1

U-33
48-

ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍՆԻՒՈՒՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՒՄ

Ի ԿԵՐԱԿԼՆ

ԲՆՆՆԵՆԵՆԻ, Ի ԼՈՅՍԷ

Ի ԿԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Տ. Տ. ՆԵՐՍԷՍ Ե.

ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ԿԱՅՈՑ

Ե Ի

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԻՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ԵՐՈՒՍԱԶԷՄԻ

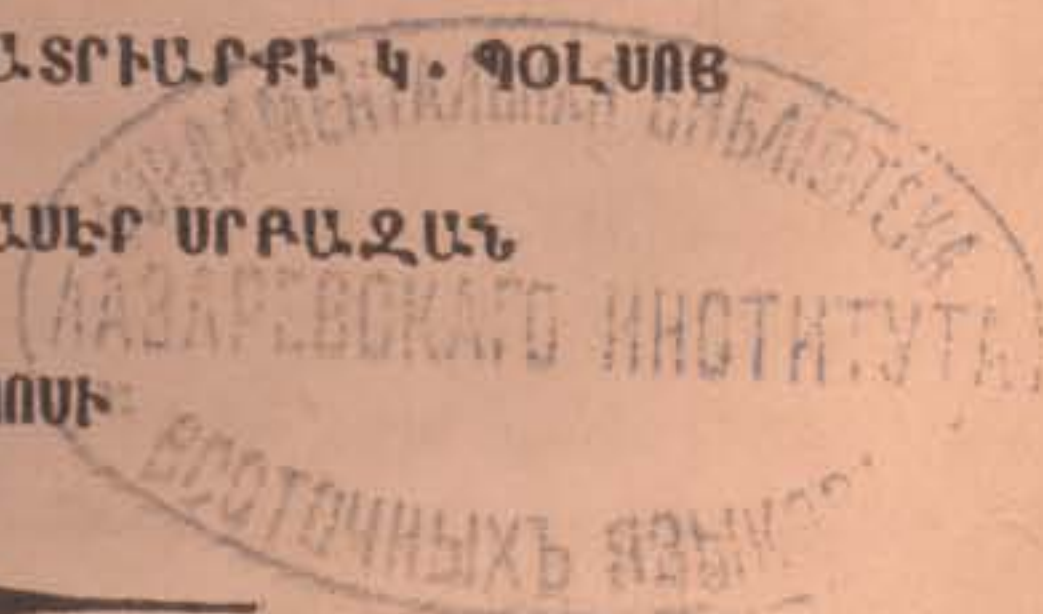
Տ. ՅՕԿԱՆՆՈՒ ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ե Ի

ԿՐԱՄԱՆԱԻ ՎԵԿԱՓԱՌ ՊԱՏՐԻԱՐԻԻ Կ. ՊՕԼՍՈՅ

Տ. ՅԱԿՈՎԲԱՅ ԱԶԳԱՍԵՐ ՍՐԲԱԶԱՆ

ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՎԿԱՆՆՈՒ ՄԻԻԿԵՆՏԻՍԵԱՆ

1851 - ՌՅԱ

(1004 / 17401) Ի

Կ Ը Ն Ի Ը Բ Ը Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Չի՞ք անձկալի բարութիւն յաշխարհի ազգասէր և հայրենասէր անձինք քան զգիւտ հայրենի հնութեանց, մանաւանդ եթէ յայտ գայցէ 'ի դէպ ժամանակի, յորոց 'ի բազում նշխարաց հնութեանց ազգիս 'ի լոյս ածաւ Սեբէոսայս պատմագիր :

Կուցէ եթէ ունէր ոք կարծիս զհարազատութենէ պատմութեան մերս քերթողահօրն՝ կարէ լուծանել սովաւ զիւրն տարակուսութիւն և մեք ոչ թէ 'ի ձեռն գրոյս այսորիկ ծանեաք զստուգութիւն պատմութեանն ազգիս, այլ՝ եթէ ունէր Աւրոպեանս ազգ, և այլք՝ տարակոյս վասն հարազատութեան պատմութե մերս աւանդութեանցն, ոչ երկբայիմք՝ թէ բարձեալ լիցի սովաւ՝ և փառաւորեսցի անմահ Անուն մերս Քերթողահօրն վասն ստուգապէս գրելոյ զազգաբանութիւն Հայկազեանս գրոհի : Ըստ որում Սա ապացուցանէ այլոց պատմչաց մերոց զվիպասանութիւնս՝ և առաւել եւս զԽորենացւոյն, զի Ագաթանգեղոս քան զԽորենացի հայրըն մեր գոլով յառաջ ժամանակաւ իբր հարիւր և ութսուն ամաւ համաձայն նմին պատմաբանէ զազգաբանութիւն Ազգիս Արձանագրութեանն վերայ :

Արդարև ոչ համարիմ չափազանց ջատագով յորջորջել զՍա Սատեան Սկեղէն ազգային հընութեան վասն հայերենասիրութեան . և արժան վարկանիմ զայս երկրորդ դասել յետ Քերթու զահօրն ցանկալի դպրութե՛ն՝ վն հնասիրութե՛ն ՚ի մասին Արձանագրութե՛ն , և վն այլոց պատմութեանց՝ որոց մինն է նամակ Մոգեստոս Արեցու առ Տ. Կոմիտաս Կաթողիկոսն , և նորին գրութիւնն սքանչելի՛ առ Մոգեստոս Արեցն . զորս ընթերցասէրք չեն տեսեալ տակաւին ՚ի գիրքս այլոց պատմչաց . թող և ըստ մասին Քրոնիկոնին :

Արդ՝ ամենայն ինչ երկու և երիւք վկայիւք հաստատի ըստ Տեառն բանի . ապա որչափ եւս առաւել ստուգագոյն լինի յորժամ վկայն իցէ յօտար սղգաց , և նա՛ ոչ վասն շահասիրութեան և փառասիրութեան , այլ միայն պարզապէս կացեալ վկայ ճշմարտութեան՝ գրէ միայն զստուգութիւնն , որ տեսանի ՚ի Մարաբբա փիլիսոփայս Մծուրնացի՝ որ եհան յարձանագրութեանէն Ագաթանգեղեայ . որպէս վկայէ Սեբէոս :

Ահա՛ եհաս ժամ ստուգութեան , արարեալն Խորենայ սուրբ հօրն մերոյ ոչ յայնմ աղբերէ , այլ յայլմէ գրութենէ և յայլ լեզուէ . բայց ըստ նիւթոյն և ըստ հայրենաւանդ ստուգութեանն ոչ մի ինչ պակաս՝ այլ առաւելագոյն քան զայն . զի զհրաշալի ասացուածս հաւոյն մերոյ Հայկայ ընդ Վելին բելիարայ , և զայլ բազում պատմական տեղեկութիւնս զարմանալիս նկարագրէ :

Արդ՝ ո՞ հայրենասէր ոգի՛ ո՞ ոք իցէ արդեօք՝ որ ոչ փղձկիցի ՚ի սիրտ իւր , և ոչ յարտա-

տուս շարժիցի վասն Աստուածախօս լեզուին և
աստուածապաշտ գործոց արիութեան մերոյս
Հայկայ . վասն վիճման և խօսակցութեան ընդ
դէմ Ռեւայ :

Եւ արդ՝ Խորենացի հայրն մեր գրեալ էր ՚ի
Մարաբբայ կատինայ ՚ի Յունականն ՚ի Քաղդէ-
ական լեզուէ թարգմանեալ գրութեանց . բայց
մերս Սեբէոս յայլմէ աղբերէ հանեալ զսա՛ տայ
ճաշակ ազգիս . ըստ որում պատմէ . « Ընդ հա-
յելով ՚ի մատեանն Մարաբբա փիլիսոփայի Ար-
ծուրնացւոյ՝ զոր եգիտ դրոշմեալ ՚ի վերայ Ար-
ձանին . . . յապարանսն Սանատրուկ արքայի՝ հան-
դէպ դրան արքունական տաճարին . (որ հրամա-
նաւ քաջին Տրդատայ արքային Հայոց՝ ՚ի ձեռն
Ագաթանգեղոսի արձանագրեալ էր (Յունարէն
գրութեամբ) . . . , զոր իմ գտեալ ՚ի նորին աշա-
կերտացն ՚ի Միջագետս՝ կամեցայ ձեզ զըուցա-
կարգել » :

Արդ՝ սոյն փիլիսոփայս հանեալ է Արձա-
նագրութենէ ըստ գրեցելոյն , և հանդիպեալ
Սեբէոսի ՚ի միջագետս աշակերտաց սոյն փիլիսո-
փայի՝ հեղեալ է ՚ի մերս բարբառ ՚ի Յունարէն
կամ Ասորւոց դարութենէ :

Արդ՝ եթէ հայեցուք ՚ի Սեբէոս՝ յետ Խորե-
նացւոյն իբր հարիւր քսան ամաց ՚ի յայտ եկել է
այս Արձանագրութիւն . որովհետեւ Սեբէոս
էր յետ Խորենացւոյն իբր 140 ամաց , վասն զի
գրէ Սեբէոս՝ « Օ՛ւածկեալ յաւերածի արքունա-
կան կայենիցն , քանզի զսիւնս տաճարին այնու-
րիկ խնդրեալ ՚ի դուռն արքային Պարսից . . .
և բացեալ զաւերածն վասն սեանցն , և այլն » :

Արոյ վասն՝ չէ հանդիպեալ խորենացին սոյն Ար-
ձանագրութեանս զորմէ խօսեցեալ եմք :

Անշուշտ պատմագիրս այս ստուգագէտ և
հնախոյզ ՚ի խնդիր ելեալ սակս ազգային յիշա-
տակարանաց՝ ոչ բաւական համարելով զխորե-
նացւոյն և զՏարոնացւոյն զպատմութիւնսն ՚ի
յօժարակամ փութոյ անձին՝ կամ յըստիպմանէ
ուրուք, չգիտեմք յորմէ պատճառէ, ցաւիմք
զի չեհաս ՚ի ձեռս մեր ամբողջագոյն օրինակն
սակս հասու լինելոյ յիշատակարանի սորին, իցէ
թէ ՚ի յայտ գայցէ ՚ի ժամանակին, որպիսի եղ-
եալ է յայլ մատեանս մեր : Չիք տարակոյս թէ
ըստ օրինակի խնդրանաց Սահակայ Նազբատուն-
ւոյ ՚ի խորենացի սուրբ հօրէն՝ խնդրեալ իցէ որ
՚ի սմանէ . ըստ որում ՚ի գլուխ բանին ասէ :
« Այլ եղեւ ոչ ՚ի կամայական պիտոյից վարժ-
խուղակի զանատարագրել ժամանակ » . լաւ եւս
ասել « ջանացի, կամ ջան եղի ստորագրել ժա-
մանակ » :

Արդ՝ մի որ տարակուսեսցի թէ ընդէր մին-
չեւ ցայժմ զայսմ Արձանագրութենէս ոչ որ յի-
շատակեաց . ոչ ապաքէն յառաջն ծածկեալ էր
որպէս յայտնէ պատմութիւնս : Այլ թէ խօսեցեալ
իցեն ևս զյայտնութենէ սորին՝ չեւ եւս է հա-
սեալ ՚ի ձեռս մեր . որպէս մինչեւ ցայսօր էր
պատմութիւն Արձանագրութեանս, եթէ դիպ-
եալ էին ևս՝ յոչինչ համարէին շատացեալ գո-
լով խորենացւոյն պատմութեամբ : Նայց այսօր
յոյժ պիտանի ունի համարիլ յաչս իմաստուն և
հետաքրքիր անձանց : Այլ հաւանական թուի
թէ՝ սակս թերի լինելոյ գործոյն՝ միայն Հերակ-

լի վերաբերեցին զանուն պատմութեանս . ըստ որում սա սկիզբն արար պատմութեան Հերակլի . ըստ վկայութեանն Ասողկայ « Պատմութիւնն Հերակլի որ 'ի Սեբէոսէ եպիսկոպոսէ ասացեալ » : Այլ թուի թէ՛ Վարդան սմա դիպեալ իցէ . ըստ որում տեսանին 'ի պատմութեան նորին բանք 'ի սմանէ առեալք . որպէս խօսեցեալ եմք յերրորդ ծանօթութեան մերում :

Յոյժ գովելի է յայսմ դարու ազգասէր անձանց աշխատութիւնն , որպիսիք են , Հնախօսութիւնն Հ . Վուկասու . Ղանապարհորդութիւնն Հ . Սինասայ . Ղանապարհորդութիւնն Վարդիս վարդապետի Չալալեանց , և Ղանապարհորդութիւնն Սեսրուլայ Թաղիադեանց , առաւել ևս Շահխաթունեան Յօհաննէս եպիսկոպոսի Ստորագրութիւնն . (հասար թ . երես 57) . տես անդ 'ի Թալին և յաղիւսակն ձմերոցին Աշնակ աւանայ . որ 'ի նոյն աշխատասիրէ գտեալ եղեւ , զի մինչեւ ցայժմ ոչ յումեքէ 'ի մատենագրաց յիշատակեցաւ . եթէ իցեն ևս , չեւ է հասեալ 'ի ձեռս մեր :

Ըստ սմին օրինակի են գործք Սեբէոսի որ 'ի մասին Արձանագրութեանն : Արդեօք ո՞րքան հընուիք դեռ ևս գոն ծածկեալք 'ի ներքոյ երկրի . և կամ իսպառ անհետացեալ անձանօթ 'ի մէնջ և 'ի գրեանց մերոց անգամ : Այլ թէ նոքին ևս 'ի յայտ գայցեն այժմ , գուցէ անհաւատալի թըւեացի ամենեցուն , սակս սպառ սպուռ ջնջելոյ նոցին . որպէս ահանատես եղաք աղէտալի տեսարանացն , սակայն կարեն վկայել տակաւին հետք կործանեալք աղաքաց՝ մերս հայրենեաց .

որպիսիք են աւերակք Անույ՝ և Վառնույ, մա-
նաւանդ՝ վանքն Վեղարդայ՝ որ դեռ կան-
գուն կայ, և վկայութիւնք նոցին են՝ աներկբա-
յելի :

Աւանդ. լացցո՛ւք անմխիթար ՚ի վերայ դժ-
բաղդութեան Հայաստան աշխարհիս . արդ-
եօք որչափ ևս հնու թիւնք և արձանագրութիք
կան ծածկեալ ՚ի ներքոյ երկրի ՚ի բռնութենէ և
՚ի կործանմանէ այլոց տիրապետութեանցն . որոց
այսօր հետք անգամ չերևին . եթէ գտեալք ի-
ցեն ևս միայն ընթեռնումք ՚ի մէջ պատմուեց :

Այս ևս յայտ լիցի՝ զի գտաք զերկուս օ-
րինակս . օրինակի միոյն չգոյր յիշտկարան՝ և էր
թերի . որ էր բոլոր գրով՝ հին թուղթ բամպա-
կեայ . և թուի թէ ՚ի վեշտասաներրորդ դարու
գրեալ իցէ . բայց ամենայն մասամբ մաքուր գը-
րութիւնն ՚ի հմուտ գրչէ . կայր ևս ՚ի միջի նորին
աղօթք հրաշագան յօրինուածով արարեալն սրբ-
բոյն Յակովբայ Սճբնացւոյ վասն մահտարածա-
մի՝ զոր և օրինակեցաք . (եւ ունիմք ՚ի ժամա-
նակին ՚ի լոյս ընծայել) . և գոյր ՚ի վերջն զայս
յիշատակարան . « Արդ գրեցաւ . . . թուին
ռժէ . ՚ի սուրբ և տիեզերական ուխտս Սարմա-
շինու վանաց . ձեռամբ յոգնամեղ և անարդիւն
գրչի տէր Յուսիկ կոչեցելոյ . . . և այլն » : Աւ էր
դրոշմեալ ՚ի ճակատն « Վատմագիրք Սեբէոսի ՚ի
Հերակլն » :

Աւ ՚ի միւս օրինակին՝ զոր արարաք մեզ բը-
նագիր զոր ընկալեալն էաք ՚ի սրբոյ Վեհէն որ-
պէս տեսցի ՚ի ստորև , որ էր գրեալ ոճիւն թուոյն

’ի Ռադէշ ’ի Վանս Եովհաննու Կարապետի . եւ
 դեալ էր ’ի վերջն յիշատակարան . զոր տեսցես
 ’ի վախճան մատենիս . եւ ’ի սկիզբն « Սեբէոս եւ
 պիսկոպոսի ’ի Հերակլն » : Բայց մեք եղաք
 « Պատմութիւն Սեբէոսի եպօսի ’ի Հերակլն » :

Արդարեւ մնամք ’ի տարակոյս . կամ ’ի միջա-
 գետս հանդիպեալ Հերակլի կայսեր՝ Թուի լի-
 նել ըստ ինդրանաց նորին գրեալ զսոյն պատ-
 մութիւն . եւ կամ սակս ընդարձակագոյնս գը-
 բելոյ զպատմութիւն Հերակլի՝ նորին վասն ըն-
 ծայէ նմա զանուն պատմութեանս : Ամին իրի
 կամ ընկալեալ է յայլոց , եւ կամ ինքն եղեալ է
 զայս անուն պատմութեանս : Բայց տեսցուք՝
 զի՞նչ յիշատակեն զսմանէ պատմիչք մեր :

Առաջին՝ Ստեփաննոս Տարոնացի Ասողնիկ
 կոչեցեալն , յիշէ զսա ’ի շարս մատենագրաց ա-
 սելով « Պատմութիւնն Հերակլի որ ’ի Սեբէոսէ
 եպիսկոպոսէ ասացեալ » :

Երկրորդ՝ ըստ պատմելոյ Կիրակոսի Բանձա-
 կեցւոյ՝ որ ասէ « Հերակլ ’ի Սեբէոսէ եպիսկո-
 պոսէ ասացեալ » :

Երրորդ ’ի Չամչեան պատմութեան յառա-
 ջաբանութեան անդ՝ որ վասն անյայտ պատմագ-
 րաց , ասէ « Հերակլ ’ի Սեբէոսէ եպիսկոպոսէ » :
 Եւ ’ի պատմելն յեօթներորդ դարու վասն ժո-
 ղովոյն Ղենայ առ ժամանակօք Ներսիսի Կաթու-
 ղիկոսի որ կոչեցաւ եւս շինող , յիշատակէ ’ի
 շարս եպիսկոպոսաց՝ զԵպօս ոմն Սեբէոս անուն
 ասելով « Սեբէոս եպիսկոպոս Բագրատունեաց »
 սա է եպիսկոպոսն այն : Արովհետեւ Շահխա-
 թունեան Եովհաննէս եպիսկոպոսն՝ եւս ’ի ստորագ-

րութեան իւրում. հասար Թ. Երեւ 285. գրէ այսպէս « Պատմաբանն Սեբէոս եպիսկոպոս Ռագրատունեաց ժամանակակից երրորդ Ներսիսի կաթողիկոսի՝ յորոյ աւուրս գտաւ և ՚ի ժողովի անդ ՚ի Վւին քաղաքի » : Եւ հասար ք. Երեւ 134. յիշէ զսա ՚ի շարս պատմչաց՝ « Սեբէոս եպիսկոպոս Ռագրատունեաց » :

Եւ Սիբայէլ եպիսկոպոսն Սալանթեան՝ որ առ ժամանակօք մերովք աշխատասիրեալ է յօրինել զցուցակ ազգի մերոյ, ՚ի շարս եօթներորդ դարու մատենագրաց յիշէ « Սեբէոս եպիսկոպոս պատմագիր » : Եւ մեք անշուշտ զսանոյն դարու մատենագիր ճանաչեմք լինել վասն վսեմ հայկական շարագրածոյն և վասն հնախօսութեանն, որով հետևող ցուցանի երանաշնորհ թարգմանչաց մերոց : Բայց ողբալին այն է՝ զի մինչեւ ցայժմ ոչ էաք դիպել ամա և ոչ սոյնպիսի մատենագրութեանց Ազգիս առ ՚ի ծանօթ լինել սոյնպիսեաց :

Ահա մինն սա է՝ զոր պատմագիրս յիշէ ՚ի ըսկիզբն ք. դարութեան՝ դասելով ընդ խորենացւոյն « Ստեփաննոս ճշգրիտ մատենագիր » ասելով. չգիտեմք զոր Ստեփաննոսն ասէ. մի միայն մեք գիտեմք Ստեփաննոս Տարոնացի Ասողնիկ կոչեցեալն ՚ի սկիզբն մետասաններորդ դարու գրեալ զպատմութիւնն. բայց ոչ է Տարոնացիս այս ոչ է մեղ ծանօթ. եթէ Ասողնիկն իցէ՝ ոչ լինի Սեբէոս յայնժամ եօթներորդ դարու. այլ զկնի գոնէ երկոտասաներորդ դարու պատմիչ լեալ. բայց այս՝ ոչ հաւանական երեւի մեզ ըստ հայկական ճաշակին և ըստ հնախօսութեանն, որ

իբրեւ ականատես վկայ պատմէ զանցիցն եօթն
ներորդ դարու . և վերջացուցանէ զգործն ՚ի նոյն
դարու : Թող թէ և Տարոնացի Ասողնիկ կոչեց-
եալն յիշէ զսա՝ որպէս ապացուցաք ՚ի վերոյ :

Սակայն հաւանական է՝ որպէս Շապհոյ Ռադ-
րատունոյ , և Ռևիտանէսի Արհայեցւոյ և այ-
լն . միայն մինչեւ ցայժմ անուանն և ոչ գրութիւն
ճանօթ էր մեզ , ըստ սոցին օրինակի այժմ Ստե-
փաննոս Տարոնացի յիշատակելով՝ տայ մեզ զցա-
ւալի աւետիս՝ որոյ անուանն չէր ճանօթ ազգիս ,
բայց այժմ ընկալաք ՚ի Սեբէոսէ . իցէ թէ ՚ի
յայտ գայցէ ՚ի ժամանակին նորին աշխատուին :

Աղաչեմք պաղատիմք՝ եթէ գտցին սոյնպիսի
լուսաւոր մատեանք , աշխատեսցին և համար-
ձակեսցին ՚ի լոյս ընծայել ՚ի փառս իւրեանց և
՚ի փառս հայրենեաց , և ՚ի փառս յոգնաջան աշ-
խատաւորաց ՚ի յաւերժական յիշատակ երգողաց
՚ի պարծանս ազգիս . Ապա թէ ոչ՝ եղեալքն ՚ի
ձեռս նոցա՝ կորնչին . որպիսի եղեալ են այլ մա-
տեանք ազգիս մինչեւ ցայժմ . այլ ոչ է պարտ
այժմ օրինակ ինչ ցուցանել :

Ահ , ցաւիմք արդարեւ . ուր գտցուք սոյնօ-
րինակ հնութիւն տեղեկութեան նախնեացն մե-
րոց . արդե՞ք յոր կողմ ցեցակեր , և կամ ուր ՚ի
բանտի կան զարդիս՝ առ տգիտութեան և սնա-
պարծութեան իւրեանց քանքարաթագոյց լի-
նելով . Թող ըստ ժամանակին բռնաւորաց ցըր-
ուեալ՝ կամ տգիտահալած գրեանս . այսօր տե-
սանեմք՝ զի զեղեալսն ոչ կարեմք բերել ՚ի ձեռս
մեր՝ և ինայեն . Թող զճածկեալսն՝ որոց ան-
ուանք անգամ մինչեւ ցայժմ՝ ոչ են ճանօթ ազ-

գիս . եթէ ներեցեն՝ համարձակիմք ասել . զի համարս ունին տալ յաւուրն ասեղին վասն սոյն պիտի գործոց :

Աւանդ նախնեացն մերոց աշխատանաց . . . :

Եւ արդ սոյն Մատեան տենչալի ՚ի ձեռս իմ անկեալ ՚ի 1850 ամի Փրկչին ՚ի գնալն մերում ՚ի Տփլիս յատուկ յանձնարարական գործով ՚ի կողմանէ Յակոբ Արքազան Պատրիարք հօր մերոց առ Վեհափառ Արքազան Կաթողիկոսն ամենայն Հայոց Տ. Ներսէս Ե. և տեսեալ իմ զՍա առ նորին Վեհափառութեան որ օրինակեալն էր ՚ի բնագրէն՝ որ ՚ի սուրբ Աջմիածին՝ խնդրեցի . և Վեհափառութիւնն նորին շնորհեաց մեզ . և յետոյ ՚ի գնալն մերում ՚ի սուրբ Աթոռն՝ բաղդատեցաք ընդ բնագրին՝ յորում կայր ՚ի մասին Քրոնիկոնին պակաս յերկուս տեղիս . առաջինն՝ գրեալ էր « չորս տող պակաս է » երկրորդին՝ « եօթն տող պակաս » . և տարբերութիւնք ինչ ժամանակաց . յայնժամ լցուցաք զթերին՝ ՚ի միւս հնագոյն օրինակէն , և մեծաւ մասամբ հետեւեցաք նմին . ըստ Քրոնիկոնի մասին . և նշանակեցաք ՚ի ստորեւ ՚ի ծանօթութեան : Նոյն պէս որքան մարթ էր բաղդատել ընդ միմեանս և զտարբերութիւնս գործոց՝ որ յայլում տեղւոջն , զհաւաստին եղաք . և զոչ ախորժեւիսն ՚ի ստորեւս ծանուցաք , որքան գտանէին ՚ի միւսում օրինակի անդ . զոր նշանակեալ եմք յիւրում տեղւոջն : Եւ համարձակեցաք անխիղճ մտօք զսխալանս գրչի՝ զայնոսիկ և ս նշանակելով :

Այլ միայն այսչափ փոփոխութիւնս մուծաք

առ 'ի լուսաւոր յարդարել զմատենս , այսինքն
յերիս դպրութիւնս բաժանեցաք զբովանդակ
գործն :

Առաջին՝ Արձանագրութիւնն Ագաթանգե-
ղոսի . զորոյ ըստ պահանջման գործոյն հարկե-
ցաք տալ զճանօթութիւն , և 'ի վերջն ծանօ-
թութեան՝ յաւելաք յորդորակս ինչ , զոր աշ-
խատասիրեալ ըստ տկար մտացս :

Արրորդ՝ Քրոնիկոնն համառօտ՝ զոր հաւա-
քէ 'ի Սովսիսէ Խորենացւոյ , և 'ի Ստեփաննոսէ
Տարոնացւոյ . բայց գործս այս՝ է տարբեր յայ-
լոց պատմչաց . որպէս ծանուցեալ եմք :

Արրորդ՝ արարաք զբովանդակ յիւր ժամանա-
կի եղեալ գործսն , զոր համառօտիւ պատմէ .
որպէս ինքն վկայէ 'ի նախերգանս իւր . « Օյս
ամենայն կամեցայ 'ի ձեռն գրոյս այսորիկ կար-
ճառօտ ձեզ վիպասանել » :

Աւ յաւելաք 'ի սկիզբն բ . և գ . դպրութե
զխորագրութիւնն « Պատմութիւն Սեբէոսի ե-
պիսկոպոսի » , բայց առաջին մասին անփոփոխ
պահեցաք « 'ի Հերակլն » ասելով :

Աւ թէպէտ էր 'ի բնագիրս գլխակարգու-
թիւնք . բայց մեք 'ի պատշաճ տեղիս եղաք ,
հանդերձ ՝ ճանօթական տեղեկութեամբ , այ-
սինքն բովանդակութեամբ 'ի ներքոյ պարունա-
կեալ գործոյն . որպէս տեսցի 'ի ստորեւ 'ի ցու-
ցակի :

Աւ ոչ ամենեւին փոփոխութիւնս մուծաք 'ի
բառսն զսովորութիւն նախնեացն ամբողջ պա-
հելով , այլ եղաք որպէս և էրն զերկիւղն՝ եր-
կեւղ . զօրն՝ զաւր . զօրհնեալն՝ աւրհնեալ . և

այլն : Թէպէտ էր 'ի միջի սորին մառացօնք գլու-
չի 'ի տեղիս տեղիս 'ի բնագրի մերում, բայց
մեք եղաք առ 'ի ամբողջ պահել զսճ նախնեա-
ցրն մերոց, և զմիւս հնագոյն թերի օրինակին :

Արդ՝ սոյն մատեան ցանկալի, որ է նշխար
հայրենի հնուեցն, 'ի պարծանս նախնեացն մերոց
համարձակեցաք 'ի լոյս ընծայել վն ուսումնա-
սիրաց աղգիս. թէպէտ ոչ էր յոյս մեր այսքան, և
ոչ վասն միայն սոյն գրութեան 'ի խնդիր ե-
լեալ էր մեր 'ի հայրենի աշխարհն՝ բայց . . .
լստ մասին բաւականացաք : Աւ շատացուք թէ
ընթերցողք և թէ մեք, և շնորհակալութիւնս
տացուք Ահափառ սուրբ հօր մերոց, և Մայր
Աթուոյ սրբոյ Աջմիածնի. զի եթէ ոչ էին պա-
հեալ յայնչափ ժամանակս 'ի յեղյեղմանէ բռ-
նաւորաց և յայլ առթից կորնչման՝ այժմ 'ի ձե-
ռս մեր ոչ էր եկեալ : Գուցէ տեսեալ սորին
հրատարակիլն և զխնդրեալ գրեանս մեր 'ի սէր
և 'ի պարծանս աղգիս պարգեւեցէ, որ 'ի ժա-
մանակին գայցէ 'ի յայտ, որով փառաւորի Առ-
րին Ահափառութեան անմահ Անուն և բազ-
մերախտ նախնեաց մերոց :

Այլեւ անկողմնասէր ոգւով գրեմզի Աստուա-
ծային պատուիրան է վկայել ճշմարտուէ և անմո-
ռաց պահել 'ի մտի զերախտիս բարեկամին. ա-
պա որչափ ևս առաւել պարտաւորիմք երախ-
տապարտ գտանել նմ սուրբ ուխտիցն առաքի-
նագործ անձանց քան զամենայն երախտաւորս
աղգիս. զի 'ի ձեռն սոցա պահպանեցաւ մինչև
ցայժմ, ճշմարտութիւն կրօնի, աղգութի մեր,
և լեզու, և գիտութիւն, և սոքս զպահեալ ա-

Լանդ նախնեացն մերոյ՝ անարատ նուիրեցին
յետնոցս :

Արդ՝ տուեալ զսոյն ճաշակ հայրենի հնու-
թեանց փափաքողաց ուսումնասիրաց աղգիս ,
եթէ սխալանք գտցին ՚ի սմա , ներեցե՛ն՝ զի
այսչափ էր կար մեր . եթէ հաճոյ թուեսցի՝ մե-
րս գուղնաքեաց աշխատուէ փոխարէն՝ խընդ-
րեմ յիշման արժանի առնել զիս և զճնողս իմ .
որ և մնամ խոնարհաբար ծառայ

Թատէոս Միհրդատ

Տ. Աստուածաբան

Միհրդատեանց

(Ի Կ. Պօլս . ՚ի Սահակեայ) :

ՅԸՆԿ Գ. ԳՊՐՈՒԹԵԼՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Ապստամբութիւն Վահանայ 'ի Պերողէ' և գրուել զիշխանութիւնն' և պատերազմաւ յաղթել. մահ Պերողի' և թագաւորել Կաւատայ' և պատուել զՎահանն մարզպանութեամբ, մահ Կաւատայ' և թագաւորել Խոսրովայ' որ Անուշ Ըռուան կոչի. ապրտամբիլ Վարդանայ և ծառայել Յունաց. պատերազմ Խոսրովայ և պարտիլ: Երես 45:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Ի Քրիստոս հաւատալ և մկրտիլ Անուշ Ըռուանայ' Տալիսկո պոսապետէն, և ննջումն. թագաւորել Որմզդի. հարկանել Վահրամայ զզօրս Թէտալացւոց, և պատերազմիլ ընդ արքայն Մազքթաց' և սպանանել զնա անդ. ապստամբութիւն Վահրամական զօրացն 'ի Խոսրովայ' և փախուստ. գալ Վահրամայ, օգնութիւն խնդրել Խոսրովայ 'ի կայսերէն Մօրկայ: Երես 51:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Դմեկ Վահրամայ 'ի վերայ Խոսրովայ' և նամակք երկու առ Մուշեղ, և հաւատարմութիւն Մուշեղի առ Խոսրով. պատերազմ մեծ. պարտիլ ապստամբաց. ապերախտութիւն Խոսրովայ առ Մուշեղ, վասն որոյ խորհուրդ Մուշեղի սպանանել զնա, և գրել ամբաստանութիւն ընդ իշխանացն Յունաց առ կայսրն. այնմ տհաճութիւն կայսերն և թուղթ առ նոսա և առ Խոսրով. արձակիլ Յունական զօրաց. կոչիլ Մուշեղայ 'ի կայսերէն առ պալատն: Երես 62:

ԳԼՈՒԽ Դ.

Բարեպաշտութիւն Շիրին թագուհւոյ' որ էր քրիստոնեայ կին Խոսրովայ արքայի. և հրովարտակ Խոսրովայ: Երես 76:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Խնդրել կայսերն Մօրկայ զմարմինն Դանիէլի' 'ի թագաւորէն Խոսրովայ: Երես 78:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Գիր ամբաստանութեան Մօրկայ առ Խոսրով վասն իշխանաց
 և զօրացն Հայաստանի . և առաջարկութիւն զիւր մասինն հեռա-
 ցուցանել 'ի Թրակիէ , և նա՝ զՊարսից մասինն Արեւելս . փա-
 խուստ Յունական մասին իշխանաց առ Պարոս . առաքել Խոսրո-
 վայ զՀամարակարն գանձաւ բաղմաւ 'ի մասն Յունաց զքաղուճս
 յանկուցանել յինքն . յափշտակել իշխանաց զգանձն . պատ-
 րաստութիւն պատերազմի . պատգամ . քակտումն իշխանաց 'ի մի-
 մեանց . երթալ ոմանց առ Յոյնս՝ և ոմանց առ Պարսիկս : Երես 79 :

ԳԼՈՒԽ Է.

Իշխանք Հայոց Յունական մասին ասպատակին . պատերազմ .
 մահ ոմանց 'ի պատերազմի . և երկուցն գլխատիլ : Երես 83 :

ԳԼՈՒԽ Ը.

Հրաման 'ի կայսերէն ժողովիլ Արեւելեան զօրաց իւրոց՝ և Հա-
 յաստանեայց , ընդ ծով անցանել և գումարիլ 'ի Թրակիա ընդ-
 դէմ Թշնամուոյն . ընտրիլ Մուշեղայ նոցա զօրագլուխ . յաղթել՝ ասպա
 յաղթիլ . և ըմբռնիլ Մուշեղայ և սպանանիլ : Երես 85 :

ԳԼՈՒԽ Թ.

Հրաման կայսերն Մօրկայ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի 'ի
 Հայս . բաժանումն աթուոյ Հայրապետութեանն : Երես 87 :

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Հրաման դարձեալ 'ի կայսերէն ժողովել զայրեճի 'ի Հայոց .
 տանելն զզօրս Մամիկոնեան՝ Սահակայ և Սմբատայ Բագրատունւոյ .
 դառնալն Սմբատայ 'ի Հայս . խորհուրդ նախարարացն Հայոց . եր-
 թալ Սմբատայ առ կայսրն եօթն արամբք . ընկենուլ 'ի Աիւնիկն .
 քաջութիւն Սմբատայ անդ . ազատիլ և ասպա սքսորիլն Ափրիկէ :
 Երես 88 :

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Կոչիլ Ասորեստան և պատուիլ յարքայէն Խոսրովայ այնց նա .

խարարաց՝ զոր Համարակարն եթող, և զօրաց նոցա նստիլ Աստու-
հան : երես 92 :

ԳԼՈՒԽ ԺԲ .

Դասուել խորովայ զքեռիս , սարանու մն Վնդոյի , և Վատամայ
փախուցեալ պատերազմիլ ընդ խորովայ , և իշխել 'ի կողմանս
Պարթեւայ : երես 93 :

ԳԼՈՒԽ ԺԳ .

Մահ իշխանացն Հայոց՝ և ապտամբութիւն զօրացն նոցա՝ որ
'ի Սպահան , և աւերել զերկիրն՝ և յափշտակել զգանձն՝ և եր-
թալ առ Վատամ : երես 95 :

ԳԼՈՒԽ ԺԴ .

Տայ խորով Սմբատայ Բագրատունւոյ զմարզպանութիւն
Վրկանայ՝ և մեծացուցանէ յոյժ , բարեկարգէ Սմբատ զՎրկան
աշխարհն հոգեւոր և քաղաքական կրթութեամբ : երես 96 :

ԳԼՈՒԽ ԺԵ .

Գալ Վատամայ Ասորեստան առ 'ի սարաննել զխորով և առ-
նուլ զթագաւորութիւնն , մեռանիլ 'ի Պարթովիայ արքայէն Քու-
շանայ խաբէութեամբ , պատերազմ փոքր 'ի Վրկան աշխարհի :
երես 98 :

ԳԼՈՒԽ ԺԶ .

Գտանիլ մասն 'ի խաչափայտէն : 100 :

ԳԼՈՒԽ ԺԷ .

Պատերազմ Սմբատայ ընդ թշնամիսն և յողթել , մեծանալ 'ի
սրատիւ և 'ի սարգեւս սրատուական՝ քան զամենայն մարզպանս ,
կարգիլ 'ի մատուռակութիւն արքայի՝ որդւոյ Սմբատայ Վարազ-
տիրոց անունն , շինու մն եկեղեցւոյ սրբոյն Գրիգորի , և նստիլ կա-
թուղիկասի : երես 101 :

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Կոչի Սմբատ 'ի դուռն Պարսից, և առնու զպատիւ Տանուտէ-
բութեան՝ որ կոչի Խոսրով Շում. հալածէ զՔուշանս. սպանումն
Դատոյենայ. դարձեալ ելանէ Սմբատ ընդ նախարարս Հայոց ընդ-
դէմ ազգին Քուշանայ և Հեփթաղեայ. ըմբշամարտութիւն ինչ,
յաղթէ Սմբատ և երթայ մեծաւ շքով 'ի դուռն: Երես 103:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Մեռանիլ Սմբատայ խաղաղութեամբ. ապստամբիլ նախարա-
րացն Հայոց 'ի Պարսից՝ և երթալ 'ի ծառայութիւն Խաքանայ ար-
քային Հիւսիսոյ: Երես 108:

ԳԼՈՒԽ Ի.

Ապստամբութիւն Առատ Խոռխոռուռնոյ Պարսկի մեծի և մահ
նորս. սահմանակալք Պարսից և Յունաց: Երես 110:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Սպանումն Մորկայ կայսեր՝ և թագաւորել Փոկասայ. ապստամ-
բիլ Երակղի զօրավարի Ալէքսանդրիոյ, և Ներսիսի զօրավարի Միջա-
գեաոց Ասորոց. պաշարումն Ուրհայի 'ի Յունաց. և պաշարումն
Դարս քաղաքի 'ի Խոսրովայ՝ և գումարել զօրս 'ի կողմանս Հայոց
և առնել նոցա զօրագլուխ զՋուան իշխանն վեհ. դալ յՈւրհայ՝ և
առ յինքն առնուլ զԹէոդոս, և դարձեալ անդրէն կործանելն ըզ
Դարս. առնուլ Ուրհայի 'ի Յունաց՝ և սպանումն Ներսիսի զօրա-
վարի: Երես 113:

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Պատերազմ Պարսից ընդ Յունաց 'ի դաշտն Շիրակ՝ և պար-
տութիւն Յունաց. դարձեալ պատերազմ 'ի Ճաղկոտան, և պար-
տութիւն Յունաց՝ և անձնատուր լինիլ Թէոդոսի Խոռխոռուռնոյ
և տալ զբերդն Պարսից. մահ նորս: Երես 116:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Արձակել Խոսրովայ զօրու քաղմաւ զզօրագլուխն Ըւաղման

զխուեամ՝ յԱսորեստան, և զԱշտատ Յեզրուահար ՚ի Հայաստան՝
 ընդ նմա և զԹէսդոս կայսր. հնազանդիլ ամենայն Միջագետաց
 Ընդհան զխուեմայ, պատերազմիլ Աշտատայ ընդ Յոյնս և հնա-
 ղանդեցուցանել զԿարնոյ գաւառն, պատերազմ Շահենայ ընդ
 Յոյնս և յաղթել, գաղթել բնակչաց Կարնոյ Սհմատան Շահաս-
 տան, մահ կաթուղիկոսաց, առնուլ կեօարիոյ ՚ի Շահենայ և սպա-
 նու մն Ղաասկայ Արծրունեոյ: Երես 121:

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Գիմելն Հերակլի Ասորեստան ընդդէմ Պարսից, պատերազմ
 մեծ առ Ատիոք քաղաքաւ, պարտութիւն Յունաց, հնազանդու-
 թիւն երկրին Պաղեստինու Պարսից, նստիլ Երուսաղէմ Պարսիկ
 սատիկանի և սպանու մն նորա, կտարած մեծ Երուսաղէմ սրով
 Պարսից և այրիլ, գերութիւն սրբոյ Խաչին, Երես 125:

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Թուղթ Մոզեստոս երիցու առ Տէր Կուսմատաս՝ և պատասխա-
 նի ՚ի Կուսմատասայ կաթուղիկոսէ առ Մոզեստոս, նարոգումն տա-
 ճարին Սրբոյն Հախիսիմեայ ՚ի Կուսմատասայ կաթուղիկոսէ: Երես 131:

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Գալ Խուեմայ զօրու բազմաւ ՚ի Քաղկեդոն առնուլ զԿոստան,
 գրնուպօլիս, յորդոր և ընծայ կայսերն, հաւանիլ նոցա և դառնալ
 յետս, գարձեալ գալ Պարսից ՚ի Բիւզանդիա, պատերազմ մեծ
 ՚ի ծովու, պարտութիւն Պարսից, հրովարտակ Խոսրովայ առ Հե-
 րակլու, շուէլն Հերակլի ՚ի վերայ Պարսից, պատերազմ առ Տիգ-
 րանակերտիւ՝ և յաղթութեամբ և աւարաւ գալ Հերակլի ՚ի Կե-
 սարիա Կասպագովկացւոց՝ և անտի վերստին գիմել ՚ի վերայ Խոսրու-
 վու՝ և պատերազմ ՚ի գաշան Նինուէի՝ պարտութիւն Պարսից:
 Երես 141:

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Փախուսա Խոսրովայ, առնուլ Հերակլի զՏիգրոն և այրել և
 դառնալ Ատրպատական, սպանու մն Խոսրովայ և Խ, որդւոց նու-
 բին, թագաւորիլ Կաւատայ՝ և հաշտութիւն առնել ընդ Յոյնս և
 ՚ի քաց թողուլ զսահմանն: Երես 150:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ը .

Մարզպան լինել Վարազտիրոցի որդւոյ Սմբատոյ, ընտրիլ կաթուղիկոս Քրիստոսափորոյ և անկանիլն, յաջորդելն Եղբի, փախճանիլ կաւատոյ, և թագաւորել Արտաշրի որդւոյ նորա, գիր Հերակլի առ Խոսեամ, և խնդրել զսուրբ Խաչն 'ի նմանէ, սպանումն Արտաշրի' և թագաւորել Խոսեամոյ, սպանումն Խոսեամոյ' և թագաւորել Բբոր դստերն Խոսրովոյ, յետ սորա Խոսրովոյ ումեմն, և յետ սորա Ազարմիշուխոս դստեր Խոսրովոյ, յետ սորա Ումիլդի, ապա թագաւորել Յազկերտի : Երես 155 :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ .

Գալ Սրբոյ Խաչին 'ի սուրբ Երուսաղէմ, որոշիլ սահման թագաւորացն երկոցունց, ընդունել Եղբի զժողովն Քաղկեդոնի յրատիպմանէ Մժէժ գնունւոյ, խորհուրդ Մժէժի ընդ Ռաստովմայ 'ի վերայ Վարազտիրոց Ասպետի, փախուստ Վարազտիրոցի, երգնուլ թագաւորին նմա' երթալն նորա 'ի պալատն և մեծարիլ, չար խորհուրդ Աթալարիկոսի ընդ իշխանաց 'ի վերայ Հօրն, յայտնել խորհրդոյն և մահ նոցա, աքսոր Վարազտիրոցի, քաջութիւն Դաւթի Սահառունւոյ' և լինիլ կիւրապազատ, գործք թէոգորոսի Ռըւտունեաց տեառն : Երես 157 :

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ .

Բարձումն Սասանականին որ կալաւ զիշխանութիւնն ամս շիք, և ծագումն Մահմէտի, և մուտ որդւոցն Իսմայէլի յաշխարհն Հայոց, մահ Երակլի' և թագաւորել կաստանդեայ : Երես 165 :

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ա .

Վասն Հրէից և շար խորհրդոց նոցա : Երես 175 :

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Բ .

Մեռանիլ կաստանդեի դաւեալ 'ի մօրէն' և թագաւորել Երակլոսի որդւոյ երկրորդ կնոջն Երակլեայ, գալ 'ի կաստանդնուպօլիս Վաղէնտինի զօրավարի և նստուցանել թագաւոր զկաստաս զորդի կաստանդեի, սխտերազմ Պարսից ընդ Իսմայէլացիան և սլարսիլ :

գառնալ Վարապետաց Աստուծոյ յարարել, և բազմաց, գալ իսմա-
յի լացուոց յԱստուծոսական և բաժանել յերիս, առին զբերդն Ար-
ծախու արշաւեալքն ՚ի գառնդն սեփհական: Երևս 173:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Գ .

Ազատել Տեառն զգերիան՝ և խորտակել զԻսմայէլացիան, հար-
կանել զՏայս՝ զԱիրս՝ և զԱզաւանս ասուելոցն յԱրարատ, նա-
ւամարտութիւն իսմայէլացուոց ընդ Յոյնս, երթալ Պառկոպոս առ
Մախաս իշխանն իսմայէլի՝ և հաշտութիւն ընդ Յոյնս, գործք
Ներսիսի կաթուղիկոսի, վէճ հաւասոց ընդ Հայոց, պատասխան
Հայոց առ Կոստանդին կայսրն: Երևս 184:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Դ .

Յարձակումն Հագարացուոց, և անցք ինչ ՚ի Հաւոմս: Երևս 211:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ե .

Պատերազմ իսմայէլացուոց ընդ Պարսից և բառնալ զտէրութիւն
Պարսից, մահ Յաղկերտի, Մարաց և Հայոց ծառայել Հագարացուոց,
Կոստանդինի գալ ՚ի Հայս, սրատրատութիւն իսմայէլացուոց ընդ Յոյ-
նքս, և վասն Հայոց կաթուղիկոսին Ներսիսի: Երևս 214:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Զ .

Թուղթ արքային իսմայէլի առ Թագաւորն Յունաց Կոստանդին,
գալ Մախաս իշխանին իսմայէլացուոց ՚ի Քաղկեդոն, և յաղթիլ
տերամբ: Երևս 225:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Է .

Ապատամբիլ Մարաց իսմայէլացուոց: Երևս 230:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ը .

Ապատամբութի Մուշեղի ՚ի Յունաց՝ և ծառայել իսմայէլացուոց:

պատերազմ Իսմայէլացւոց ընդ Յոյնս 'ի Նախճաւան, և կոտորելն
 զՅոյնս, և աւերելն զՀայաստան, վերստին 'ի բաց կալ Հայոց 'ի
 ծառայութենէ Իսմայէլացւոց' և հնազանդիլ Յունաց, լինել կիւ-
 բասղաղատ Համազասպայ Մամիկոնէից տեառն, վասն որոյ սպանա-
 նել Իսմայէլաց զգառանդսն, անկանիլ խռովութիւն 'ի մէջ բանա-
 կին Իսմայէլի և պատառումն 'ի միմեանց, յաղթել ամենեցուն Մա-
 ռիասայ իշխանին իւրեանց և թագաւորեալ՝ առնել ընդ ամենեւին
 խաղաղութիւն : Երես 252 :

Ի ՅԱՒԷՐԺԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿ

ՀՈԳԻՈՅ

ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ ԾՆՈՂԻՆ ԻՄՈՅ

Տ. ԱՍՏՈՒԸՕՒՏՏՐՈՅ ԻՆՉՆՆԵՅԻ

ԵՒ

ՄԻ ՀՐԴԱՏԱՅ ԶԱՐՄԻՆ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՍԵՐԷՈՍԻ Ե ՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ի Հ Ե Ր Ա Կ Լ Ն

Դ Պ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը*.

Եւ եղև ոչ ՚ի կամայական պիտոյից վարժ
խուզակի զանատարագրել ժամանակ (1). և զնախ-
նի քաջացն ձեռնարկելով դրոշմել վիպասանու-
թիւն, զիմն յիշատակել զառասպելս, և ՚ի նոյն
շարագրելով ասացից զառ ՚ի յապացան եղելոյ,
և ցուցից համառաւտիւք զարդեաց ժամանա-
կացս զաղետիցս վերաբերութեան զամս և զա-
ւուրս հինգ թագաւորացն յիշատակելով:

Անդ հայելով ՚ի մատեանն Վարաբբայ փիլի-
սոփայի Վճուրնացւոյ, զոր եգիտ դրոշմեալ ՚ի
վերայ արձանի ՚ի Վճբին քաղաքի՝ յապարանսն
Սանատրուկ արքայի հանդէպ դրան արքունա-
կան տաճարին, ծածկեալ յաւերածի արքունա-
կան կայենիցն:

Քանզի զսիւնս տաճարին այնորիկ խնդրեալ
՚ի դուռն արքային Պարսից, և բացեալ զաւե-

---

* Ի բնագրին էր ԳԼՈՒԽ Ա. բայց մեք եղաք ԴՊՐՈՒԹԻԻՆ Ա.
ըստ բաժանման մերոյ յերես գպրութիւնս:

բաճն վասն սեանցն ըստ դիպան արձանագրին
 դրոշմեալ ՚ի վերայ վիմի զամս և զաւուրս հինգ
 թագաւորացն Հայոց՝ և Պարթեւաց Յունարէն
 դպրուք . զոր իմ գտեալ ՚ի Սիջագետս՝ ՚ի նորին
 աշակերտացն , կամեցայ ձեզ զըուցակարգել .
 քանզի այսու ունէր վերնագիրն այսպէս :

ԵՍ ԱԳԱԹԱՅԳԵՂՈՍ ԳՐԻՉ ԳՐԵՑԻ Ի ՎԵՐԱՅ ԱՐՁԱՆԻՍ
 ԱՅՍՈՐԻԿ ԻՄՈՎ ՁԵՌԱՄԲՍ ՋԱՄՍ ԱՌԱՋԻՆ ԹԱԳԱ
 ԻՈՐԱՅՆ ՀԱՅՈՑ , ՀՐԱՄԱՆԱԻ ՔԱՋԻՆ ՏՐԻԱՏՍՅ՝ ԱՌ-
 ԵԱԼ Ի ԴԻԻԱՆԷ ԱՐՔՈՒՆԻ , ՋՈՐ ՓՈՔՐ ՄԻ ԵԻ ԱՊՍ
 ՅԻԻՐՈՒՄ ՏԵՂԻՈՋՆ ՏԵՍՅԵՍ ՋՊԱՏՃԷՆՆ :

“ Բայց ես նախ առաջին զվ՛արս յահեղն ար-
 քայ՝ և յարի այրն սկսայց ասել , նախ զնախ-
 նեացն պատմութիւնս՝ ուստի եղև սկիզբն ա-
 մենայն երկրի շինուածոց լրմանց . և անտի ՚ի
 սոյն պատուաստելոյ յաւդել զըրուցակարգուէ
 վէպս հսկայազանցն՝ և զառասպելս ունայնս ան-
 հանձար զաւրացն . զոր ՚ի մեծ երկանցն աշտարա-
 կին յղութիւն ծնանելով ցրէր ընդ մեծ անա-
 պատ անթիւ , որ ՚ի կայս անլուրս ձայնից ան-
 դադար ՚ի վերայ առն ընկերի առնոյր սուրըն
 Տիտան . յորում առաջին թագաւորեաց ՚ի վե-
 րայ երկրի :

” Եւ Ի՛նչն Տիտանեան ՚ի վեր կարծէր զինքն
 քան զամենայն ազգս մարդկան՝ զիւրն ոչ ձանա-
 չելով զընութիւն , այլ զամենայն ազգս մարդ-

---

* Ի միւս օրինակէն եգաք « ՚ի Սիջագետս » :

կան 'ի ծառայութիւն իւր կոչէր : Ապա յայնմ
 ժամանակի Հայկն Աբեթածին ոչ կամեցաւ հը-
 նազանդիլ 'ի ծառայութիւն Վեշայ արքայի . ար-
 համարհեաց զնա սատուած կոչել . անդ Վեշ 'ի
 վերայ Հայկին յարձակեալ մարտիւ : Իսկ Հայ-
 կըն արի՝ ազեղամբ հալածեաց զնա :

» Արդ՝ այս է Հայկն՝ որ ծնաւ Օարաման-
 եակ զորդի իւր 'ի Վաբելոն : Այլ ծնաւ Արաման-
 եակ ուստերս և դստերս բազումս՝ յորոց անդրա-
 նիկն Արամայիս : Այլ ծնաւ Արամայիս ուստերս
 և դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Ամասիա :
 Այլ ծնաւ Ամասիա ուստերս և դստերս բազու-
 մըս՝ յորոց անդրանիկն Վեղամ : Այլ ծնաւ Վե-
 ղամ ուստերս և դստերս բազումս , յորոց անդ-
 րանիկն Հարմա . Այլ ծնաւ Հարմա ուստերս և
 դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Արամ : Այլ
 ծնաւ Արամ ուստերս և դստերս բազումս՝ յո-
 րոց անդրանիկն Արայն գեղեցիկ :

» Արդ՝ այս են անուանք ազգածինն արանց
 անդրանդեւոցն 'ի Վաբելոն (գնացեւոցն) * ընդ
 կողմանս հիւսիսոյ յերկիրն Արարադայ , չուեաց
 խաղաց գնաց Հայկն 'ի Վաբելոնէ կնաւն՝ և
 որդւովքն՝ և ամենայն աղխիւն հանդերձ : Այլ
 չոգաւ բնակեցաւ յերկիրն Արարադայ 'ի տանն
 որ 'ի լեռնատինն որ զառաջինն շինեալ էր Օւր-
 րուանայ հաւքն՝ և եղբարբքն հանդերձ :

» Այլ ապա ետ զնա Հայկն կալուած ժա-
 ուանդութեան կադմեայ թորին իւրոյ որդւոյն

---

* Միւս օրինակն ոչ ունիւր փակագծիւ եղեալ բառդ :

Արամանեկայ : Այլ ինքն չուեաց գնաց անտի և ս
 ՚ի հիւսիսակողմն և չոքաւ բնակեցաւ ՚ի բարձ
 րաւանդ դաշտավայրի միոջ . և կոչեցաւ անուն
 դաշտին այնորիկ Հարթ , յանուն Հարցն :

» Իսկ երկիրն ըստ նմին պատշաճի կոչեցաւ
 անուն Հայք՝ որ են հայազամբք հանդերձ :

» Այլ արդ՝ այս Հայկ հզաւր զաւրութեամբ
 և բարի անձամբ՝ և կորովի աղեղամբ՝ և մար
 տիկ յոյժ :

» Յայնմ ժամանակի թագաւորեաց ՚ի Ռա
 բելոն որսորդ հսկայ Ռէլն Տիտանեան ճոին
 շաստուածացիալ , որոյ հզաւր զաւրութեամբ և
 սաստիկ յոյժ գեղ պարանոցի իւրոյ : Այլ էր իշ
 խան ամենայն ազգաց՝ որ սիռեցան ՚ի վերայ ե
 րեսաց ամենայն երկրի , որոյ արարեալ առ աչաւք
 կախարդութեամբ հնարս՝ և հրամանս թագա
 ւորականս ամենայն ազգաց . և հպարտութեամբ
 ամբարտաւանութեան իւրոյ կանգնեաց զպատ
 կերն իւր , և ետ երկիրպագանել իբրև աստու
 ծոյ , և զոհս մատուցանել :

» Այլ վաղվաղակի կատարէին ամենայն ազգքն
 զհրամանս նորա . բայց մի ոմն Հայկ անուն նա
 հապետ ազգացն ո՛չ հնազանդեցաւ ՚ի ծառայուի
 նորա , և ո՛չ կանգնէր ՚ի տան իւրում զպատկեր
 նորա . և ո՛չ մեծարէր զնա անձաւրէն շքով (3) :

» Այլ էր անուն նորա Հայկ , ընդ որում ծնաւ
 արքայի Ռէլայ ոխութիւն մեծ : Այլ զաւրաժո
 զով լինի Ռէլ արքայ ՚ի Ռաբելոն և դիմէ գնայ
 ՚ի վերայ Հայկայ սպանանել զնա :

» Իայ հասանէ յերկիրն Արարադայ ՚ի տունն՝
 որ էր նոցա հայրենի՝ զոր շինեալն էր ՚ի լեռնու

տինն . և Աստուծոս փախստական գնաց 'ի Հարք
առ հայր իւր ազդ առնել նմա . և ասէ — 'Իմեալ
գայ Նէլ արքայ 'ի վերայ քո , և եկն եհաս մին
չեւ 'ի տուն անդր . և ես կնաւ իմով և ուղ
ւովք ահաւասիկ կամ փախստական — :

՝ Առնաւ Հայկն (1) արամեհակ և զԱստուծոս զոր
դի իւր . և զորդիս նոցա և զորդիս եւթանե
ցունց դասերաց իւրոց , արս հսկայս և նուա
զունս թուով :

՝ Եւ 'ի դիմի հարկանի Հայկն Նէլայ արքայի .
և ոչ կարաց զգէմ ունել բազմութեան արանց
հսկայից սպառազինաց :

՝ Անդ 'ի դիմի հարկանի Հայկն Նէլայ , և
կամեցաւ ըմբռնել զնա Նէլ 'ի բուռն իւր : Իոյս
ետ Հայկն յերեսաց նորա , և գնայր նա փախըս
տական . և Նէլ զհետ նորա երթայր պնդագոյն
հանդերձ զինակրաւն իւրով :

՝ Օտեղի կալաւ Հայկն , և ասէ ցնա , — Օ ի
պնդեալ գաս զհետ իմ . դարձիր անգրէն 'ի տե
ղի քո՝ զի մի մեռանիցիս այսաւր 'ի ձեռաց իմոց .
քանզի ոչ վրիպի նետ իմ իմիք — : Պատասխանի
ետ Նէլ , և ասէ՝ — Ասն այնորիկ՝ զի մի անկցիս
'ի ձեռս մանկուոյ իմոյ և մեռանիցիս . այլ եկ
'ի ձեռս իմ , և կեաց 'ի տան իմում խաղաղու
թեամբ , ունելով 'ի գործս զմանկունս 'ի տան ի
մոյ զորսականս — :

՝ Պատասխանի ետ նմա Հայկն և ասէ — Շնն
ետ դու՝ (2) և յերամակէ շանց՝ դու և ժողովուրդ
քո : Եւ վասն այնորիկ թափեցից իսկ այսաւր 'ի
քեզ զկապարձս իմ — : Եւ արքայն Տիտանեան
սպառազինեալ , և վստահացեալ 'ի կուռ սպա

առաջինութիւնն անձին իւրոյ :

» Այլ Հայկն Աբեթայն մերձենայր և ունէր 'ի ձեռին իւրում զաղեղն , որպէս հեծան հզաւր մայրափայտեայ : Այլ Հայկին զտեղի կալեալ պատրաստի ընդդէմ նորա աղեղամբ :

» Այլ կանգնէ զկապարձսն 'ի գետնոյ ընդ ինքեան յաղեղն սկայաւրէն կամարին , և ընդ գիրկրս մտեալ զաւրութեամբ հարկանէ նետիւ ըզտախտակս երկաթիս , և ընդ պղնձի վահանն 'ի թափ անցուցանէ ընդ մտեղէն արձանն յերկիր խարսխեալ վտարեալ նետն . և վաղվաղակի յերկիր կործանեալ զաստուածակարծեալ հսկայն . և զաւրք նորա փախաստական լինէին : Այլ նոքա զհետ մտեալ թափեցին 'ի նոցանէ երամակս ձիոց և ջորեաց և ուղտուց :

» Այլ Հայկն դարձաւ 'ի տեղի իւր՝ և չորաւ կալաւ Հայկն զերկիրն Արարադայ . և բնակեցաւ անդրէն ազդաւ իւրով մինչև ցայժմ : Այլ 'ի ժամանակի մահուան իւրոյ ետ զնա կալուած ժառանգութեան Ասդմեայ թոռին իւրում որդւոյ Արամանեկայ եղբաւր Հարմայի :

» Այլ Արամանեկայ հրամայեաց երթալ 'ի հիւսիսակողմն՝ ուր ինքն իսկ դադարեաց զառաջինն : Այլ եղև յետ մահուանն Հայկայ՝ առ Արամանակ զորդիս իւր՝ և զգստերս իւր , և զարսնոցա , և զքորս եւթանեսին , և զարսնոցա , զուստերս և զգստերս նոցա և զամենայն աղխ իւր : Այլ չորաւ բնակեցաւ անդէն յառաջնումրն գաւառին , զոր կոչեցին յանունն Հարց իւրեանց Հարք :

» Ապա գնայ անտի ևս Արամանեակ 'ի հիւ-

Թիսակողմն և երթեալ իջանէ յերկիր մի խորին
 դաշտավայր, որ կայ 'ի մէջ բարձրաբերձ լեռանց,
 և հատանէ անցանէ ընդ մէջ նորա գետ յորդա-
 հոսան, որով անցեալ Արամե՛նակ բնակէ անդ,
 և շինէ զերկիրն կալուած ժառանգութեան իւ-
 րոյ՝ զվայրն լեռնակողմն և զառապար:

"Օ կնի Արամանեկայ՝ որդի նորա Արամայիս
 շինէ իւր 'ի վերայ գետեղերն առն բնակութե՛ն,
 և անուանէ զանուէն նորա ըստ անուան իւրոյ
 Արամայիր: Ալ որդիք նորա սկսան բազմանալ
 և ընուլ զերկիրն:

"Ալ շինեցին գաւառք, մեռաւ և Արամայիս,
 և կալաւ զերկիրն որդի նորա Ամասիա: Ալ ապա
 յետ նորա՝ Վեղամ, Սեռաւ Վեղամ՝ և տիրեաց
 որդի նորա Հարմա: Ապա որդի նորա Արամ,
 Ապա որդի նորա Արայն գեղեցիկ, որով անուէն
 իսկ դաշտին այնորիկ կոչեցաւ յանուէն Այրարադ:

"Ալ Շամիրամ կինն Ասորուոց արքային Աի-
 նոսի, քանզի լուաւ վասն գեղեցկութեան նորա
 և կամեցաւ առնել ընդ նմա բարեկամութիւն,
 որպէս զի կատարեացէ զկամս նորա պոռնկութք.
 քանզի ըստ լրոյ համբաւոյ յոյժ տուփեալ էր 'ի
 վերայ անձին և գեղոյ նորա գեղեցկութեանն:

"Օ ի ոչ գտանէր յայնմ ժամանակի նման նր
 այր ոք՝ ամենեին այր պատկերաճոխ, յղէ առ նա
 հրեշտակս պատարագաւք և կոչէ զնա առ ինքն 'ի
 Աինուէ: Իսկ Արայն ոչ զպատարագն նորա ըն-
 կալաւ և ոչ յանձն առնու երթալ 'ի Աինուէ
 առ Շամիրամ, ապա առնու զզաւրսն իւր Շա-
 միրամ, և գնաց 'ի վերայ նորա 'ի Հայս: Կայ
 հասանէ 'ի դաշտն Արայի, և տայ պատերազմ ընդ

Արայի, հարկանէ զզաւրն, և սպանանէ զԱրայ
ի պատերազմին ։

» Եւ հրամայէ Շամիրամ տանել զդի նր ի վեր-
նատունն սպարանից իւրոց, և ասէ — Ես ասացից
աստուածոց լիզուլ զվերս նր և կենդանասցի — ։

» Իսկ իբրև նեխեցաւ դի նորա ի վերնատա-
նըն, հրամայեաց գաղտնի ընկենուլ ի վիհ և
ծածկել ։ Եւ զարդարէ զմի զոմն ի հոմանեաց
իւրոց այր պատշաճող, և համբաւ հանէ զԱ-
րայի լիզուլ աստուածոցն և յարուցանել ։ Ունի
ի ծածուկ, և ոչ ումեք ի ծանաւթից նորա ցու-
ցանէ զնա, և այնպէս հանէ համբաւ Արայե-
զաց տիկինն Շամիրամ ։

» Յայնժամ տիրեաց Շամիրամ ի վերայ երկ-
րին Հայաստանեայց, և յայնմհետէ Ասորեստա-
նեայց թագաւորքն տիրեցին մինչև ցմեռանիլն
Սենեքարիմայ (Կ), ապա ապստամբեցին Ասորուոց
աջթագաւորացն ծառայութենէ ։

» Եւ տիրէ ի վերայ նոցա Չարեհ որդի
որդուոց Արամանեկայ, այր զաւրաւոր և կորովի
աղեղամբ, ապա Արմոգ, ապա Սարհանգ, ապա
Շաւաշ, ապա Փառնաւազ ։

» Սա ծնաւ զՏագամ և զՏագարամ, և Տագ-
արամ ծնաւ զՏիւրամ, և Տիւրամ ծնաւ զԱս-
պատ, և որդիքն Տագարամայ ժառանգեցին ըզ
ժառանգութիւնս իւրեանց՝ ի կողմանս արեւմը-
տից, այսինքն է Անգեղ տունն, վասն զի կոչեցաւ
Տագարամ և Անգեղ, զոր ի ժամանակին յայնմիկ
ազգ բարբարոսացն աստուած կոչեցին ։

» Այս Փառնաւազ հնազանդեալ Նաբուգո-
դոնոսորայ արքայի ի Տաբելոն ։ Եւ ապա յայնմ

հետէ Ռաբելացւոց և Վարաց թագաւորքն տի-
րեցին մինչև ցՆդէքսանդր Վակեդոնացի՝ որ զա-
մենայն տիեզերս հնազանդեցոյց ՚ի ծառայութի :

» Եւ ծառայեցին Վակեդոնացւոց մինչև ցա-
պատամբութիւնն Պարթևաց և Վակեդոնացւոց ,
և ցհամբարձումն Արշակունեաց թագաւորու-
թեանն : Քանզի զսոյն ճառէ ժամանակագիրն՝
այդպէս , որպէս առաջիդ կայ :

» Ի Բամասկոսէ (Ե) ասեն գնացեալ զՎար-
սեակն զընդոճինն Աբրահամու փախստական լեալ
Ղաաճակայ , և եկեալ բնակեցաւ առ ոտամբ
երկուց լերանցն որ հային հանդէպ մեծի դաշտին
Արայի , յԱրագած կատար և ՚ի Վեղ լեառն :

» * Եւ անուանէ զլերինս յանուն իւր . որում
Ազատն կոչեն լեառն : Եւ լինին նորա երեք որ-
դիք , Փառոխ՝ նա է Եղիազար , և Փառոխտ կոչեն
զտեղի բնակութեանն , և Փառականն դաշտ որ-
սոց և արշաւանաց նոցին , որ խառնին յազգ
Արամանեկայ :

ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆ ՊԱՐԹԵՒԱՅ ՈՐ ԵՂԵՒ

Ի ՅԱՅՍ ԺԱՄԱՆԱԿԻ

» Եւ եղև յետ մահուանն Ադէքսանդրի կայ-
սեր Վակեդոնացւոց , ծառայեցին Պարթևք Վա-
կեդոնացւոց ամս կս : Քանզի թագաւորեաց Սե-
լևկիոս Նիանովը ՚ի Ռաբելոն ամս լը : Անտիոքոս

* Ի միւսում օրինակի այդպէս . բայց մերս բնագրի էր այսպէս .
« Եւ անուանէ զլերինս յանուն իւր , Եւ լինին նորա երեք որդիք .
Փառոխ՝ նա է Եղիազար , որում Ազատն կոչեն լեառն : Եւ զՓառոխտ
կոչեն զտեղի բնակութեանն , և Փառականն դաշտ ու այլն :

Սոտեր ամս ժԺ : Անտիոքոս Թէոս ամս Դ :

» Եւ յամի մետասաներորդի Անտիոքայ արքայի ապստամբեալ ՚ի բաց կացին Պարթեւք ՚ի ծառայութի Վակեդոնացւոց : Եւ թագաւորեաց Արշակ մեծ որդի արքային Թէտալացւոց ՚ի Վահլ Շահաստանի յերկիրն Քուչանաց , որում ամ ազգք արեւելից և հիւսիսոյ հնազանդեցան ՚ի ծառայութի :

» Չուեաց խաղաց գնաց Արշակ արքայն ամ զաւրաւքն հանդերձ՝ յարեւելից երթալ ՚ի Վաբելոն , յառաջին թագաւորացն կալուածսն , զի անդ հաստատեցէ զթագաւորութիւնն իւր . եկն եհասա ՚ի Վաբելոն :

» Իսկ Անտիոքոս իբրեւ ետես՝ զի անչափ բազմութիւն եկեալ հասեալ էր ՚ի վր նորա Արշակ արքայն Պարթեւաց , այնուհետեւ ոչ կարացեալ վստահանալ յիւր զաւրացն բազմութի ՚ի գիմի հարկանել վիրագին* այնմիկ , և խոյս ետ յերեսաց նր . փախեաւ և գնաց յԱսիաստան : Եւ թագաւորէ ՚ի վր Ասիաստանու ամս Է . և ապա մի ըստ միոջէ թագաւորեն Վակեդոնացիքն յԱսիաստան ՚ի ժամանակս ինչ : Եւ Արշակ արքայ հնազանդեցոյց ՚ի ծառայութի զԱսորեստանեայս , որ ըստ Անտիոքայ : Եւ զՎաբելացիս և զՊարսիկս . և ըզՎարս . և զերկիրն Հայոց մինչև ցլեառն մեծ կապկոհ . և ՚ի յեզր ծովուն մեծի արեւմտից . թագաւորէ Արշակ ՚ի Վաբելոն ամս բազումս :

» Եւ եղև յամին հարիւր և տասներորդի չորրորդի Արշակայ արքայի Պարթեւաց . ՚ի չորրորդում ամի թագաւորութեան Վեմետրեայ

---

* Ի միւսում օրինակի « վայրագին » :

ի վերայ Ասիաստանի, և Ասորուց մինչև Արշակ արքայ գնաց յարևելս: Օլաւրաժողով լեալ և Վեմեարիոս չոքաւ կալաւ զՎաբելոն:

» Իբրև ետես Վեմեարիոս, զի այնչափ բազմութեամբ եկն եհասս ի վերայ նորա Արշակ, տեղի ետ նմա և գնաց մինչև Երնտիոք, և անդ ճակատեցաւ ընդդէմ Արշակայ ի պատերազմ: Ալ եղև պատերազմ մեծ առ Երնտիոք քաղաքաւ, հարկանեն և սրբաջունջ առնեն զզաւրն Վեմեարեայ, և ձերբակալ առնեն զՎեմեարիոս, կապէ զնա Արշակ արքայ ոտիւք և ձեռաւք, և առնու գնաց յարևելս ի Վահլ Շահաստան:

» Իբրև ետես Երնտիոքոս եղբայր Վեմեարեայ եթէ ըմբռնեցաւ Վեմեարիոս ի ձեռս Արշակայ արքայի, ինքն թագաւորէ ի վերայ Ասորուց, և Ասիաստանի, զաւրաժողով լինի և գնաց ի Վաբելոն: Օկնի տասն ամի ազդ լինի սորին՝ եթէ թագաւորեաց Երնտիոքոս եղբայր Վեմեարեայ, և եկն ի Վաբելոն:

» Եւ յուժանէ Արշակ զՎեմեարիոս զկնի տասն ամի, և արձակէ առ եղբայրն, որպէս զի խաւսեսցի ինչ առնել նմա, և Վեմեարիոս ոչ գնաց առ եղբայրն իւր ի Վաբելոն, այլ Ասիաստան անցանէ: Ապա խաղայ գնաց Արշակ ի Վաբելոն երեքտասան բիւրովք:

» Յամի հարիւրերորդի՝ քսաներորդի ութերորդի թագաւորութեան իւրոյ իբրև մաւտ եղև ի Վաբելոն, անկանի ի վերայ նորա Երնտիոքոս յանկարծակի, ի ձմեռն* ժամանակի՝ ի նեղ վայ-

---

* Ի միւս օրինակն գրեալ էր՝ ի ձեռն ժամանակի ո:

րի . և ոչ կարեն զաւրել . սպառեն զզաւրն . զար-
կանեն և ընկենուն զԱնտիոքոս 'ի խոնարհ և բա-
պանանեն . և ձերբակալ առնեն զԱլեքսիս
զորդին Անտիոքայ . զոր ունէր ասէ արքայ 'ի դը-
րանն իւրում թագաւորին :

» Յայնմ ժամանակի թագաւորեցոյց Արշակ
զորդի իւր զԱրշակ փոքր կոչեցեալ 'ի վերայ աշ-
խարհին Հայոց 'ի Սճբին քաղաքի : Եւ զատու-
ցանէ նմա սահմանս զԱրուստան առ երկրաւն
Տաճկաց . և առ երկրաւն Ասորոց : Եւ զկապուտ-
կեայ առ Աիւղիկեալ՝ մինչև ցեղը ծովուն մեծի
արեւմտից . և ցհիւսիսոյ կողմանէ 'ի լեառն մեծ
կովկաս , որ ձգի ընդ կողմանս արեւելից . և ան-
ցանէ առ սահմանաւն առ ամուր աշխարհաւն
Վարաց . և հասանէ 'ի լեառն Օարասայ . և ան-
ցանէ առ նոր Շիրակ երկրաւն :

» Եւ յուղարկէ զնա 'ի Սրճանայ ընդ յարե-
ւմուտս զաւրու մեծաւ եւթանասուն հազարաց
սպառազինաց . և մեծամեծ իշխանաւք նախարա-
րաց հազարաց բիւրաւորաց , որում ոչ ոք կա-
րէր զդէմ ունել պատերազմաւ : Սմա ընդ ա-
ռաջ (Գ) ելանէր Տագարատն Փառազեան յորդ-
ւոցն Արամանեկայ նախարար մեծ հանդերձ զաւ-
րու : Մատուցանէ նմա պատարագ ոսկի և ար-
ծաթ . և զարդարէ զնա 'ի սնդր՝ և 'ի վակաս .
պսակէ զնա 'ի թագ հայրենի . և նատուցանէ զնա
'ի վերայ ոսկիապատ ականակուռ գահոյիցն . և
տայ նմա զդուստր իւր 'ի կնուծիւն :

» Օսա արար Արշակ արքայ ասպետ Հայաս-
տան երկրին , որ էր իշխան և հրամանատար՝ ամ
թագաւորութեանն հրամանաց գլուխ , և հայր

արքայի, և եղբայր. որում ետ իշխանութիւն տէրութեանն այնորիկ: Նա կոտորեաց զհսկայսն, որ զաւրածողով եղեն ՚ի վերայ նորա ՚ի Աիջագետս Ասորւոց:

՝ Եւ այս են իշխանք Պարթևաց. որք թագաւորեցինն զկնի Արշակայ հաւր իւրեանց ՚ի Բահլ Շահաստան յերկիրն Քուշանաց. որդիք չորք ասեն լեալ Արշակայ արքայի Պարթևաց. զառաջինն ասեն թագաւորեցոյց Թետալացւոց աշխարհին. զերկրորդն ՚ի վերայ Ալիկեցւոց. զերրորդն ՚ի վերայ Պարթևաց. զչորրորդն ՚ի Հայաստան աշխարհին:

՝ Այլ լինին ամենայն ամք Արշակայ կենաց իւրոց ճլ. ամ. և թագաւորեաց ամս յիսուեն և վեց: Օ կնի նորա թագաւորէ որդի նորա Արշակ ՚ի վերայ Պարթևաց ՚ի Բահլ Շահաստանի յերկիրն Քուշանաց՝ ամս հ. Այս որդի նորա Աշնաշ ամս լբ: Այս Արշէն՝ ամս իբ: Այս Արշաւիր՝ ամս խե: Այս Արտաշէս՝ ամս լդ: Այս Վարեհ՝ ամս լ: Այս Արշակ ամս ժե: Այս Արտաշիր՝ ամս խզ: Այս Պերոզ ամս կդ: Այս Վազարշակ՝ ամս ծ: Այս Արտաւան՝ ամս լզ: Այս լինին ամենայն ամք Պարթևաց տէրութեանն ամք շհգ:

՝ Եւ այս են թագաւորք Արշակունիք որք թագաւորեցին Հայաստան երկրի զկնի Արշակայ մեծի:

Արդ թագաւորէ Արշակ փոքր կոչեցեալ յամի հարիւրերորդի քսան և իններորդի թա-

---

՚ի միւսում օրինակի այդպէս. բայց մերս բնագրի այսպէս:
 "Եւ լինին ամենայն ամք Արշակայ թագաւորութեանն ճլ. ամ.՝"

գաւորուէն Արշակայ հաւր իւրոյ՝ ՚ի վն Հայաս-
 տան երկրի՝ ՚ի Արծուին քաղաքի եղբարք իւ-
 րով Վաղարշակաւ՝ զոր թագաւորեցոյց Հայաս-
 տան աշխարհիս՝ ամս իք : Ապա Արշակ՝ ամս ժգ :
 Ապա Արտաշէս՝ ամս իե : Ապա Արտաւան՝ և
 Արշաւիր , ամս ժք : Ապա Արշակ որդի Արշաւ-
 րի՝ ամս լե : Ապա Արուանդ որդի Արշակայ՝ ամս
 իւ : Ապա Արտաշէս եղբայր նորին՝ ամս ծք : Ա-
 պա Տիրան որդի Արտաշէսի՝ ամս իք : Ապա
 Տիգրան եղբայր նորին ամս իք : Ապա Արշամ՝
 ամս ի : Ապա Աբգար որդի Արշամայ ամս լը :
 Ապա Սանատրուկ քեռորդի Աբգարու՝ ամս լ :
 Ապա Արտաշէս որդի Սանատրկայ ամս խւ :
 Ապա Արտաւազդ , և Ապա Տիգրան որդիք Արտա-
 շիսի՝ ամս իդ : Ապա Վաղարշ որդի Տիգրանայ
 ամս ի : Ապա քաջն Խոսրով որդի Վաղարշու՝
 ամս իս : Ապա մեծն Տրդատէս որդի Խոսրովայ
 ամս ծղ (7) :) ապա Խոսրով որդի Տրդատայ՝ ամս
 լծ : Տիրան որդի Խոսրովայ՝ ամս իս : Արշակ որ-
 դի Տիրանայ ամս է : Շապուհ արքայ Պարսից՝
 ամս հգ : Պապ որդի Արշակայ՝ ամս է) :

* Աստ սարս է լինիլ Արտաւազդ որդի Տիգրանայ որ թագաւորեցոյց ՚ի կենդանութեան իւրում :

** Չինի պիտոյ է գնել Արուանդ որ թագաւորեաց ամս ի :

*** (Թերի լինին քրոնիկոնիս բացայայտ երևի) որպէս խոստովա-
 նեցար ՚ի ծանօթութեան զլինելայ ինչ ինչ թերութեանց՝ յորոց և սա
 մին : Վասն զի զկնի Արտաւազդայ և Տիրանայ՝ եդեալ է Վաղարշ
 որդի Տիգրանայ : Աւրեմն հարկ է գնել յաւաջ քան զՎաղարշ
 Տիգրան որ էր կրտսեր որդի Արտաշիսի որ թագաւորեաց ամս իք :

**** Ի բնագիրս մեր ՚ի վերջ արձանագրութեանս գրեալ էր փա-
 կագծիւ « և Քրիստոսի լագաւորին լաւոյ յատկեանս տէն » : Բայց
 ոչ գոյր ՚ի միւսում օրինակի :

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

(1) « Զանստորագրել ժամանակ » :

Ծան.՝ Յոյժ հաւանական երեւի լինել « Զանստորագրեալ կամ զայն ստորագրեալ կամ զայն ստորագրել ժամանակ » : Բայց լաւ ևս տեսել « ջան ստորագրել » :

(2) « ի՞ր ոչ մեծարէր զնա աստուածաւրէն շքով » :

Ծան.՝ Արդ՝ թէպէտ 'ի սմանէ յայտ է վկայութիւն զԱստուածապաշտութեան նախնեացն մերոց, բայց եւս տես 'ի Հնախօսուէ Հ. Ղուկասու Ինձիճեան բազմարդիւն վարդապետի հատոր 4, երես. 150. վասն կրօնի Հայաստանեայց որ ըստ իւրում կարի ըստ առեալ ծանօթութեան՝ որ 'ի գրոց նախնեաց, աշխատասիրեալ է առ 'ի ցուցանել զԱստուածապաշտութիւն Հաւոյն մերոյ, սակայն ոչ բաւական առ 'ի յագեցուցանել, եթէ դիպեալ էր սոյնպիսի լուսաւոր մատենից՝ առաւել ևս պանծալի հանդիսանայր անշուշտ աշխատասիրութիւն նորին, այլ յորժամ հետ զհետէ 'ի լոյս ընծայեցին այսպիսի լուսաւոր մատենք՝ կարէ ցանկացողն հեղինակութեան բազմօք յագեցուցանել զազգ իւր :

Ահա՛ յայտնի ապացոյց մեզ, զի Ագաթանգեղոս առեալ 'ի դիւանէ արքունի՝ արձանագրէ սակս կրօնի Աստուածապաշտութեան նախահաւոյն մերոյ, զոր 'ի նմանէ առեալ տայ մեզ զանդէկութի Սիբէոս : Բայց 'ի սմանէ և այլ հաւաստի պատմիչք մեր և ևս օտարագրի մատենագիրք վկայեն, որպէս Վարդան Բարձրբերդցի՝ և Մխիթարն Գօշ միաբան զսմանէ հաւաստեն թէ. « Միայն չ'կամելով Հայկայ պաշտել զպատկեր Բէլայ՝ սպտամբեաց 'ի նմանէ, և կենալու եղև նմա » : Ընթերցցին և զպատմագրութիւն օտարագրացն, որոց մինն է Միկայէլ Ասորի. զի ասէ նա զմերոյն Հայկայ. « Այլ մեք ստուգեցաք յետ ժամանակի սպանանիլ նմա (Բէլայ) 'ի Հայկայ, զի ոչ արար Հայկն զպատկեր Բէլայ, և ոչ համարեցաւ զնա աստուած ևայն. իսկ յաւուրս Վարդոսի Արայեան Հայք զառաջինն կապաշտեցան տարրապաշտութեամբ, զոր Չրագաշտ մոգ վանեալ զՇամիրամ և զՎարդոս՝ ընդ բռնակալուէ եմայժ 'ի Հայաստան, զոր և զհաւաստութիւն ասուգէ մակդիրն Անուշաւանայ, որ Սոսանուէրն կոչուր, զի նախնի Հայք պաշտէին (ասէ) զսօսի ծառ և նուիրէին նմա զԱրին քաջազանց » : զի մերս Մագիստրոս. « Սուէյ նուիրէին, ասէ, և կենդանի զոհէին » :

Ի պատմութիւնս սոցին գոյ նիւթ ինչ հետաքրքրական. զի ստոյ ցուցանի ջերմեւանդութիւն Աստուածապաշտութեան ազգիս.

որովհետեւ անագան ուրիմն քան զամենայն եմուտ յազգս մեր և տարածեցաւ խաւարն կռամուղութեան . ըստ որում 'ի Հայկայ սկըտեալ մինչև ցկարդոս և Անուշաւան՝ ըստ ժամանակագրաց հաշուի իբր 650 ամ՝ յորում ո՛չ տեսաւ 'ի Հայ ազինս կռապաշտութիւն , այլ Աստուածապաշտութեան շարունակութիւն , որ ո՛չ 'ի յայլ ազինքս երևիւր յայնմ ժամանակի :

Չայս ճշմարտասիրութիւն փառս և պարծանս համարեալ Ազքանազեան գրոհիս՝ պանծալով շարագրեմ զայս բան , որպէս և յետոյ Քրիստոնէական կրօնիս զառաջինն միջամուխ գիտեմք լինել զաշխարհս Հայոց . զի Աբգար թագաւորն Արշամեան առանց տեսանելոյ զՔրիստոս և զնորին աստուածահրաշ սքանչելին՝ լինի հաւատացեալ , և ըստ աւետարանական բանին՝ յառաջ քան զամ՝ « երանին » ընդունի . որպէս և մեք նովին յուսով սպասեալ մնամք միշտ :

Յասացուածոցս յայտնի երևի թէ տարրապաշտութեան ազգիս պատճառ ոչ եթէ իւրն շարութիւն և անառակութիւն եղև , այլ տիրապետութիւն այլոց ազգացն կռամուղից . որպէս յորժամ տիրեաց Համիրամ՝ հաւանեցոյց խաբէական հնարիւք զլիզուըն զաստուածոց զգին Արայի և կենդանանալ . որում միամտութեամբ հաւատս ընծայեալ՝ և անփորձ 'ի նորալուր ձայնն լինելով հնազանդեցան ընդ իշխանութեամբ Համիրամայ . և լցոյց զփափագ Նինոսի առն իւրոյ՝ առնելով յազգէս մերմէ զվրէժ Բելայ նախահաւոյն իւրոյ , որ 'ի ծառայութիւն իւր կոչէր զնահապեան մեր Հայկ . որպէս յայտ է 'ի պատմութենէս : Արով և բացան ճանապարհք դիւրութեան Չրագաշաին մագու առ 'ի մուրեցուցանել զՀայս :

Որպէս ընդ ժամանակս ժամանակս եղեալ են այսպիսի անցք յազգի մերում , և այժմ ևս տեսանի պատրիլ պարզամտաց ազգիս խաբէութեամբ օտար ազգաց՝ և գահավիժիլ 'ի մուղութիւն կորչոտեան . զի 'ի ժամանակս Համիրամայ ընդ կրօնին և ազատութիւնն Հայոց խանգարեցաւ՝ որ մինչեւ ցայն վայր ամբողջ շարունակէր : Տես զայսմանէ ընդարձակագոյնս 'ի Յորդորակս մեր . թէ պէտ խոստացաք 'ի յառաջբանին յետկոյս ծանօթութեան դնել՝ բայց վասն ընդարձակութեան դործոյն՝ հաճեցաք առանձին տեսրակաւ հրատարակել :

Եւ 'ի ցուցումն Աստուածապաշտութեանն ազգիս՝ Արայի ողջ շխտհութիւնն և Աստուածապաշտութիւնն եղև , զի ո՛չ խառնակեցաւ ընդ Համիրամայ . որ պահեաց զանձն իւր վասն առաքինուէն ամբողջութեան . թէպէտ գոն յազգս օտարս մեռանիլ՝ այն վասն հայրենեաց , կամ ազգասիրութեան . բայց մերոյս Արայի ընդ մարմնոյ և հոգւովն գեղեցկացելոյ պատճառ զտնելոյ զկեանս՝ եղև պահ

արմատ թիւնն Աստուածաբանական աւանդութեանց : Թող թէ՛ ունեցին աւանդութիւն Նախահաւոյն մերոյ Հայկոյ , այսինքն « Ամմ մեռանիլ քաջութեամբ , կամ տիրել արիութեամբ 'ի վերոյ հայրենեաց » ըստ Խորենացւոյն , երես 24 : Ահա սովին ողբով առաջինն եղև Արայ շահաստկող 'ի պատերազմի վասն հայրենեաց :

Արդ՝ յայտնանէ հետևի թէ որպէս Աստուածաբանութիւնն նայնպէս և լեզուն մնաց ամբողջ Ղազարայ և 'ի Նոյն սկսեալ , որով հետև 'ի Հայրենի տանէն ոչ հեռացաւ ազգ մեր՝ որ է Արարատեան դաշտ և լեռան՝ առաջին բնակութիւն մարդկայինս սեռի . և ոչ ընդ այլոց ազգայն խառնակեցաւ . թէպէտ Հայկ ընդ Հսկայադանցն չուեաց 'ի Բարեւոյն 'ի շինութիւն աշտարակին , բայց յետ խառնակութե լեզուացն ոչ եկաց անդ , այլ դարձաւ յառաջին Նոյեանն բնակութի զարմովք և սրբւովքն . և այնպէս Աստուածաբանութեամբ և լեզուաւ անխառն մնաց 'ի հայրենի խանձարուքս , յորմէ մինչև ցայժմ շարունակի ազգ մեր ըստ պահպանութեանն այ :

Ասացաք 'ի վերոյ թէ , ոչ երևիւր յայլ ազինս Աստուածաբանութիւն յայնմ ժամանակի : Թէպէտ՝ վասն Աստուածաբանութեան՝ որ Ղարահամէ սկսեալ , խօսեցեալ են Հ . Ղուկասն Ինձիձեան , և Հ . Մեքայէլն Չամչեան՝ և այլք բազումք , սակայն ըստ բաւականին պարտ յանձին վարկանելով մեք ըստ կարի տամք զտեղեկութիւն , որպէս ասացաւցաք 'ի վերոյ զԱստուածաբանութիւն մերոյս նախահարց : Բայց ողբացուք և միք ընդ Խորենացւոյն զանիմաստասէր բարս առաջնոց հարցն մերոց՝ և վասն ցրուեալ գրեանցն մերոց նախնեացն՝ որոյ վասն կարծին լեզուք մեր : Ի վերայ այսր աւմենայնի՝ ժողբ ինչ ևս ցուցաք վասն Աստուածաբանութեան և աւանդութեան ազգիս՝ առեալ 'ի գրոց մերոց , յորոց ահա մինն է 'ի գլխաւոր մատենագրաց ազգիս իբր վկայ հաստատուն մեճն Վարդան՝ որ 'ի գովեստ սուրբ Լուսաւորչին բացարձակապէս գրէ . « Ոչ պաշտեաց (Հայկ) ընդ եօթանասուն և մի նահապետս երկրի զպատկերն Բէլայ , այլ իրախուսեալ Աստուած՝ սասակեաց զնոյն ինքն զկենդանին (Բէլ) զառաջնորդն կուսաբանութեան » : Ի սմանէ հետևի թէ բայց 'ի Հայկոյ ցրուեալքն 'ի Սենէար բոլորովն կըսապաշտեցան , բայց իբր վկայ ճշմարտին Աստուծոյ եկաց Նահապետըն մեր Հայկ , ընդ որում և որդիքն իւր :

Եւ արդ՝ կանխագէտն Աստուած՝ որ ոչ տայ զիառս իւր այլոց , գիտելով թէ որդիքն Արայի դաւաճանութեամբ Շամիրամայ ունին լինել զհետ աստուծոց օտարաց՝ արժան դատեցաւ ծանուցանել զճանօթուի Աստուածուէ իւրոյ , Աբրահամս հօրն հաւատոյ՝ 'ի ժամանակս Արայի՝ կոչելով զնա 'ի Հայրենի երկրէն և առնելով Հայր ժողովրդոցն Աստուծոյ , որովհետև ըստ ժամանակագրաց՝ Աբրահամ և Արայ ժամանակակից են միմեանց , տես 'ի գիրս

708-2014
10521
17401

Յւսկրեայ, Խորենացւոյ, Թովմայ Արծրունւոյ, Սամսէլ Երիցու՝ և ոչլոց բազմաց: Ըստ որում ո՛չ կամի զի ճշմարիտ Աստուածամանօթութիւն իւր սպասսպուռ ջնջեացի յերեսաց երկրի, վասն որոյ յօտարանալ միայն՝ կոչեաց զմիւսն. որպէս ՚ի ժամանակս Յուրցն հեղեղաց յորժամ խառնակէին որդիքն Աստուծոյ ընդ որդիս մարդկան, ընտրեաց զարդարն Նոյ, և ապրեցոյց ՚ի չքասաստ սլաւոժոյն որդւովքն իւրովք՝ զի մի անհետացի ազգ մարդկան յերեսաց աշխարհի. նայնպէս ՚ի բազմանալ կռամսլութեանց՝ ընտրեաց և սա հեաց զԱբրահամ ՚ի վկայ ճշմարիտ գոյութեանն իւրոյ, որպէս էր մինչև յայն ժամանակս ազգ մեր՝ ճշմարիտ լուսովք լուսաւորեալ զկոյ սրարշագործ ամենակարողին: Յայսմանէ զհետ գայ թէ ո՛չ է ամենև ին ջնջեալ կամ սպասեալ երբէք յերեսաց երկրի Աստուածամանօթութիւնն ճշմարիտ. բայց բազմաստուածութիւնն միշտ է եղծանելի և եղծեալ, սակայն սրովհետև ո՛չ են տեղեակ արտաքին մատենագիրք սլաւամագրութեանոց ազգիս մերում, վասն այնորիկ անհետացեալ կարծեն զԱստուածապաշտութիւնն յերկրէ՝ և սկիզբն առեալ Աբրահամէ, միայն տեղեկութեամբ Սուրբ Գրոց խօսելով: Բայց ո՛չ այնպէս. այլ էր ՚ի Հայրենիս մեր ՚ի Հայաստան երկրի Աստուածգիտութիւն, ՚ի Նոյէ և ՚ի Հայկայ մինչև ՚ի ժամանակս Արայի, ու իբր հազար ամ ըստ ժամանակագրաց: Թէպէտ ՚ի Սուրբ Գիրս զայսմանէ ո՛չ տայ զծանօթութիւն Մովսէսն, ըստ որում միայն նպատակ գրութեան նորին էր սրտմել զԱստուածագործ սքանչելիան, և ո՛չ զսլաւութիւնս Հայոց. եթէ էր ընկալեալ զտեղեկութիւն զազգէս մերմէ՝ կարէր ծանուցանել սակաւիկ մի ՚ի գիրս իւր. այլ որովհետև միայն եգիպտական գալութիւն էր վարժեալ ըստ դատարարակութեան եգիպտացի փիլիսոփայից, և ազգարանութեան ազգին իւրոյ էր քաջ խելամուտ՝ վասն որոյ միայն զնախնի աւանդութիւնս և զականատես սքանչելիան սլաւմէ և ո՛չ զայլոց, որպէս և այժմ, որք իւրեանց սլաւամագրութեանց հմուտք են, միայն զիւրեանցն հաւանական ճանաչեն, և ո՛չ այլոցն. վասն որոյ և սլաւարակեն, անտեղեակ գոլով օտարացն աւանդութեան. եթէ լեալ էին խելամուտ սլաւմութեանց Ազգիս քաջ հաւատային, որք վասն անգիտութեան այժմ ժխտեն ամանք:

(3) « Ըսն ես դու . . . և ժողովուրդ քո ո՛ր »

Ծան՝. Ըստ որում գրէ մեծն Վարդան ՚ի սլաւմութեան, « Բայց Բել հարարացեալ առէ . . . հնազանդեցոյց զամենայն իշխանս՝ որպէս Աստուծոյ, և ապա արձակեաց զնոսա բաց ՚ի Հայկայ, որ ո՛չ սլաւեաց զնա իբրև զԱստուած, այլ և շուն զնա կոչեաց. և ո՛չ կամեցաւ ընդ բռնաւորութեամբ Ներբովմայ լինել »: Երևի թէ ամա գիպեալ է Վարդանն:

(4)՝ Մինչև ցմեռ անիլն Սենեքարիմայ ։

Տան՝ Այս թուի լինել 'ի Համիրամայ մինչև ցՍենեքարիմ՝ Ասոր
ւոց՝ հապատակութիւնն կամ հարկատու լինիլն Հայոց . որովհետեւ
զինի յարէ ։ « Ապա ապստամբեցին Ասորւոց ծառայութենէ ։ »
Ասա խօսի զԹագաւորութենէ Հայոց՝ որոյ սկիզբն է 'ի Պարոյրայ .
և անընդմիջաբար յարէ զինի ասելով . « Եւ տիրէ 'ի վերայ նոցա
Չարեհ՝ որդի որդւոցն Արամանեկայ ։ »

Արդ՝ ըստ Խորենացւոյն Չարեհն է Ներսէհեան և Առաւելեան .
Խոր . ըս . 60 էրէ ։ Չգիտեմք ո՞վ իցէ Չարեհս այս . եթէ իցէ Ներ-
սէհեանն . սա անընդմիջաբար պատմէ ապստամբիլն Հայոց 'ի Ասոր
ւոց տերութենէ ։ Արդ՝ մնամք 'ի տարակոյս . զի սա յիշէ զինի Չա-
րեհի զԱրմազ . զՍարհանդ . զՀաւաշ . և զՓառնաւազ . և յետ Փառ-
նաւազի պատմէ զքանի ինչ նահապետս ազգիս . և ասլա յարէ ըզ-
կրնի ասելով . « Այս Փառնաւազ հնազանդեալ Նաբուգոդոնոսո-
րայ արքայի 'ի Բաբելոնի ։ »

Եթէ լինիցի սա յիշեալն 'ի Խորենացւոյն . լինի որդի Հրաշեայ .
բայց 'ի ժամանակս Փառնաւազի որդւոյն Հրաշեայ՝ չէին Հայքն
հնազանդեալք Ասորւոց ։ Եթէ ասեմք վասն առաջին Փառնաւազի՝
սա Ասորեստանեայց Ռիրատան թագաւորին ժամանակն է եկեալ .
յամի աշխարհի 4560 . ըստ եօթանասնից ։ Եթէ որդի Հրաշեայ ի-
ցէ . սա 'ի ժամանակս Ասորդանայ է եկեալ . և Նաբուգոդոնոսոր
է զինի 100 . ամաց ։ Արդ արև մնամք 'ի տարակոյս . զի 'ի ժամանա-
կս Նաբուգոդոնոսորայ Հայկակն Բ . գիտեմք լինել ըստ Չամչեան .
և ըստ Խորենացւոյն՝ զՀրաշեայն . գոյ տարակոյս 'ի մէջ պատմչաց
վասն ժամանակաց և անուանց . բայց մի ոք տարակուսեցի . զի գոր-
ծին է մի և նոյն . այլ միայն է անունն և ժամանակն տարբեր . սա-
կայն ինչ և իցէ . ստուգութեան է պատճառ գործն ։

Առ Փառնաւազս այս՝ թուի լինել զինի Սենեքարիմայ . և կամ զինի
Ասորդանայ . տես 'ի Խոր . և 'ի ժամանակագրութեան Չամչեան .
յերէ . 32 . 33 ։ Արդ՝ եթէ Չարեհս այս է յիշեալն 'ի Խորենացւոյն .
սա ոչ 'ի ժամանակս Նաբուգոդոնոսորայ . այլ 'ի ժամանակս Արտա-
շիսի Գ . ի երկայնաձեռն անուանելոյ . և Յովադէի քահանայա-
պետութեանն է . և 'ի ժամանակս սոցին ոչ գոյր Ասորեստանեայց
Թագաւորութիւնն ։ Եւ 'ի միջի երկոցունց թագաւորացս՝ գոյ մի-
ջոց իբրև 170 . ամաց . և սա ոչ երևի լինել հաւանական . և յա-
րէ զինի . « Եւ ասլա յայնմհետէ Բաբելացւոց և Մարաց Թագա-
ւորքն տիրեցին մինչև ցԱզէքսանդր Մակեդոնացի ։ »

Արդ՝ եթէ Փառնաւազ հնազանդեալ իցէ Նաբուգոդոնոսո-
րայ . յետ Նաբուգոդոնոսորայ մինչև ցԱզէքսանդր գոյ միջոց իբր
300 ամաց . և յայնժամ լինի ընդդէմ պատմչաց ճշմարտաստուամ
ծանուցելոց ազգիս . բայց գոյ ստուգութիւն . այլ կարծեմք լինել

անուանե և ժամանակի տարբերութիւն . բայց ոչ զանց աւնեմք
խոտաւիւնիլ թէ սրահաս իցէ 'ի տեղւոյնս , գուցէ վասն շքաւելոյ
տանիլ Արձանին բոլոր գործքն ազգաբանութե , համառօտիւ անցա-
նէ 'ի գրեւն յարձանի . միայն զառաջին գնահատեալսն յիշելով բա-
ւական համարի այսու կերպիւ ստորագրել , բայց յետոյ ունիմք ինչ
խօսել՝ զորմէ տես յԵզրակացուէն ծանօթութեա վասն սոյն մասին :

Եթէ Չարեհո այս իցէ ստոյգ ըստ Խորենացւոյն , զոր ոչ կար-
ծեմք լինել . ուր է Արայեանն Արայ , և Անուշաւանն , և Պարեան
մինչև ցՉարմայր , զորմէ տես 'ի Խորե" . 42 . 43 : Եւ կամ ուր դի-
ցուք յետ Չարմայրի Պարոյրն , և Հրաշեայն . և մինչև յԵրուանդ
և ցՏիգրան՝ որք զաշխարհ գողացուցին . թող զսպառերազմե Տրո-
փայ . և թող զայնտիկ՝ որք հետ զհետէ յաջորդեցին մինչև ցՎահէ .
և զգորտութիւնն Վահէի , և զմահ նորին Աղէքսանդրէ մակե-
դոնացւոյ , տես Խոր" . յերե" 60 :

(5) " Ի Դամասկոսէ ասեն գնացեալ զՄարտեակէ զընդոծինն
Արբանամու փախտական լեալ Դասահայ " :
Ծան" . Ահա աղգային հնութեան զիւր՝ որ լինի պատճառ հետա-
քրքրութեան քննչաց աղգիս . զի Խորենացի հայրն մեր ասէ , " Յետ
մեռանելոյն Սարայի առեալ Աբրահամու կին զՔեառուրա՝ յորմէ
ծնան Եմբան և եղբարք նորա՝ զոր Աբրահամ 'ի կենդանութեանն
իւրում մեկնեաց Դասահայ արձակելով յերկիրն Արևելոյ . յո-
րոց սերեալ աղգ Պարթևաց " :

Արդ՝ տեսանի միաձայնութիւն ոչ սակաւ . վասն զի նա՝ " Մեկ-
նեաց 'ի կենդանութեանն իւրում Դասահայ " ասէ . և սա " փա-
խտական լեալ Դասահայ " : Եւ որ այսր զինի բանք՝ ևս առա-
ւել բացայայտ թուի լինել սորայս . զի նա միայն զերթ նոցա Ա-
րևելս , և Պարթևաց 'ի նոցանէ սերիլն յիշէ . բայց սա ուր բնակիլն
նոցա Արևելս՝ և անուանադրութիւնս ինչ , և յոր աղգ խառնիլն
գրէ : Եւ ըստ այսմ՝ Ընդոծինն բնակի ըստ Ազաթանգեղեայ առ-
տամբ երկուց լերանցն՝ որ է Արաքաժ կատար , և Գեղ լեառն :
Եւ անուանէ զլերինս յանուն իւր " Ազատ " : Հաւանական թուի
թէ լեառս այս 'ի հնոց անուանէր " Ազատ " , որ այժմ կոչի " Դւին " ,
ըստ լեզուին Պարսից , որ նշանակէ բլուր ըստ Խորենացւոյն : Ըստ ո-
րում ամ լերինք հայրենեաց մերոց ունին սեպհական անունս զոր
յատկացուցին նախնիք մեր՝ ըստ իւրեանցն անուանց . նոյնպէս և սա
անշուշտ : Արովհեակ բառս Դւին ոչինչ նշանակէ ըստ հայկական
մերս բարբառոյ , և մանաւանդ Ազատ գեան անցանէ զստորտալն
Դւնայ , որ է Նուրն Գառնուոյ որ սրբոտ էր կոչիլ , գետ Գառնուոյ .
բայց սակայն զստուգագոյնն ընկալաք յայսմ պատմութեանէս՝ զոր
Ազատ կոչէ զլեառն Դւին : Իցէ թէ , վասն կոչելոյ զլեառն Արա-
քատոյ մականուանութեամբ Ազատ , որ հանգէպ է սորին , նմին իրի

սովորութեամբ բարձեալ և անհետ եղեալ է այս անուան . սակայն տեղին յայտնի ցուցանէ և պատճառքն յախշտակէն զմիտս մեր . զի ըստ պատմելոյ սորին՝ լեառն Գւին՝ հայի Արագած կատար և ՚ի Գեղ լեառն , և է հանդէպ մեծի գաշտին Արայի զոր տեսի գրէ- շքս : Այս լեառ՝ ըստ Խորենացւոյն անուանի բլուր , որպէս և է իսկ . բայց ըստ Ագաթանգեղոյ Արձանագրութեան կոչի Ազատ . վասն զի՝ ոչ է գօտեորեալ ընդ այլ լերինս . և յիրաւի միայնակ արձա- նացեալ « Ազատ ո : Եւ մինչև ցարդ առանց պատճառի կոչեն զգե- տրն որ մերձ առ ստորստով սորին « Ազատ գետ ո . գուցէ վասն ան- ցանկելոյ զստորստով սորին սեպհականեալ է յինքեան զայս անուան . որովհետեւ ոչ գտանի այլ պատճառ ՚ի մատենագիրս մեր մինչև ցայ- ժըս՝ թէ վասն էր կոչի գետս այս Ազատ , զի է Զուր Գառնուց , և մինչև յայն տեղին կոչի գետ Գառնուց , և ՚ի մերձենալն յայս լեառ ստանայ զանուան Ազատ . ապա գուշակի թէ այսմ լեռնէս ըն- կալեալ է զայս մականուան : Տես և « Մարտեակ ո անուանն՝ և « Եղիազար ո որդի սորին ՚ի գիրս Ճննդոց . ժն . 2 : Եւ ՚ի Յատուկ Բա- ռարանի յերես 140 : Եւ « Ընդոմինն » ՚ի Հասարակ Բառարա- նի . յերես 772 :

Սակայն գոյ տարբերութիւն ՚ի վերայ Փառսիս անուան . զի Խորենացին ՚ի Փառսիս նահապեալէ եղեալ ասէ այսր անուան . իսկ սա՝ յորդուցն Մարտեակոյ : Կարէ լինել զի միոյ մարդոց թէ՛ ա- նուանն՝ թէ՛ զտեղի բնակութեանն . յորժամ տիրեցեան այլք անդր՝ կամ բնակեցին , սեպհականէն ինքեանց , կամ օտարք տայցեն իբր մականուան , որպէս երևի ՚ի սորին վերայ՝ որոյ անուանն ասէ լինել « Եղիազար ո : Եւ կամ պատահի երբեմն կոչիլ միոյ անուան ՚ի վե- րայ բազմաց , որում պատահեալ պատմիչք այլ ընդ այլոյ պատմեն սակա անուանոյն համաձայնութեան :

Ի Հարագրութեամբ բանիս գտանին հետաքրքրութե՛ն նիւթք . բայց բաւական լիցի , եթէ այս և եթէ այն՝ ստուգութեան են պատճառ և ոչ ստու՛թեան . զի Խորենացի հայրն մեր ասէ . « Ի Բեառերական ճննդոց ծագեալ աղգն Պարթևական » . և սա , « Ի Մարտեակ Ընդո- ճընեն Աբրահամու ո : Գուցէ թէ այսու աղագաւ « ասեն » բայիւ- անցանէ Ագաթանգեղոս վն ոչ ցրելոյ զայլ աւանդուի Այդիս , բայց յոյժ հաւանական թուի սորին ասացուածն , ըստ որում Խորենացի հայրն մեր ոչ խառնէ յաղգս ինչ , բայց սա խառնեալ ասէ ՚ի Մար- տեական ճննդոց յաղգս Աբամանեկոյ . թուի լինել ՚ի Մարտեական ճը- նընդոց սերեալ և գաղթեալ ՚ի Շահաստան՝ կամ յառաջ և կամ յետ Վահէի պարսութեան . և անտի ՚ի վեր երևեալ աղգն Պարթե- շական : Եւս առաւել աւանդութիւնս այս ստուգագոյն երևի :

Այսու աղագաւ կարէ լինել Արշակոյ և Վաղարշակոյ տիրելն հայաստանի՝ վասն որեանառու լինելոյն և խառնելոյն յաղգ Աբա-

մանեկայ : Եթէ չէր եղեալ այսպիսի հարազատ ազգակցութիւն՝ անտարակոյս եմք՝ թէ ոչ ընդունելին ինքեանց թագաւոր , և ոչ հաւատային զաշխարհս իւրեանց , և ոչ երբէք հնազանդեալ ընդ նորին ձեռամբ հպատակէին , որպէս յայտ է ՚ի պատմագրաց , զի բայ ՚ի հնազանդութենէ ոչ երբէք լուեալ եմք պատերազմ ինչ արիւնհեղութիւն ընդ մէջ հայկազանց՝ և ընդ մէջ Պարթևազանց . ՚ի սկզբան ծագման նոցին՝ և ՚ի սկզբան տիրապետութեան : Այլ ընդ հակառակն սորին՝ յորժամ կամէին տիրապետել ազգք օտարք ՚ի վերայ իւրեանց , ընթեռնումք եթէ բազում արիւնհեղութիւն և ընդդիմութիւն եղեալ է ՚ի հայս , բայց ՚ի տիրելն Արշակայ ՚ի վերայ հայաստանի ոչ այնպէս , մանաւանդ ՚ի նուաճելն Արշակայ զայլ թագաւորութիւնան բազում կոտորածս առնէր :

Ապա անշուշտ թուի լինել արեանառու և ազգակից . թէպէտ էին նախարարութիւնք և իշխանք հայոց ՚ի տիրապետելն Պարթևազանց տէրութեան , որպէս Արտաշաս և Արտաւազդ՝ ըստ Չամչեան պատմութեան , բայց ՚ի վերայ այսր ամենայնի սիրով և յօժարութեամբ ընկալան ՚ի վերայ իւրեանց Տէր և Թագաւոր , և ձեռնտու ևս եղեն նոցա առ ՚ի կործանել զթագաւորութիւնս այլոց , որպէս յայտ է ՚ի պատմութեան Խորենացւոյ՝ յերես 72 . որ ասէ վասն Բագարատայ իշխանին՝ (զորմէ ունիմք ասել ՚ի ստորեւտէս ՚ի վեցերորդ ծանօթութեան) : « Նախ և առաջին փոխարէն բարեաց հատուցանելով զօրավարին Բագարատայ ետ մեծամեծ պատիւս՝ որ նախաձեռն ընծայ մատոյց զինքն Վաղարշակայ յառաջքան զպատերազմն Արշակայ ընդ Մակեդոնացիան : Բաց յայտմանէ և ՚ի ցեղէն հայկայ եղեալ նախարարութեանց արար պատիւս , և կարգեաց նախարարս ՚ի վերայ գործոց աշխարհին . եթէ լինէր օտարական և ոչ արեանառու՝ ոչ հաւատայր նոցա զգործս աշխարհին՝ և զգուշանայր . թող թէ հայք և Պարսիկք ընդ միմեանս ունէին յառաջնումն զսէր և զմիաբանութիւն , և ՚ի ցուցումն սորին քաջն Վահէ շահատակի ՚ի ձեռն զօրացն Մակեդոնացւոց՝ ՚ի դիմակալելն ընդդէմ Աղէքսանդրի՝ առ ՚ի պաշտպանել զԴարեհ արքայն Պարսից :

(6) « Սմա ընդ առաջ ելանէր Բագարատն Փառազեան յորդուոցն Արամանեկայ » : Ծան՝ . Արդ՝ նոր իմն լուր հետաքրքրուէ , որովհետև մեք գիտեմք միայն Բագարատն յազգէ Շամբատայ Հրէի ըստ Խոր՝ . և ըստ Չամչ՝ . յերես 208 : Բայց Սա ասէ , « Փառազեան յորդուոցն Արամանեկայ » : Գուցէ թէ այսպիսի աւանդութիւն լեալ է ազգին Բագարատունեաց :

Եւ յարէ , « Ետ զգուստր իւր ՚ի կնութիւն , և զարդարեաց ՚ի թագ հայրենի՝ և նստոյց ՚ի գահոյիցն » : Եթէ սա իցէ պատմեալն ՚ի Խորենացւոյն , նա ոչ ետ զգուստրն իւր ՚ի կնութիւն ,

և ոչ գիմաւորեաց 'ի գաւն Վաղարշակայ . բայց Սա "Գիմաւորեաց (ասէ) պատարագօք Արշակայ ու

Եթէ ոչ էր եղեալ ազգակցութիւն և խնամութիւն . ոչ գիմաւորէր . և ոչ զգուտոր իւր տայր 'ի կնութիւն . բայց յայտցանէ ոչ առնայր յանձն Արշակ . եթէ լինէր Հրեայ' և ոչ ազգակից . մեք մի միայն գիտեմք լինել թագադիր հրամանաւ Վաղարշակայ և ոչ Արշակայ . բայց խորենացին ասէ . "Եղբօր իւրում Արշակայ էր նախարար' այնու աղագաւ արար թագադիր և Արքայի երկրորդ ու բայց սա ևս առաւել հաւանական թուի' թէ խառնեալ է յազգրս Պարթևաց և կամ Արշակունեաց . եթէ չէր այսպէս' ոչ առնէր թագադիր Վաղարշակ . թող զայն' զի յառաջ էր Արշակ եղբայրն Վաղարշակայ իբր 30 . աճաւ . վասն այնորիկ կամ խառնելոյն յազգս իւրեանց' և կամ յազգս Հայկազանց . ետ սոյն պատիւ . մասնաւոր ազգակցութեանն էր գործ' զի 'ի գիմաւորելն բազմեցուցէ 'ի գահ' զարդարեալ 'ի պսակ' 'ի վակաս' և սընդր . և ըզգուտորն տացէ 'ի կնութիւն :

Բայց լինի' զի Բագարատս այս' լիցի այլ սմն . և ոչ յիշեալն 'ի խորենացւոյն . սակայն ըստ յարմարութեան պատմութեանս յոյժ նմանութիւն բերէ ընդ խորենացւոյնն . վասն զի գործն և եղելութիւնն 'ի մի և 'ի նոյն ժամանակիս է . հաւանական երևի' եթէ յիշեալն այն Բագարատ 'ի խորենացւոյն' լիցի խառնեալ յազգ Արամանեկայ կամ արեանառու . եթէ չէր եղեալ այսպիսի հարազատ խնամութիւն' ոչ տանայր այսքան պատիւ . և ոչ Ագաթանգեղոս այնպիսի վնասգրէր . տես յայսմ մասին ծանօթութիւն 'ի վերոյ . այսինքն գործքն Վահէի . և յետոյ տիրելն Պարթևազանց 'ի վերայ Հայաստանի' որ համեմատ գայ սորին :

Եւ գուցէ այսու աղագաւ եղեալ է յետոյ յազգն Բագրատունեաց թագաւորութիւն . այսինքն վասն լինելոյ Բագրատունեաց արեանառու և ազգակից . կամ 'ի սկիզբն Հայկազանց' և կամ յետոյ Արշակունեաց . եթէ չէր եղեալ այսպիսի հարազատութիւն առ ազգս Հայկազանց' ոչ առնէր Արշակ զխնամութիւն . և Բագարատ լինէր հայր Արքայի . և ապա Վաղարշակ ոչ առնէր թագադիր և երկրորդ տէրութեանն . և յետոյ ոչ առնէին Հայք իւրեանց թագաւոր զԲագրատունիան . և հնազանդէին :

Սոյն սա աւելի հաւանական և ստուգագոյն երեւի պատճառ' Բագրատունեաց ցեղիցն թագաւորելոյ' յայնմ ժամանակէ ալնուակնութեամբ և նահապետաբար եկեալ մինչեւ 'ի ժամանակս թագաւորութեան ցեղիցն Բագրատունեաց . թէպէտ խորենացի հայրն մեր մերժէ Հայկայ ցեղից ասել զԲագրատունիան . բայց թուի մեզ եթէ իմացեալ է սոյն աւանդութիւնն' որոյ ստոյգն ժամանակաւ յառաջ գրեալ է Ագաթանգեղոս . սակայն ոչ է հանգիստեալ

ուրուք գրութեան, այս ևս պատճառ է ստուգութեան գործոյն, վասն զի մինչեւ 'ի ժամանակս խորենացւոյն դոյ եղեալ այսպիսի աւանդութիւն, որոյ վասն յիշէ երանելին Ազաթանդեղոս առեալ 'ի դիւանէ և կամ յաւանդութենէ նախնեացն մերոց, և գրեալ 'ի վերայ Արձանի, որ 'ի նմանէ հանեալ պատմէ մեզ Մարաբբա փիլիսոփայս Մծուրնացի, յորմէ Սեբէոսս այս պատմագիր:

(7) Ի վերջ արձանագրութեանս Ազաթանդեղեայ երեւի ինչ տարակուսական՝ զի Ազաթանդեղոս հրամանաւ Տրդատայ արքայի քանդակէ 'ի վիմի զազգաբանութիւն ազգիս, որ հարկ է լինիլ մինչեւ 'ի ժամանակս Տրդատայ, բայց տեսնեմք զի անցեալ են յարձանագրութիւնն քանի ինչ անուանք, այսինքն խորովու՝ որ է որդի Տրդատայ, ապա Տիրանայ, ապա Արշակայ, և ապա Պատայ՝ որդւոյ Արշակայ, ուրեմն անտարակոյս եմք, թէ կամ որդիքն և թոռուքն Տրդատայ զանուանս իւրեանց և որդւոցն շարունակաբար անցուցեալ են յարձանագրութի, կամ թէ Մծուրնացի փիլիսոփայն յետ գտանելոյ զարձանագրութիւնն անցուցեալ է 'ի գիր շարունակելով մինչ 'ի ժամանակս իւր զորդիսն և զթոռունսն Տրդատայ, զի գոն այսպիսի 'ի պատմիչս, որպէս երեւի 'ի Սամուէլ երիցու Քրոնիկոսն, որ յետնորդք յաւելեալ են 'ի գիրս նորա, զոր ոչ էր նա 'ի ժամանակս իւր գրեալ, այսպէս և 'ի մասին արձանագրութեանս, որպէս և յայտ առնէ գրութիս՝ զի 'ի միւս օրինակին յետ Տրդատայ փակագծիւ եր եղեալ, և մեք նոյնպէս եղաք, Բայց այս ևս կարծի թէ՛ 'ի ժամանակս Պատայ դեռ կանգուն կայր սոյն արձանն, ընդ նմին և պալատն Սանատրիոյ, սակայն յետոյ կործանեալ ունի լինել յարշաւանացն Շապհոյ 'ի միջագետս, և այլն:

Ե Զ Ր Ա Կ Ա Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Վ Ե Ր Ո Յ Ի Շ Ե Ա Լ Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Ց

ԱՌնայն ինչ՝ որ է Գաղանի և Երիթայելի, պարս է հասարակել հասանական կարծեօք:

ա. Արդ՝ թերի լինիլ թուի 'ի սկզբան պատմութեանս 'ի մասին Արձանագրութեան, կամ 'ի Յոյն բնագրէ, և կամ եթէ կատարեալ իցէ ևս՝ 'ի ձեռս մեր ոչ է հասեալ անթերին:

բ. Երևի՛ թէ չէր տեսեալ Ազաթանդեղոս զպատմութիւնն Մարաբբայի Վատինացւոյ՝ որ 'ի վերայ նախնեացն մերոց, այլ կամ 'ի յաւանդութենէ գտեալ և կամ յայլում աղբերէ հանեալ 'ի դիւանէ՝ այնպէս արձանագրեալ է 'ի վերայ վիմի, ապա թէ ոչ՝ ըստ օրինակի այլոց պատմչաց ազգիս մերոյ, զօրօրինակ Մովսէս խորենացին, և Յովհաննէս կաթողիկոսն առնուն 'ի Հայ-

կայ մինչև 'ի ժամանակս իւրեանց իջանէն շարունակելով . և Սա
ևս ըստ նոցին օրինակի շարունակէր զազգաբանութիւն նախնեաց
մերոց :

4. Եւ գարձեալ՝ որովհետև էր Հռովմայեցի Ագաթանդե-
ղոս . ազգասիրութեան սգւով առ 'ի չգնելոյ նախաստինս 'ի վերայ
ազգին իւր՝ զպարտութիւն նախնեացն իւրոց . սր 'ի Հայոցն քա-
ջաց . զանց առնէ . որպէս զպատերազմն Տրովադայ . սր զաշխարհ
գողացոց . և զպատերազմն երկրորդ Տիգրանայ քաջ թագաւորին
Հայոց՝ սր ընդդէմ Հռովմայեցւոց :

Արդարև քաջ գիտէր զայստիկ երանելիս . որովհետև յար-
քունիս Տրդատայ էր քարտուղար՝ և վարժ հայկական գպրութն .
որպէս մինչև ցայսօր որանչելի գրութիւն նորս երևի 'ի մեզ . բայց
միայն որում ականատեսն եղև և ականջալուր զնոյն վկայագրէ :

5. Զ 'ի աշխատ եղէց . և ընդէր 'ի քիրան մտից 'ի զուր .
զի պատմագիրս այս սրբան գտանէ յարձանագրութեան անդ . այն-
քան տայ մեզ զժանօթութիւն . զոր շարունակ պատմէ յիւրում
մատենի . արդարև բոլորովին համաձայն է Սա պատմութեան Խո-
րենացւոյ սուրբ Հօրն . և հանդերձեալ է լինել սրտաձառ ստու-
գութեան բովանդակ աւանդութեան ազգիս . թէպէտ և ոչ այն-
քան յազեցուցանէ 'ի սկզբան ազգարանութեան . բայց յայլմէ
կողմանէ բազում հնութիւնս յայտ առնէ . բայց գոյ ինչ ինչ պա-
կաս և տարբերութիւն 'ի Խորենացւոյն բանից՝ որպիսի է տարբե-
րութիւնն և պակասութիւնն 'ի Քրանիկանին Արշակունեաց՝ զորոյ
տուեալ եմք զտեղեկութիւն : Վերջ բանիս՝ եթէ ոչ էր եղեալ
տարբերութիւն և պակաս գործոյս՝ յայնժամ ոչ լինէր սա այնիւ
հնութիւն և ստուգութեան սրտաձառ Խորենացւոյն բանից . եթէ
լինէր սա համեմատ բոլորովին Խորենացւոյն . յայնժամ ասէին ըն-
թերցողք՝ թէ առեալ 'ի Խորենացւոյն աղբերէ Սերէոս՝ և այսպէս
համառօտիւ պատմեալ . բայց ոչ այնպէս : Եթէ Խորենացի սուրբ
հայրն մեր պատահեալ էր արձանագրութեանս այսմիկ՝ անշուշտ
յայտ առնէր պատմելով մի սա մի 'ի գիրս իւր . որպէս զբազում
սրտամագրութիւնս և գիւանագրութիւնս հաւաքեալ աշխատասի-
րեաց 'ի յօրինելն զպատմութիւն ազգիս . և աւաղէ վասն պատ-
մութեան Գիողորայ Սիկիլիացւոյ . զի ոչ կարաց 'ի ձեռս բերել .
արդարև աներկբայ գիտեմք՝ թէ չէ գիտեալ արձանագրութեանս
այսմիկ : Որովհետև ըստ վկայելոյ պատմագրիս . « Ճածկեալ էր
(ասէ) յարքունական կայենիցն » :

Եւ գիտելով զայս մերս Սերէոս՝ թէ ոչ գոյ ամենեին յիշա-
տակ սորին 'ի գիրս այլոց պատմչաց՝ մանաւանդ ազգիս . նմին իրի
իրբև զհազուագիւտ սրանձալի ճաշակ նուիրէ յիշատակասիրաց աղ-
գիս . զմեզ ակնդեակս առնելով վարուց դիւցաղանցն նահատկատաց

ժերոց՝ սոյն համառօտ արձանագրութեամբ, և պատմագիրս վասն համառօտութեան սորին՝ ոչ համարի բաւական շարունակել զպատմութիւն իւր սկսելով ՚ի կատարած ծայրէ սորին, այլ ասէ, «Երկրորդեցից՝ ՚ի պատմագրութեանց Մովսիսի Խորենացւոյ և Ստեփաննոսի Տարօնացւոյ » :

Սակայն որքան և համառօտ իցէ ազգաբանութիւնս այս, է ազնիւ գիւտ ինչ հնութեան և յիշատակ յուէրժական՝ զոր բաշխէ ազգիս Թորգամեան, գիտաւորութեամբ ցուցանելոյ զվկայութիւն յարտաքին հնութեանց. ոչ յիշելով ամենևին զազգաբանութիւնս Մովսիսի Խորենացւոյ՝ զսա ՚ի տեղի նորին բաւական համարէ. զի արտաքին իրաց և այլոց ազգացն վկայութիւնք՝ առաւել ապացուցանեն զիրին ստուգութիւն, մանաւանդ եթէ համաձայն իցէ այլոցն վկայութեանց՝ որպէս սա Խորենացւոյն բանից :

Արդ՝ բաւական համարելով զայս՝ ոչ կրկնէ այլ ևս շարակարգել զազգաբանութիւն. միայն զայլ գործս քաղելով ՚ի Խորենացւոյն և ՚ի Տարօնացւոյն՝ շարունակէ, և որում ինքն եղև ականատես և ականջալուր՝ ընդարձակագոյնս պատմէ, և ըստ որում արձանագրութիւնն գրոշմեալ ունի յինքեան՝ համառօտ կերպիւ մինչեւ ցծագումն Պարթևազանց, վասն որոյ ՚ի ցեղէն Պարթևաց սկըսանի շարունակել ասելով, « Յետ մահուանն Աղէքսանդրու », և զթերին լցուցանէ ՚ի Մովսիսի և ՚ի Ստեփաննոսի մատենիցն : Բայց է ուրեք զի տարբեր կերպիւ, թէ ըստ պատմութեան, և թէ ըստ ժամանակագրութեան. թուի լինել տարբերութիւնս այս ՚ի Ստեփաննոսի մատենիցն հանեալ, և գուցէ ՚ի յայտ գայցէ ՚ի ժամանակին հարազատ օրինակն :

Այս ևս յայտ լիցի՝ զի այս է գիտաւորութիւն և փափաք մատենագրիս՝ ըստ որում կամի միայն զչիշատակեալն այլոց պատմըչաց՝ վկայասանել, և զգրեալն յայլոց համառօտիւ անցանել, որպէս զպատմութիւն Արդանանց պատերազմին կարճ ՚ի կարճոյ ստորագրէ ասելով, « Այն ամենայն յայլոց գրեցաւ » : Արդ՝ ոչ փոքր հաւատարմութիւն տեսանի քան զԽորենացին ՚ի պատմիչս յայս, որովհետև զլուեալն յայլմէ ևս նշանակէ, յասելն անդ. երես 172. « Չայս լուաք յարանց գերելոց . . . որոց ինքեանք իսկ ականատես եղեալ պատմեցին մեզ » :

Ապա ուրեմն մի երկբայիցուք՝ յորժամ տեսանեմք ՚ի տեղիս տեղիս կրճատ համառօտագրութիւն զանցից եղելոցն, ահա՛ շատ լիցի ՚ի մէնջ զծածկեալն յայտ առնել և զբանասիրացն տարակոյս լուծանել, զայլն թողումք քննչաց ազգիս :

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՍԵՐԻՈՍԻ Ե ՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Արդ՝ թէ սխտոյ է քեզ սլ ընթերցասէր, երկրորդեցից ՚ի Պատմագրացն Մովսիսի խորեհացւոյ՝ և Ստեփաննոսի Տարաւնացւոյ հաւատարի և ճշմարիտ Մատենագրաց՝ զորդի ՚ի հաւրէ ճանաչել:

Դ Պ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Բ .

ՅԵՏ մահուանն Աղէքսանդրու՝ թագաւորէ Արշակ քաջ ՚ի Բահլ Հահաստանի՝ յերկիրն Քուշանաց . կեցեալ ամս ճլ, թագաւորեաց ամս ծէ : Յետ նորա որդի նորա Արտաշիր՝ ամս լւ : Յետ նորա թագաւորէ նորին որդի Արշակ՝ որ կոչեցաւ մեծ՝ ամս ծք :

Սա թագաւորեցոյց զեղբայր իւր զԱղաարշակ ՚ի վերայ աշխարհիս Հայոց : Արդ՝ այսպէս զատուցեալ երեւէին ցեղքն թագաւորու թեանց, Պարսից՝ և Հայոց :

Արշակ քաջ նախնեաց երկուց ցեղից՝ թագաւորեցելոյ Պահլաւկանին, և Արշակունւոյն : Ամենայն քաջու թեամբ թագաւորեաց ամս ծէ : Յետ որոյ որդիքն զատուցեալք թագաւորք Պարսից . Արշակ մեծ՝ ամս ծք : Արշական՝ ամս լ :

* Ի բնագրին էր ԳԼՈՒԽ Գ . մեք եգաք ԴՊՐՈՒԹԻՆ Բ .

Արշանակ՝ ամս չք : Արշէս՝ ամս ի : Արշախր՝
ամս խիլ : Արտաշէս՝ ամս լի : Բարեհ՝ ամս չ :
Արշակ՝ ամս ժթ : Արտաշէս՝ ամս ի : Պերոզ՝
ամս չգ : Վաղարշակ ամս ծ : Արտաւան՝ ամս լի :

Օրս սպանեալ Ստահրացւոյն Արտաշրի՝ որդւոյ Սասանայ , եքարձ զտէրութիւն Պահլաւաց : Սկսեալ յերեսուն ամի թագաւորութեանն Քիլեղեղիոս Պաղովտի , կալեալ նոցա ընդ ամ ամս՝ նձէ :

Յետ որոյ նուաճեալ Ստահրացւոյն Արտաշրի որդւոյ Սասանայ զամ արիս և զանարիս , և զբազումս ՚ի նոյն ազգէ թագաւորութեան Պարթեւաց՝ և Պահլաւաց՝ թագաւորէ ինքն : Եւ յետ նորա Պայազապ նորին՝ զնոյն ձեւ աւրինազրէն զՄամիկոնէիցն սակս ազգաց զնեղութիւնն : Քանզի ոչ են սոքա որդիք ազգածնինն Արամանեկայ , այլ են եկեալ ՚ի Ղենաստանէ յամս Արտաւանայ արքայի Պարթեւաց , և մեծին Խոսրովաւ արքային Հայոց . ոնի լուայ յառնէն մեծէ՝ որ եկեալ էր հրեշտակութիւն ՚ի Ղենայ թագաւորէն առ արքայն Խոսրով , յոր խմ՝ հարցեալ ՚ի դրանն

---

* Արդ՝ գործս այս է ծածկեալ և տարակուսելի , որպէս խօսեցեալ էմք . բայց ըստ մերս կարծեաց՝ համարիմք զսա լինել Ստեփաննոս Տարձնացին՝ որ դիպեալ հրեշտակաց եկելոց ՚ի Ղենայ աշխարհէն ՚ի պալատն Խոսրովաւ , խնայեալ իցէ զժողովն Մամիկոնէից ՚ի նոցանէ . և այս լինի յայանի ապոցոցց՝ թէ Ստեփաննոս Տարձնացի լեալ է իք . դարու պատմիչ : Եւ վերջիշեալն Խոսրով հարկ է լինել թագաւոր Արշակունեաց տէրութեան , և ՚ի նորին դրան հարցեալ և խնայեալ : Վասն որոյ իրաւամբ կարծի թէ՝ սոյն գործ է Ստեփաննոսի՝ և ոչ Խորենացւոյն , որովհետեւ Նա ոչ այսքան ամենայն պատրաստիւք յիշէ իսն Սամիկոնէից ծագման . որ և Սեբէոս ՚ի նորին Ստեփաննոսի ազգերէ առեալ շարունակէ զգործ իւր . որպէս և ինքն իսկ ասէ ՚ի ճակատ դրոյն , “ Երկրորդեցից ՚ի պատմադրա-

արքունի՝ եթէ « Ազգ մի մեծ ՚ի Հայաստան երկ-
 րի կայ՝ զորմէ ասե՛ն եթէ ՚ի ձերմէ աշխարհէ՛ն
 գնացեալ են » : Այլ նա ասաց ինձ , « Ասե՛ն ասե՛
 գուսանք և ՚ի մերում աշխարհին յերգս իւ-
 րեանց , զՄամիկն և զԿոնակն արս երկուս լեալ
 քաջս , և գլխաւոր եղբարս հարազատս , որդիք
 Կառնամայ նախարարին՝ որ էր երկրորդ ՚ի թա-
 գաւորութեանն Ղենաստանի : Արց մահուանն
 սա՛նս սցարիկ , առ զկին սորին թագաւորն նոցին
 ՚ի կնութիւն : Այլ եղև ՚ի նմանէ որդի՝ որ զկնի
 մահուան հաւր իւրոյ յաջորդեալ նստաւ յա-
 թսս հայրենի թագաւորութեանն : Այլ նորա եր-
 կու եղբարք նորա ՚ի մաւրէ , և ո՛չ ՚ի հաւրէ ,
 սպասամբեալ ՚ի բոց կային ՚ի նմանէ , և միա-
 բանեալ ընդ ինքեանս զմասն մի ՚ի նախարարա-
 ցն և ՚ի զաւրացն՝ առնեն ուխտ միաբանութե :
 Արց խորհեալ խորհուրդ շարութեան սպանա-
 նել զեղբայրն իւրեանց՝ զթագաւոր աշխարհին
 Ղենբակուր , և առնուլ զթագաւորութին նորա :
 Այլ զաւրածողով լինէին Մամիկն և Կոնակն
 ՚ի վերայ նորա ՚ի միում տեղուջ աշխարհին
 իւրեանց , և բաժանի զաւր աշխարհին յերկուս :
 Ազգ լինի Ղենբակուրի , գումարէ և նա զզաւրս
 իւրոյ կողմանն՝ և գնայ ՚ի վերայ նոցա ՚ի պա-
 տերազմ : Այլ յարձակին ՚ի վերայ միմեանց՝ հար-
 կանեն սրով սուսերի , և սպառեն զզաւրն ապրս-
 տամբական :

ցն Մամիկի խորհնացայ՝ և Ստեփաննոսի հարձնացայ հաւաստի
 և ճշմարիտ մասե՛նագրաց » : Եւ մի որ երկրացեացի անկեալ ՚ի տա-
 բակոյս՝ թէ ընդէր ոչ յիշէ զանուն հեղինակին ՚ի շարագրում
 բանին իւրոյ , անս պատմագիրս բաւական համարի ՚ի ձախտ գը-
 րոյս գրոշմել :

Փախստական լեալ Մամիկն՝ և Կոնակն գնան
առ արքայն Արշակունի՝ որ նստէր ՚ի Ռահլ Շա-
հաստանի՝ յերկիրն Քուշանաց : Եւ էր խաղա-
զութիւն ՚ի մէջ երկոցուն թագաւորութեանցն
այնոցիկ :

Յայնժամ մեծաւ աղերսիւ խնդրեալ զնոսա
ճենքակուրի՝ յարքայէն Պարթևաց, « Օ ՚ի բարձ-
ցէ ՚ի միջոյ . ապա թէ ոչ լուծցի ուխտ խաղա-
զութեանն՝ որ ՚ի միջոյ մերում » : Իսկ նորա խնայ-
եալ յարսն, ոչ ետ զնոսա ՚ի ձեռս նորա, այլ
գրէ առ նա սիրով, « Անդրէն ուխտ խաղազու-
թեան մերոյ (ասէ) հաստատուն կացցէ ՚ի միջի
մերում, զի երդուեալ եմ առ նոսա՝ զի նոքա
մի մեռցին, այլ ետու տանել զնոսա ՚ի մուտս
արևու՝ և յեզր երկրի՝ ՚ի տեղին յայն, որ արե-
գակն ՚ի մայրն մտանէ » :

Յայնժամ հրամայէ արքայն Պարթևաց զաւրաց
իւրոց տանել զնոսա զգուշութեամբ մեծաւ՝
կնաւ, և որդւովքն իւրեանց, և ամենայն աղ-
խիւն իւրեանց յերկիրն Հայոց առ ազգական
իւր արքայն Արշակունի՝ որ էր թագաւոր Հա-
յաստան երկրին, ուր և սերեալ բազմացան
յոյժ, և եղեն յազգ մեծ ՚ի Մամիկոնայ և ՚ի
Կոնակայ . յայսմանէ այն է սպարապետ :

Եւ եղև յետ մահուանն Արտեանայ՝ որդւոյ
Վաղարշու արքային Պարթևաց, թագաւորեաց
Արտաշէր որդի Սասանայ միահեծան տէրութի
՚ի վերայ Ռաբելացւոց, և Ասորւոց, և Սարաց,
և Պարսից, և Պարթևաց, ամս Ծ :

Յամի երրորդի Աղիանոսի կայսեր . և յամս
Ը . երրորդի Թ . մեծի Խոսրովայ արքային Հայոց՝

փոփոխու մն թագաւորութեանն այսորիկ լեալ :
 Այլ էր խոսրով լիւ . ամաւ : Այդիանոս երրորդն .
 Արտաշէր՝ զառաջինն :

Յամի լ. երրորդի չորրորդի՝ մեծին խոսրու
 վայ . և չորրորդ ամի արքայի Պարսից Արտաշէրի՝
 թագաւորէ Տերենտիանոս ամիսս վեց . քանզի
 փութանակի վաղճանի :

Յամի լե . երրորդի խոսրովայ արքայի . և 'ի հին
 գերորդ ամի Արտաշէրի Պարսից արքայի՝ թագա
 ւորէ Պրոպոս ամս զ : խոսրով լե : Արտաշէր՝ է :
 Պրոպոս զառաջինն :

Այլ եղեւ յամին խմ . երրորդի մեծին խոսրու
 վայ . և 'ի ժիւ . ամի Արտաշէրի՝ թագաւորէ Յու
 նայ Աարոս՝ հանդերձ որդւովքն իւրովք Աարի
 նաւ՝ և Նոսերիանոսիւ ամս է : խոսրով խմ :
 Արտաշէր ժիւ : Աարոս զառաջինն :

Յամի խը . երրորդի խոսրովայ : ժը . Արտաշէրի .
 մինչ արքայ խոսրով 'ի Աիջագետս էր , Աարոս
 կայսր գուժարէ ամբոխ զաւրաց բաղմաց , և դիմէ
 'ի վերայ արքային խոսրովայ . անտի աճապարեալ
 ընդ դէմ նորա ելանէ՝ (Առնակ սպարապետ մե
 ծին խոսրովու հաւրն Տրդատայ՝ ասեն զամանէ
 յերկարեալ զամս կենացն ճի . և ունել 'ի ժամ
 մահուանն) զհերս՝ և զաչս , և զսելիս , և զզո
 րութիւն , և զթեթեութիւն մանկու թեանն :

Այլ ասլա (ժամ) եղև պատերազմ մեծ 'ի
 մեջ խառանու՝ և Ուրհայի . հարկանեն և վա
 նեն զզաւրն Յունայ . և մեռանի Աարոս 'ի պա
 տերազմին հանդերձ միով որդւովն Աարիանոսիւ :

* Փակագծիւ եզեալն ոչ գոյր 'ի բնագրիս՝ զոր լցուցաք 'ի
 միւս օրինակէն :

Եւ ՚ի նմին ամի թագաւորէ Զունաց Միսկղի
տիանոս ամս իբէ : Կոսրով խբէ : Արտաշիր ժբէ :
Միսկղիտիանոս զառաջինն :

Յամի ի . երորդի առաջներորդի Արտաշրի
Պարսից արքային ՚ի չորրորդում ամի Միսկղի
տիանոսի կայսեր՝ մեռանի քաջն Կոսրով ՚ի վաա
անուէն Անակայ : Եւ տիրէ ՚ի վերայ աշխարհիս
Հայոց՝ Արտաշիր արքայ Պարսից ամս ժւն : Միսկ
ղիտիանոս՝ զչորրորդն :

Յամին լ . երորդի Արտաշրի . հնգետասանե
րորդի Միսկղիտիանոսի՝ կայսերակերպ՝ շքեղու
թեամբ Տրդատիոս ելանէ տիտյեան ընդդէմ ար
քային Միթաց : Եւ անդէն ձերբակալ արարեալ
զտիտյեան անարի զթագաւորն Միթաց՝ ածեալ
կացուցանէ յանդիման կայսերն Միսկղիտիանոսի .
և անդէն ՚ի նմին ամի թագաւորեցուցանէ Մի
սկղիտիանոս զՏրդատ ՚ի վերայ աշխարհիս Հա
յոց : Կուժարէ ՚ի ձեռս սորա զուրս բազումս ,
և արձակէ յիւրական իշխանուի աշխարհին Հա
յոց : Ար տիրէ ամենայն քաջութիւն և բարեպաշ
տութեամբ ամս հ : Եւ է այսպէս . Արտաշիր լբէ :
Միսկղիտիանոս ժե : Տրդատէս զառաջինն :

Յամին թ . երորդի Տրդատայ արքային Հայոց՝
թագաւորէ ՚ի վերայ Զունաց աշխարհին Կոս
տանդիանոս . որ շինեաց զՄիւղանդիա ամս թ :
Արտաշիր զխ : Տրդատիոս իններորդ : Կոստան
դիանոս զառաջինն :

Յամին խթ . երորդի Արտաշրի արքային Պար
սից . և ժթ . ամ Տրդատայ արքային Հայոց՝ թա

---

* Ի միւս օրինակին « կայսերապատակ » :

գաւորէ Շապուհ որդի Արտաշրի 'ի վերայ աշխարհին Պարսից ամս հօք : * (և 'ի սոյն ամի վախճանի կայսրն Յունաց Վաքսիմիանոս . և թագաւորէ Վալիանոս՝ ամս ժը . և տայ պատերազմ ընդ Շապհոյ որդւոյ Արտաշրի 'ի Միջագետս 'ի Խառան . և լինի անդ կոտորած մեծ , մինչև 'ի նեղանկանել զաւրուն Պարսից յերկիրն Աւրհայու . և տեսեալ Շապուհ զպարսութիւն իւր զաւրուն , զիջանի առնել խաղաղութիւն ընդ կայսեր . և նա առեալ զգանձս և զաւարս բազումս դառնայ 'ի տեղի իւր :) Տրդատէս 'ի : Վաքսիմիանոս՝ և Վալիանոս՝ զերկրորդն : Շապուհ զառաջինն :

Յամին լէ . երորդի Տրդատայ արքային : ժը երորդի Շապհոյ արքայի՝ թագաւորէ Յունաց Վաքսիմիանոս որդի Վաքսիմիանոսի՝ ամս ժօք : Տրդատէս լէ : Շապուհ ժը : Վաքսիմիանոս զառաջինն :

Յամին ճ . երորդի Տրդատայ արքայի՝ թագաւորէ Յունաց Կոստանդէս՝ ամս ժէ : Տրդատէս ճ : Շապուհ լւն : Կոստանդէս զառաջինն :

Յամին կէ . երորդի Տրդատայ արքային Հայոց : խը . ամի շապհոյ արքային Պարսից՝ թագաւորէ Կոստանդիանոս որդի Կոստանդեայ ամս լը : Տրդատ կէ : Շապուհ խը : Կոստանդիանոս զառաջինն :

Յամին ճք . երորդի Շապհոյ արքային Պարսից : ե . երորդի ամի բարեպաշտին Կոստան-

---

* Փակագծիւ եղեալն ոչ գոյր 'ի բնագրիս . զոր արեցոյք 'ի միւս օրինակէ :

դիանոսի կայսեր՝ վաղճանի երանելին Տրդատէս .
և թագաւորէ խոսրով որդի նորա ամս ժէ : Շա.
պուհ զժք . Կոստանդիանոս է . երորդն : խոսրով
զառաջինն :

Յամին կէթ . երորդի Շապհայ արքային Պար.
սից : իք . Կոստանդիանոսի կայսեր՝ թագաւորէ
'ի վերայ Հայոց Տիրանն որդի խոսրովայ՝ ամս
ժք : Շապուհ կէթ : Կոստանդիանոս իք : Տիրան
զառաջինն :

Յամի իէ . երորդի Կոստանդիանոսի կայսեր .
'ի զ . ամի Տիրանայ արքայի Հայոց՝ թագաւորէ
'Աերսէհ որդի Շապհայ 'ի վերայ Պարսից ամս
թ . Կոստանդիանոս իէ : Տիրան զ . 'Աերսէհ զա.
ռաջինն :

Յամի ժք . երորդի Տիրանայ արքայի Հայոց՝
թագաւորեն Կոստանդիաս և Կոստաս՝ որդիք
Կոստանդի բարեպաշտի՝ ամս ժդ : Տիրան ամս
ժք : 'Աերսէհ է : Կոստանդիաս՝ և Կոստաս՝ զա.
ռաջինն :

Յամին բժ . երորդի Տիրանայ : Ալ է . երորդ ա.
մի 'Աերսէհի արքային Պարսից : Ալ ւ . ամի Կոստան.
դի և Կոստասայ՝ որդւոց Կոստանդիանոսի բարե.
պաշտի Հռաւմայ՝ եկն 'ի վերայ նորա 'ի Ռասեան
գաւառի 'ի գեաւղն Յոսիսայ՝ մինչ դարձուցա.
նել նմա զՏիրան արքայ ամենայն գերու թեամբն
հանդերձ . և զորդի նորա Արշակ թագաւորե.
ցուցանել՝ և արձակել 'ի Հայս : 'Աերսէհ զու թ.
երորդն : Կոստանդիաս և Կոստաս զք : Արշակ
զառաջինն :

Յամի չորրորդի Կոստանդեայ և Կոստասու .
և յերորդի ամի Արշակայ՝ թագաւորեաց Պար.

սից Արամազդ որդի Շապուհայ ամս ք : Կոստանդ
գիաս և Կոստաս զիք . ն : Արամազդ զառաջինն .

Յամի զ . երորդի Արշակայ արքային Հայոց՝
Թագաւորէ ՚ի վերայ Պարսից՝ Շապուհ որդի
Արամազդայ՝ ամս հ : Կոստանդիաս : և Կոստաս
զէ . երորդն : Արշակ՝ զ երրորդն : Շապուհ զա
ռաջինն :

Յամի թթ . երորդի Շապուհայ արքայի Պար
սից . ՚ի . երորդի չորրորդի ամի Արշակայ արքային
Հայոց՝ Թագաւորէ Յունաց Յուլիանոս՝ ամս ք :
Արշակ իիք : Շապուհ թթ : Յուլիանոս նզովածն
զառաջինն : Սա որդի է քեռ մեծին Կոստանդիա
նոսի . Թողեալ զբրիտանէս թիւնն և եղև կը
ռասպաշտ : Ի նոյն աւուրս երանելին Աթանաս
հալածեցաւ յԱրիանոսացն՝ զոր Սկիւրասն պատ
մէ , ՚ի սուրբն Կոստանդիանոսէ սկսանի՝ և մինչ
՚ի փոքր թէսդսն զանորբոց և զարբոց գործքն՝
և զհայրապետացն զուղղափառութիւնս : Յու
լիանոս՝ և Վաղիանոս՝ սրգիք Վաղմատիոսի ու
մեմն . մնացին որք ՚ի մէկ հաւրէ . և ոչ ՚ի մաւ
րէ , զոր սնոց Կոստանդ բարեպաշտն : Եւ սը
նոց . յետոյ եղեն կռապաշտ :

Կոստի քոյր Թագաւորին Կոստանդէ՝ կին Ալե
կիանէ Թագաւորին՝ որ ՚ի բռնապալատսն մեռաւ :

Յամին իզ . երորդի Արշակայ Թագաւորին
Հայոց : Եւ ՚ի ին . երորդ ամի Շապուհ ար
քային Պարսից՝ Թագաւորէ Վաղենտիանոս և
Վաղէս՝ ամս ժիք . Արշակ՝ իիք : Շապուհ ին .
Վաղենտիանոս և Վաղէս զառաջինն :

Յամին լիք . երորդի Շապուհայ արքային Պարսից :
լթ . ամի Արշակայ արքային Հայոց՝ Թագաւորէ

Յուճաց Գրատիանոս զառաջինն :

Յամի խիք . երորդի Հապհոյ արքային Պարսից և Յուլիանոսի պղծոյ , ըմբռնի Արշակ Հայոց արքայ 'ի Հապհոյ արքայէն Պարսից : Եւ տիրէ Հապուհ 'ի վերայ Հայոց ամս ժք . սրով և հրով և գերութեամբ : Ապա թագաւորէ Յուճաց թէոդոս' ամս ժթ : Հապուհ ծա . ('ի տէրութեն ('ի վր Հայոց) զերկոտասաներորդն) : թէոդոսն մեծ զառաջինն :

Յամին ծղ . երորդի Հապհոյ արքային Պարսից : Եւ 'ի ղ . երորդի ամի թագաւորութեանն թէոդոսի մեծի' թագաւորեցոյց թէոդոս զՊապորդի Արշակայ 'ի վր աշխարհին Հայոց , տիրէ ամս ժգ : Հապուհ ծղ : թէոդոս ղ : Պապ զառաջինն :

Յամի կթ . երորդի Հապհոյ արքային Պարսից : ժթ . երորդի թէոդոսի մեծի' թագաւորէ 'ի վերայ Հայոց Վարազդատ' ամս ղ : Հապուհ կթ : Վարազդատ զառաջինն :

Յամի հ . երորդի Հապհոյ արքայի Պարսից : Երկրորդ ամի Վարազդատայ արքայի Հայոց' թագաւորէ Յուճաց Արկադէոս որդի թէոդոսի ամս ժթ : Հապուհ հ : Վարազդատ զերկրորդն : Արկադէոս զառաջինն :

Յամի ե . երորդի Արկադեայ կայսեր : 'ի ղ .

* Յերկու օրինակն այդպէս էր գրեալ , « Յուլիանոսի պղծոյ » Արդ' մնամբ 'ի տարակոյս , զի 'ի վերոյ ժթ . երորդ ամի Հապհոյ արքային պարսից , և իիք . ամի Արշակայ արքային Հայոց' յիշեաց զՅուլիանոս նզովածն « երկու ամ թագաւորեաց » ասելով , և աստ կրկին ևս յիշէ' որ լինի սխալ . որովհետեւ խիք . ամի Հապհոյ քննել ասէ . գոյ միջոց թուոյն ին ամ :

** 'ի միւս օրինակին ո՛չ գոյ փակագծիւ եղեալն :

երորդի Վարազդատայ արքայի Հայոց՝ Թագա-
ւորէ Պարսից Արտաշէր որդի Շապհոյ՝ ամս զ
Արկադէոս Է : Վարազդատ զ : Արտաշէր զա-
ռաջինն :

Յամի զ . երորդի Արկադէայ կայսեր : Յերկ-
րորդի ամի Արտաշէրի արքային Պարսից՝ Թագա-
ւորեն ՚ի վերայ Հայոց՝ Արշակ և Վաղարշակ՝
ամս Է : Արկադէոս զ : Արտաշէր ք : Արշակ և
Վաղարշակ զառաջինն :

Այս Թագաւորէ Պարսից՝ Վռամ ամս ԺԹ :
Արկադէոս ամս Թ : Արշակ և Վաղարշակ՝ զ :
Վռամ զառաջինն :

Յամի երկրորդի Վռամայ . մետասաներորդի
ամի Արկադէայ կայսեր՝ Թագաւորէ ՚ի վերայ
Հայոց խոսրով ոմն . հրամանաւ Պարսից արքային՝
ամս զ : Արկադէոս ԺԹ : խոսրով զառաջինն :

Յամի ԺԴ . երորդի Արկադէայ կայսեր : Եւ
՚ի զ . երորդի ամի Վռամայ Պարսից արքային՝
Թագաւորէ Հայոց Վռամշապուհ արքայ՝ Ը :
Արկադէոս ԺԴ : Վռամ՝ զ . երորդն : Վռամշա-
պուհ զառաջինն :

Յամին ԺԹ . երորդի Վռամայ Պարսից ար-
քայի՝ Թագաւորէ Յունաց Սնորիոս՝ ամս իք :
Վռամշապուհ Է : Յազկերտ զառաջինն :

Յամի երկրորդի Յազկերտի՝ որդւոյ Վռամայ :
Եւ յամի երկրորդի Սնորեայ կայսեր բարձաւ
Թագաւորու թիւնն Հայոց՝ որ տւեաց ամս նէ :
Եւ վաղճանեցաւ և վճարեցաւ :

Եւ արդ՝ երկակի կանոնաւ զՊարսից՝ և
զՅունաց հաստատելով նշանակեցից զԹագաւո-

բաւ թեան ժամանակն :

Արդ՝ թագաւորէ Պարսից Յազկերտ ամս ի ւն ,
 Եւ Սնորիոս թագաւորէ Յունաց ամս ի ք : Յազ-
 կերտ զառաջինն : Եւ Սնորիոս զառաջինն :

Յամի ի . երորդի երկրորդի Սնորեայ կայսեր՝
 թագաւորէ Վռամ որդի Յազկերտի՝ ամս ի ք :
 Եւ յամի երկրորդի Վռամայ՝ թագաւորէ Յու-
 նաց Թէոդոս՝ ամս ի ք : Եւ Սնորիոս ի ք : Վռ-
 ւամ՝ ք : Թէոդոս զառաջինն :

Յամի ի . երորդի Թէոդոսի փոքու՝ թագա-
 ւորէ Պարսից Յազկերտ՝ որդի Վռամայ , ամս
 ժ թ : Եւ յամի յազկերտի թագաւորէ Յունաց
 Կոստանդիաս՝ ամս ւն : Յազկերտ զառաջինն :

Յամի երկրորդի Յազկերտի՝ թագաւորէ Յու-
 նաց Վաղենտիանոս՝ ամս լ : Յազկերտ զերկրոր-
 դրն : Վաղենտիանոս զառաջինն :

Յամի ժ ք . երորդի Վաղենտիանոսի կայսեր՝
 թագաւորէ Պարսից Վաղարշ որդի Յազկերտի՝
 ամս դ : Վաղենտիանոս ժ ք : Վաղարշ զառաջինն :

Յամի ի . երորդի երկրորդի՝ Վաղենտիանոսի
 կայսեր , թագաւորէ Պարսից Պերոզ՝ ամս խ ք :
 Վաղենտիանոս ի ք : Պերոզ զառաջինն :

Յամի ժ . երորդի Պերոզի՝ թագաւորէ Յու-
 նաց Նարկիսոս՝ ամս զ : Պերոզ ժ . Նարկիսոս զա-
 ռաջինն :

Յամի ժ է . երորդի Պերոզի արքայի՝ թագա-
 ւորէ Յունաց Վռամինոս՝ ամս զ ք : Պերոզ ժ է :
 Վռամինոս զառաջինն :

Յամի ի . երորդի Պերոզի՝ թագաւորէ Յու-
 նաց Վարկիանոս՝ ամս է : Պերոզ ի . Վարկիանոս
 զառաջինն :

Յամի իԵ . երրորդի Պերողի՝ Թագաւորէ 1 Եւ
ւոն զառաջինն : Յամին չ . երրորդի Պերողի՝ Թա-
գաւորէ Յունաց Լնթիմոս՝ ամս զ : Պերող լա .
Լնթիմոս զառաջինն :

Յամի իս . և չորրորդի Պերողի՝ Թագաւորէ
Յունաց Ալիմսուաս՝ ամ մի : Եւ ՚ի միւ-
սում ամի միւս Օւնոն՝ ամ մի : Եւ ՚ի խղ . երրոր-
դին Պերողի՝ Թագաւորէ Օւնոն ՚ի վերայ Յուն-
աց՝ ամս ժէ : Պերող խղ : Օւնոն զառաջինն :

Յամի չորրորդի Օւնոնի՝ Թագաւորէ Պարսից
Սամասայ՝ ամս լը : Օւնոն ՚ի վերայ Յունաց
զչորրորդն : Սամասայ զառաջինն :

Եւ ՚ի վերայ Ե . երրորդի ամի Օւնոնի կայսեր՝
Թագաւորէ Պարսից Կաւատ՝ ամս խմ .
Օւնոն զ : Կաւատ զառաջինն :

Յամի գԺ . երրորդի Կաւատայ՝ Թագաւորէ
Յունաց Լնաստաս՝ ամս խէ : Կաւատ զԺգ .
Լնաստաս զառաջինն :

Յամի իս . երրորդի Կաւատայ՝ Թագաւորէ
Յունաց Յուստիանոս՝ ամս լը : Կաւատ զիս .
Յուստիանոս զառաջինն :

Յամի երրորդի Յուստիանոսի կայսեր՝ Թա-
գաւորէ Խոսրով որդի Կաւատայ՝ ամս խէ : Յուս-
տիանոս զերրորդն : Խոսրով զառաջինն :

Յերեսուն և եօթն ամի Խոսրովայ՝ Թագաւորէ
Յունաց Յուստիանոս՝ ամս ժք : Խոսրով
զլէ : Յուստիանոս զառաջինն :

Յամի ժք . երրորդի Յուստիանոսի կայսեր՝ Թա-
գաւորէ Պարսից Արմիզդ որդի Խոսրովայ ամս
ժք : Յուստիանոս ժք : Արմիզդ զառաջինն :

Յամի երկրորդի Արմիզդի՝ Թագաւորէ Յու-

Նայ Տիբերոս՝ ամս փ : Արմիզդ զերկրորդն : Տիբերոս զառաջինն :

Ի հինգերորդի ամի Արմիզդի՝ Թագաւորէ Յուճայ Մաւրիկ՝ ամս իւն : Արմիզդ զէ : Մաւրիկ զառաջինն :

Յամի է . երորդի Մաւրիկայ կայսեր՝ Թագաւորէ Պարսից Խոսրով որդի Արմիզդի՝ ամս լէ : Մաւրիկ զէ . երորդն : Խոսրով զառաջինն :

Յամի ժդ . երորդի Խոսրովայ՝ Թագաւորէ Յուճայ Փոկաս՝ ամս ը : Խոսրով ժդ : Փոկաս զառաջինն :

Յամի ի . երորդի Խոսրովայ Պարսից արքային՝ Թագաւորէ Յուճայ Երակղոս՝ որդի Երակղի , ամս շ : Խոսրով իք : Երակղոս զառաջինն :

Յամի ժէ . երորդի՝ Երակղի կայսեր՝ Թագաւորէ Պարսից՝ Կաւատ , որդի Խոսրովայ ամս ւն : Երակղոս ժէ : Կաւատ զառաջինն :

Լայա Լրտաշիր ամս փ : Երակղոս ամս ի : Լրտաշիր զառաջինն :

Լայա Ռբոր Ռամբիշն դուստր Խոսրովայ՝ ամս ք : Երակղոս իւն : Ռամբիշ զառաջինն :

Լայա Յազկերտ ամս ի : Երակղոս իփ : Յազկերտ՝ զառաջինն :

Յամի իփ . երորդի Երանեւոյն Երակղի կայսեր : Եւ յերկրորդ ամի՝ միաբանեալ Պարսից արքայի ընդ Իսմայէլացիսն , (որ ելին) արտաքս ՚ի Սինէ անապատէ՝ հրամանաւ Լստուծոյ առնել անապատ միան գամայն զամենայն երկիր : Երակղոս իփ : Յազկերտ զերկրորդն : Լմու արքայ՝ Իսմայէլի զառաջինն :

Բայց զամս եկամտիցն և ծառայիցն Թագաւոր

ընդուն որպէս , խոռեմայն և զխոռոխ Արմզդին , և
խոսրովայն , և զԱրմիզդն՝ որք բըռնու թք կալան
զթագաւորութիւն : Եւ էր որ ընդ պատառել ազ
գացն հակառակութեամբ 'ի սոյնս յաւելեալ
կարգեցից թիւ . որպէս զկէս ամին խոռեմայ , 'ի
կէս ամին կաւատայ . յաւել ևս ասացից ամ մի :

Յամի զ . երորդի Պարսից արքայի Յազկեր
տի՝ վաղճանի Երանելին Երակղէս . և թագաւո
րեն որդիք նր կոստանդին և Երակղակ : Ի նմին
ամին մեռաւ կոստանդին դաւեալ 'ի մաւրէն :
Եւ թագաւորէ Երակղակ : Գարձեալ փոխեցաւ
Երակղակ , և թագաւորէ կոստոս որդի կոստան
դեայ՝ որ կոչեցաւ յանուն հաւր իւրոյ կոստան
դին : Յազկերտ է . երորդ : կոստաս զառաջինն :

Եւ թագաւորեաց Յազկերտ 'ի վերայ աշ
խարհին Պարսից ամս ի : Յազկերտ ի : կոստան
դին ժա : Արքայն Իսմայէլի թ :

Յերկոստասան ամի կոստանդի . և 'ի ի . երորդ
ամի Իսմայէլացւոց տէրութեանն՝ բարձաւ տէ
րութիւնն Պարսից՝ որ կալաւ շք ամ . (աշխարհի) :

Ն Ա Խ Ե Ր Գ Ը Ն Ք

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ի Ն Գ Ի Դ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Երեզլե ՚ի նուազիլ ժամանակաց տէրու-
թեանն Արշակունեաց ՚ի Հայաստան աշխարհի
՚ի բառնալ տէրութեանն Առամշապուհ արքայի
տիրէ ՚ի վերայ սորա ազգն Արքեդովմայեցի իշ-
խանութեանն. խորհուրդ ՚ի ձեռն առեալ ա-
հեղ և ահագին՝ հանդերձ միաբանութեամբ
դառնաշունչ և մեծամեծ Քաւդէիցն, և ամ
զլիաւոր նախարարաւքն թագաւորութեան իւ-
րոյ՝ բառնալ ՚ի Հայաստան աշխարհէ զբարե-
պաշտութեան պտուղս :

Աստի ոչինչ աւգտեցաւ, այլ յոյժ մնասե-
ցաւ. և բարեպաշտութիւնն և սքան զևս ծաղ-
կեալ պայծառացաւ :

Արդ՝ զժամանակս թագաւորութեանն չա-
րագործին Յազկերտի. և եթէ ո՞րպէս նա կամէր
զԱստուածայինն եղձանել կարգս : Ալ կամ ո՞ր-
պէս քաջ նախարարացն Հայոց՝ և նախանձաւորն
Աստուծոյ նահապետն Ամիկոնէից տանն՝ Ար-
միրն կոչեցեալ Արդան, հանդերձ միագունդ
սպառազէն նիզակակից ընկերաւքն, և զաւրաւքն
իւրեանց կազմեալ զինեցան ՚ի պատերազմ, առ-
եալ ՚ի ձեռն զվահանն հաւատոյ, և զգեցեալ
իբրև զգրահ ամբութեան զնախանձն Աստուա-
ծային բանին. գոգցէս թէ առաջի աչաց իսկ
ականատես գէմ յանդիման տեսանելով զ՚ի վե-

բուստ առ արեալ նոցա զպատակն : Այսն որոյ ար-
համարհեալ զմահ, և առաւել լաւ համարեալ
տեսանել ՚ի վերայ Աստուածային պողոտային :

Այլ թէ՛ սրպէս ՚ի վերայ նոցա էին զաւրբն Պար-
սիկ սաստիկ բռնու թեամբ, և կամ՝ սրպէս ՚ի
դիմի հարեալ՝ զիւրեանց կատարեցին զնահա-
տակու թիւն : Այլ կամ՝ սրպէս ՚ի ձեռս հեթա-
նոսաց բմբռնեալ սուրբ վկայքն Քրիստոսի՝ կա-
տարեցին զնահատակու թիւնս իւրեանց յԱպր
Հահր մերձ ՚ի Նիւշապուհ քաղաքի . ՚ի տեղ ոջն՝
որ կոչի թէ՛ արքունի : X

Այն ամենայն ՚ի ձեռն այլոց գրեցաւ . ոմ
ցուցանէ նոյն իսկ սրամու թիւնն : Այց զայն
ամենայն՝ որ ՚ի Վերողի ժամանակն, եղեալ չա-
րու թիւն . և զառ ՚ի Խոսրովայ զապատամբուին՝
զՎարդանայ՝ և զզուրայն Պարսիցն զապատամբէլն
՚ի Արմզդիէ . զմահն Արմզդայի . և զթագաւո-
րէլն Խոսրովայ . զմահն Վաւրկայ . և զթագա-
ւորէլն Փոկասայ . զառնուլն Ազիպտոսի . զկատու-
րածն Աղէքսանդրի . զդիմելն Հերակղի ՚ի կող-
մանս հիւսիսոյ առ արքայն թէ՛ տալացւոց . զյու-
ղարկումն անհուն բազմու թեանն ազգաց . զաս-
պատակն Յունաց յԱտրպատական . զառ և զա-
ւար . և զդարձն ընդ Փայտակարան : զեկ զաւ-
րացն Պարսից յարեւելից զդիմի հարկանել նմա :
Օպատերազմն՝ որ յաշխարհին Աղուանից . զդարձ
կայսերն ՚ի Նախջուան քաղաքն . և զկուիւն Ար-
ճիշոյ . զգնալն կայսեր անդէն ՚ի սահմանս իւր .
զմիւս ևս այլ դիմելն ՚ի վերայ Խոսրովայ . զգործ
սրատերազմին՝ որ ՚ի Նինուէ . զասպատակն՝ որ ՚ի
Տիսբոն քաղաք . զդարձն յԱտրպատական . զմահն

Խոսորովայ . զԹագաւորելն կաւատայ . զհաշտու
 Թիւն՝ որ ՚ի մէջ Թագաւորացն երկոցունց . ըզ
 Թողունն անդրէն ՚ի բաց զսահմանն Յունաց .
 զգարձ Աստուածեան խաչինն ՚ի Քաղաքն սուրբ :

Յետ այսորիկ զարթուցեալ անհուն բարկու
 Թիւն , և զվերջին աղէտս հինին՝ որ ՚ի կողմանս
 հարաւոյ : Եւ Թէ՛ որպէս յանկարծաւրէն շար
 ժեցան բանակքն Իսմայէլի , և ՚ի վայրկեան ժա
 մանակի վանելով զզաւրուԹիւն Թագաւորացն
 երկոցունց՝ կալան յագիպտոսէ մինչև յայս կոյս
 գետոյն մեծի Եփրատայ՝ և ցսահման Հայաս
 տանեայց՝ և յեզերէ ծովուն մեծի յարևմտից՝
 մինչև ՚ի դունն Թագաւորութեանն Պարսից :
 Օտմենայն քաղաքս Միջագետաց՝ Ասորւոց՝ և ըզ
 Տիսբոն՝ և զվեհ Արտաշիր , և զՄարանդ , զՀա
 մատան՝ մինչև ցՎանձակ քաղաք , և ցՀրատն
 մեծ՝ որ Արարատական գաւառի :

Օայս ամենայն կամեցայ ՚ի ձեռն գրոյս այ
 սորիկ կարճառաւտ ձեզ վիպասանել :

Պ Ը Տ Մ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՍԵՐԻՈՍԻ Ե ՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ապստամբութիւն Վահանայ 'ի Պերողէ, և գրաւել զիշխա-
նութիւնն, և պատերազմաւ յաղթել. մահ Պերողի և թագաւո-
րիւ կաւատայ, և պատուել զՎահանն մարզպանութեամբ. մահ
կաւատայ' և թագաւորիւ խոտրոխայ' որ Անուշ Ըռուան կոչի, ա-
պստամբիլ Վարդանայ, և ծառայել Յունաց, պատերազմ խոտրովայ
և պարսիկ:

Դ Պ Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն Գ .

Գ Լ Ո Ի Խ Ա .

Եւ եղև յամս Պերողի արքայի Պարսից' բար-
ձու մն ամենայն իշխանութեանցն' և կարգաց' և
աւրինաց քրիստոնէութեան, և այնպիսի վտանգ-
նեղութեան հալածանաց և քամահանաց 'ի վե-
րայ հասեալ իշխանաց, մինչ զի 'ի բաց ընկեցին
յինքեանց զլուծն ծառայութեան:

Եւ ապստամբեալ Մամիկոնեանն Վահան' հա-
լածեաց զՊարսիկս, և բռնաբարայն գրաւեաց
զիշխանութիւնն:

Յայնժամ արձակէ 'ի վերայ նորա Պերող ար-

---

* Ի բնագրին էր ԳԼՈԻԽ Զ. Մեր եղաց ԴՊՐՈԻԹԻԻՆ Գ .

քայ Հոնաց զաւրյոյժ : Աւ հրաման տայ խիստ սաստիւ՝ սպանանել զապստամբն , և հարկանել զամենայն արու սրով սուսերի :

20

Բնդդէմ սորա աճապարեալ Ասհան սպարա- գեա լ . հաղարաւ ընտիր վառելոց՝ կարգին գունդ առ գունդ , և ճակատ առ ճակատ , և յարձա- կին ՚ի միմեանս ՚ի ձայն փողոյ տագնապաւ ՚ի դաշտին Վերանայ : X

Ընդ յաւգնութիւն հասեալ Աստուածեան Բանն , հողմն սաստկացուցեալ զմըրիկ փոշւոյն՝ զզաւրաւքն Պարսից հեղոյր , իբրև զմութ խա- ւարի՝ զնոսա պատէր ՚ի միջաւրեայ ժամանակի : Աստիկ կոտորած լինէր երկոցունց կողմանցն , և ոչ գոյր ընտրել զդի անկելոցն , ոչ զՊարսիկ՝ և և ոչ զՀայ զաւրական : Բայց սակայն զաւրացեալ զաւրն Հայոց վանեցին անդ կոտորածով զզաւրն Պարսից , և զմնացեալսն փախստական արարեալ՝ հալածական տանէին . և դարձան յաղթութիւն մեծաւ :

Այս Ասհան ժողովեաց և զհարկս աշխար- հին Հայոց՝ և շինեաց եկեղեցիս մեծամեծս , զոր աւերեալ էր Պարսից ՚ի Աղարշապատ քա- զաք , և ՚ի Վրլնի , և ՚ի Արղրայս , և ՚ի բազում տեղիս աշխարհիս Հայոց : Աւ շինեալ զերկիրն նորոգեաց վերստին :

Իսկ Պերոզի արքային Պարսից՝ թէպէտ և կա- մեցաւ վերստին զաւրս գումարել ՚ի վերայ աշ- խարհիս Հայոց . ոչ եղև նմա պարապ , զի համ- բաւք թշնամեացն ստիպէին զնա ՚ի կողմանցն Քուշանաց : Աւ յայնմ մարզէ , զի ինքն իսկ ար- քայն Քուշանաց խաղացեալ գայր ՚ի վերայ նր

զաւրու մեծաւ :

Եւ նորա գումարեալ զաւրս իւր՝ գնաց ընդ գէմ նորա տագնապաւ մեծաւ : Ասէ , « Երթայց նախ առաջին զնա վանեցից , և ապա սբարապաւ գարձեալ գնացից ՚ի Հայս՝ և մի խնայեսցէ սուր իմ ՚ի նոսա , յարս և ՚ի կանայս » :

Եւ ինքն անցեալ՝ փութանակի եհաս ընդ գէմ թշնամւոյն յարևելս , և եղև պատերազմն սաստիկ , հարին և կործանեցին զբազմութիւն զաւրացն Պարսից , մինչև ոչ մնաց ՚ի նոցանէ ապրեալ և փախստական : Եւ մեռաւ Պերոզ արքայ ՚ի պատերազմին , հանդերձ եւ թանկութեամբ որդւովքն :

Եւ ապա յայնժամ թագաւորեաց Կաւատ որդի նորա ՚ի վերայ աշխարհին Պարսից : Եւ զեբեկեալ էր զաւրութիւն բազմութեանն զաւրաց իւրոց , ոչ ընդ ումեք կամեցաւ ունել գործ պատերազմի , այլ արար խաղաղութի յամենայն կողմանց , աւնէ և ընդ Հայոց հաշտութիւն , և կոչէ զՎահան ՚ի դուռն , և մեծարէ զնա մեծապէս պատուով : Եւ տայ նմա զմարդպանութի աշխարհին , և զՎամիկոնեաց տէրութիւն , և երդում առ բազում ՚ի ծառայութիւն , և արձակէ բարեաւ յերկիր իւր :

Յետ Վահանայ կալաւ զիշխանութին Վարդ Պատրիկ եղբայր նորա սակաւ ինչ ժամանակ , և մեռաւ : Օկնի նորա եկին մարդպան Պարսիկք . ապա ոչ կարացին պատերազմիլ Հայք , ՚ի հնազանդութեան կացին մինչև ցՍուրէն Վարդպանն՝ և ցՎարդան Վամիկոնեից Տէրն :

Եւ եղև ՚ի իսմ . ամի թագաւորութե իոսորո :

վայ՝ որդւոյ կաւատայ՝ ապստամբեաց Վարդան,
 և ՚ի բաց եկաց ՚ի ծառայութենէ թագաւորու-
 թեանն Պարսից. հանդերձ միաբանութիւն մմ
 Հայաստանեաւք: Սպանեալ զՍուրէնն Վարդ-
 պան յանկարծաւրէն ՚ի Ղրւին քաղաքի. առին
 զաւար բազում, և գնացին ՚ի ծառայութիւն
 Յունաց:

Յայնժամ յառաջ քան զայս ապստամբեալ
 ՚ի բաց եկաց ՚ի Հայոց՝ անուանեալ Վահան իշ-
 խան աշխարհին Սիւնեաց, և խնդրեաց ՚ի Խոս-
 րովայ յարքայէն Պարսից, զի տարցեն զղիւան
 աշխարհին Սիւնեաց ՚ի Ղրւնայ ՚ի Փայտակարան
 քաղաք, և կարգեսցէ զքաղաքն ՚ի Շահրմար
 Արարատականի. զի մի ևս կոչեսցի անուն Հայոց
 ՚ի վերայ նոցա: Եւ կատարէր հրամանն:

Իսկ առ Հայոց երդնոյր թագաւորն Յունաց,
 և հաստատէր զնոյն ուխտ՝ որ ՚ի մէջ թագաւո-
 րացն էր երկոցունց՝ երանելոյն Տրդատայ՝ և Կոս-
 տանդիանոսի. և տայր նոցա զզաւրսն կայսերա-
 կան յաւգնութիւն: Եւ նոցա առեալ զզաւրն՝
 գիմեցին ՚ի վերայ քաղաքին Ղրւնայ՝ և պաշա-
 րեալ կործանեցին ՚ի վերուստ մինչև ՚ի վայր. և
 հալածեցին զզաւրն Պարսից՝ որ ՚ի նմա կային:

Իայց եհաս ՚ի վերայ նոցա յանկարծաւրէն
 խռովութիւն մեծ, զի զեկեղեցի սրբոյն Վրիգո-
 ըի, որ շինեալ էր մերձ ՚ի քաղաքն, էին արա-
 րեալ համբարանոցս Պարսիկքն, հարին հուր և
 այրեցին, վասն որոյ եղև նոցա խռովութի մեծ:

Իայ ապա ՚ի վերայ նորա Սիհրանն Սիհրե-
 անդակի. հազարաւ զաւրու, և փղաւք բազ-
 մաւք: Եւ եղև պատերազմ մեծ ՚ի դաշտին Խա-

զամբեսայ, և հարեալ զզաւրն Պարսից անհնարին հարուածովք մաշէին 'ի սուր սուսերաց, զփիղսրն զամենայն թափէին : Եւ Սիհրանն սակաւութք պրծեալ գնացին յերկիրն իւրեանց :

Այս այն Վարդան է՝ յորոյ վերայ եկն ինքն արքայն Պարսից՝ կոչեցեալ Անուշ Տոււան Խոսրով, հանդերձ բազմութեամբ սպառազէն զաւրացն՝ և փղաւք բաղմաւք, և ճանապարհ կալեալ ընդ գաւառն Արտաղու՝ գնաց ընդ Տագրեանդ՝ զանց արարեալ զՎարնոյ քաղաքաւ : Եւ կալեալ ճանապարհ գնաց 'ի տեղի մի, և բնակեցաւ գէմ յանդիման նորա :

Եւ 'ի վաղուեան առաւօտուն հասցնեալ ստիպով կարգեն գունդ առ գունդ, և ճակատ առ ճակատ, և բաղխէին զմիմեանս պատերազմաւ : Եւ սաստկացաւ պատերազմն 'ի վերայ երեսաց երկրի, և խմբեցաւ պատերազմն յոյժ, և մատնեաց Տէր 'ի պարտութիւն զթագաւորն Պարսից՝ և զաւրս նորա զամենայն : Եւ խորտակեցան առաջի թշնամեացն սրով սուսերի, և փախեան յերեսաց նոցա սաստիւ տագնապաւ, ոչ գիտելով զճանապարհս փախստեան իւրեանց՝ երթեալ ամրացան 'ի գետն մեծ՝ որ կոչի Եւփրատէս :

Եւ ուռուցեալ 'ի վեր ջուրն՝ խաղացոյց ըզբազմութիւն փախստականացն իբրև զբազմութի մարախոյ, և ոչ կարացին յաւուր յայնմիկ ճողոպրել բազումք : Եւ այց թագաւորն մազասպուր պրծեալ սակաւութք՝ 'ի փիղս և 'ի ձին ապաստան * :

* Ի բնագիրն « ապաստամք » :

եղեալ փախստական ընդ Աղճնիսն անդրէն ՚ի կայանս իւր երթայր :

Եւ նորա առին զքանակն ամենայն հանդերձ արքունական գանձիւքն : Եւ կալան զՏամբիշն՝ և զքանակն , և թափեցին զՍաշապերձանն . ամ դեսսպակն ոսկեղէն բազմաքանքար , որ էր աւ կամբք պատուականաւք՝ և մարդարտաւ յօրինեալ , որ անուանեալ կոչէր ՚ի նոցունց դեսսպակ փառաց :

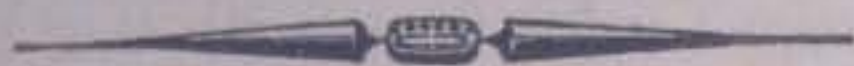
Առաւ և Հրատն՝ զոր ընդ ինքեան շրջեցունցանէր թագաւորն հանապազորդ յաւգնականութիւն իւր՝ որ մեծագոյն համարեալ էր քան զամենայն կրակ , որ կոչէր ՚ի նոցունց Աթաշ . հեղձաւ ՚ի գետն հանդերձ Սովպետան Սովպետաւ , և այլ բազմութիւն մեծամեծաց աւագաց : Յաւմենայն ժամ աւհրնեալ է Աստուած :

Գ Լ ՈՒ Ի Բ .

Ի Քրիստոս հաւատալ և մկրտիլ Անուշ Ըռուանայ՝ յեպիսկոպոսէն , և ննջումն՝ թագաւորել Որմզդի . հարկանել Վահրամայ զգորս թէտալացւոց . և պատերազմիլ ընդ արքային Մազզըթայ , և սպանանել զնա անդ . ապստամբութիւն Վահրամական զօրացն 'ի Խոսրովայ՝ և փախուստ . գալ Վահրամայ . օգնութիւն խնդրել Խոսրովայ 'ի կայսերէն Մարկայ :

ԱՅՍ Խոսրով՝ որ կոչեցաւ Անուշ Ըռուան՝ 'ի ժամանակս իւրոյ թագաւորութեանն յառաջ քան զապստամբութիւն , զայս հաստատեաց յերկիր , քանզի էր խաղաղասէր և աշխարհաշէն : Եւ 'ի լինել ապստամբութեն այնորիկ , յայնմ հետէ ընդոստուցեալ զարթեալ 'ի բարկութիւն՝ զանձրն անմխաս համարեալ , իբր թէ « հայր էի ամենայն երկրի , և ոչ տէր » : Եւ սնուցեալ զամենեւեան իբրև որդի և սիրելի :

Եւ արդ՝ ասէ , « 'ի նոցանէ խնդրեսցէ Ասուուած զարիւնս զայս » : Այս Խոսրով 'ի ժամանակս իւրոյ թագաւորութեն կապեաց զՊահակն Ղուրայ , և Աղուանից . կալաւ ձերբակալ զարքայն Եգերացւոց . և առ մարտիւ զԱնտիոք Պիսիդացւոց , և գերեալ նստոյց առ թագաւորական կայանին :

Շինեալ քաղաք , և անուանեալ զնա Վէհ Անջատոք Խոսրով , զոր անուանեալ Շահաստանին Ոկնոյ կոչեն : Եւ առ սա զՌարա՝ և զԿաղնիկոս , գերեաց ասպատակաւ և զկողմանս Կիւ-

դիկէացւոց :

Կալաւ սա զԹագաւորութիւնն՝ ամս խն :
Եւ ՚ի ժամ վաղճանին ծագեալ փայլակնացեալ
զնովաւ լոյս Աստուածային Ռանին . քանզի հա-
ւատաց ՚ի Քրիստոս՝ ասելով այսպէս , « Հաւա-
տամ ՚ի միայն Աստուած , յայն՝ որ արար զերկինս
և զերկիր , զոր քրիստոնեայքդ պաշտել խոստու-
վանին՝ Հայր , և Արդի , և Հոգի սուրբ : Օ , ՚ի
նա միայն է Աստուած . և այլ ոչ գոյ բաց ՚ի նմա-
նէ զոր քրիստոնեայքն պաշտեն » :

Եւ հրաման տուեալ սպասաւորացն զՍոգ-
պետն արձակել արքունի ՚ի հեռագոյն տեղիս ՚ի
գործ , և զայլն մերժեալ յարքունական կայե-
նիցն , և կոչեալ զԱպիսկոպոսապետն՝ որ էր անդ
Կաթուղիկոս անուանի :

Մկրտեցաւ ՚ի նմանէ , և հրամայեաց ժամ
առնել ՚ի սենեկին , և ընթեռնուլ զՏէրունա-
կան Աւետարանին զպատգամս և հաղորդեցաւ
՚ի կենդանարար Սարմնոյ և Արեանն Տեառն . և
հրաժարեալ ՚ի Կաթուղիկոսէն և ՚ի Տէրունեան
Աւետարանէն , և արձակեն զնա յիւր տեղին :

Եւ ապա զկնի սակաւ ինչ աւուրց ննջեաց ՚ի
բարւոք ծերութեան իւրում , և բարձեալ զմար-
մին նորա քրիստոնէիցն՝ տարեալ եղին ՚ի շի-
րիմս Թագաւորացն , և Թագաւորէ Արմիզդ որ-
դի նորա յետ նորա :

Եւ արդ՝ այս են զաւրաւարբ արքային Պար-
սից՝ որ եկին մի ըստ միովէ յերկիրս Հայոց՝ յա-
պրատամբութենէ Վարդանայ Սամիկոնէից տն՝
որդւոյն Վասակայ , մինչեւ ցայսօր ժամանակի :
Ոմանք մեռան ՚ի սլատերազմի , և ոմանք պատե-

բազմեցան . և ոմանք յաղթութիւն գործեցին և գնացին : Յորժամ սպանին զՍուրեն մարդսպան :

Ի նմին ամի եկն Վարդան Վչնասպ ոմն , և գործինչ ոչ գործեաց . եկաց ամ մի և գնաց : Ապա եկն և Գողոնն Սիհրան ի . հազարաւ զաւրաց սպառազինաց՝ և փղաւք բազմաւք և ունէր նա ընդ ինքեան սատարս բազումս ՚ի ճամբարեանթիւ ազգացն . ընդ որ բնակեալն են ընդ լեռնակողմամբն Աովկասու ազգք Հոնաց , և հրաման յարքայէն՝ զի անձետս արասցեն զարս ՚ի յաշխարհէն Հայոց՝ խլել՝ բրել՝ յատակել , և անխընայ յերկիր կործանել :

Եւ եկեալ նա , բայց եթէ ուրեք յանմատոյց ամբոցաց ուրեմն մնացեալ ապրեցան մարդիկ :

Եւ կամ թէ՛ ուրեք ՚ի հեռագոյն աշխարհս փախստական գնացին : Բայց սակայն ոչ կարացին բազումք ճողոպրել . քանզի զորս գտանէին , սուր ՚ի վերայ եղեալ սատակէին : Սա արար կռիւ մի ՚ի Վիրս , և պարտեցաւ : Եկն ՚ի Հայս , և առ զԱնկղ սուտ երդմամբ :

Փիլիպսոս Սիւնեաց տէր , արար կռիւ մի ընդ քաղաք և ընդ Խաղամախիս . և կռիւ մի ՚ի Վանանդ՝ ՚ի յԱլթմսու գեղ , և յերկոսեանն պարտեցաւ . եկաց նա ամս Է . և գնաց :

Ապա եկն ինքն արքայն Անուշ Տուուան Խոսրով որպէս զՎնդոյն կապեալ եղ ՚ի գրուանդականի , և Վստամ պրծեալ գնաց փախստական . և ոչ սակաւ ինչ պատերազմունս զարթոյց սա յաւուրսն յայնոսիկ շուրջ զիւրեաւ :

Եւ եղեւ ՚ի ժամանակին յայնոսիկ Վահրամ

ոմն Սերհեւանդակ իշխան արեւելից կողմանց աշխարհին Պարսից՝ որ հարկանէր քաջութեամբ իւրով զզաւրս Թետալացոց . և բռնութեամբ ունէր զՏաւր՝ և զամենայն երկիրն Քուչանաց՝ մինչեւ յայնկոյս գետոյն մեծի՝ որ կոչի Վեհուտ . և մինչեւ ցտեղին՝ որ կոչի Աազբիոն : Քանզի զանց արար յայնկոյս նիզակի քաջին Սպանդիատայ , զորմէ ասեն բարբարոսքն՝ եթէ , « Հասեալ նա պատէ բազմաւ մինչեւ ցայս վայր ցըցեալ զնիզակ իւր ՚ի գետնի » :

Յայնժամ արարեալ Վահրամայն այնորիկ պատերազմն ընդ մեծի արքային Վազքթաց , որ էր ՚ի կողմանս յայնմիկ՝ յայնկոյս գետին մեծի , եհար զբազմութիւն զաւրացն , և սպան զթագաւորն ՚ի պատերազմի . և ըմբռնեալ յափշտակեաց զամենայն զգանձ թագաւորութեանն այնորիկ :

Յայնժամ առաքէ առ արքայն Պարսից ՚ի ձեռքն հրեշտակաց իւրոց հրովարտակս աւետաւոր , և սուղ ինչ աւարաւն ՚ի մեծամեծ գանձուցն հասելոց յաւարէ ասպատակին՝ նշանակ թագաւորութեանն ՚ի պատուական իրացն՝ և զամենայն զգանձն զաւրուն շնորհէ ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան :

Արդ՝ իբրեւ տեսեալ թագաւորին Արմզդի զհրեշտակսն եկեալս աւետաւորս , և ընթերցեալ զգիրս ողջունի զաւրացն , և ընկալեալ զընծայսն աւարամասն ՚ի պատուական արքունական գանձուցն :

Թէպէտ և խնդացեալ՝ վեր ՚ի վերոյ զմարդկան զմիտս հաճէր , այլ ՚ի ներքուստ ցասմամբն բարբառեալ ասէր , « Ինթրիքն առաւել մեծա-

գոյն և զնշանն 'ի պատուոյս ճանաչեմ, բայց
յայնչափ սաստիկ գանձուցն ոչ էր արժան այն-
չափ հասանել յարքունիս ։

Յայնժամ փոխանակ աւետաւոր հրովարտա-
կին՝ հրամայէ գրել հրովարտակ առաւել ցաս-
մամբ, և արձակէ 'ի գնդէն Համահարզանց՝ և
Փուշտիպանացն արքունի, զի երթիցեն առ զաւ-
րըն, և զգանձն զամենայն 'ի միջի արասցեն ։ Աւ-
նոցա երթեալ սկսան պահանջել ։

Յայնժամ ընդոստուցեալ զաւրն ամենայն,
սպանին զհաւատարիմս արքային, և 'ի բաց կաց-
եալ 'ի ծառայութենէ նորա, զՎահրամ նստու-
ցին թագաւոր իւրեանց, երդումն կնքեցին ըստ
աւրինի իւրեանց, միաբանեցան, և դարձան
յարևելից, և գիմեցին Ղսորեստան, զի սպան-
ցեն զթագաւորն իւրեանց զԱրմիզդ, և բարձ-
ցեն զտունն Սասանական, և հաստատեցեն ըզ
Վահրամ յաթոռ թագաւորութեանն ։

Աւ փութանակի ժողովեալ և առեալ գնաց-
եալ զբաղմութիւն քաջ և մարտիկ ազգացն Աւ-
րևելից ։ Արդ՝ մինչեւ ցայս սյսպէս շփոթ ամ-
բոխի 'ի մէջ Պարսից աշխարհին լեալ՝ Յով-
հան Պատրիկ՝ և զաւրք Յունաց պատեալ պա-
շարեալ պահէին զքաղաքն 'Իրւնայ՝ մարտուց-
եալ ընդ նմա մեքանայիւքն՝ մերձ էին 'ի կործա-
նել զպարիսպն ։

Իբրեւ եհաս լուրս այս՝ թողին զնա, և գը-
նացին, ճանապարհ կալեալ Ղտրպատական,
լաստեցին զերկիրն ամենայն, զայր և զկին բե-
րանով սրոյ իւրեանց, առեալ զամենայն առ և
զգերի՝ և զաւար՝ դարձան յերկիրն իւրեանց ։

Արդ՝ իբրեւ եհաս լուր աղաղակիս այսորիկ
 'ի դուռն Սասանականին՝ առ Արմիզդի թագաւո-
 րըն Պարսից, ոչ սակաւ ինչ երկունք ահի սլա-
 տեցին զնա: Այլ կոչեցեալ զնախարարս՝ որ 'ի
 դրանն արքունի, և զգունդս Համահարզանց՝ և
 զՓուշտիպանացն, և խորհուրդ արարեալ առ-
 նուլ զգանձն թագաւորութեան, և զամենայն
 ամբոխ դրանն արքունի, և անցանել յայնկոյս
 գետոյն մեծի՝ Նգլաթայ ընդ Օրմ 'ի Աեհկաւատ,
 և հատանել զլարսն կամրջացն, և խորհէր իւր
 ապաւէն առնել զբազմութիւն ամբոխին արքա-
 յին Տաճկաց:

Իսկ այս ոչ այսպէս պատկանէր, քանզի խոր-
 հուրդ արարեալ խորհին արանց և Համահար-
 զանց՝ և Փուշտիպանաց արքային, զի սպանցեն
 զԱրմիզդ՝ և նստուսցեն թագաւոր զորդի նորա
 զԽոսրով. խորհուրդ արարեալ լուծանել զնա՝
 և առնել իւրեանց առաջնորդ և գործոյն գըլ-
 խաւոր: Այլ գնացեալ 'ի բերդն Վրուանդակա-
 նի, լուծին զնա՝ և զամենայն կալանաւորսն ընդ
 նմա, և արձակել զոմն սուրհանդակ հաւատա-
 ըիմ երագագոյն երիվարաւք, և գրեալ առ Ա ըս-
 տամ եղբայր, զի սաստիկ ստիպով վաղ հասցէ
 'ի տեղի գործոյն, և եկեալ նա փութանակի:

Այլ ժողովեցան ամենայն նախարարք՝ և զաւ-
 րագլուխք և զաւրք 'ի դահլիճն արքունի, որ 'ի
 ժամուռն յայնմիկ հանդիպեցան անդ, և մտեալ
 'ի սենեակ արքայի՝ կալան զթագաւորն Արմիզդ,
 և անդէն վաղվաղակի փորեցին զաչս նորա և ա-
 պա սպանին:

Այլ նստուցին զորդի նորա թագաւոր 'ի վե-

րայ աշխարհին Պարսից . և սկսան առնել պատ-
րաստութիւն փախստեան յայնկոյս գետոյն մե-
ծի 'Իգլաթայ : Եւ ոչ յետ բազում աւուրց
Վահրամն եկն եհաս փութանակի իբրեւ զխոյ-
անալ արծուոյ :

Եւ քանզի մանուկ տղայ էր խոսրով 'ի թա-
գաւորել իւրում, առին զնա քեռիքն իւր Վ ըն-
դոյ և Վ ստամ, և անցին յայնկոյս գետոյն մեծի
'Իգլաթայ ընդ Օրմ, և հատեալ 'ի բաց զլարսն
կամրջացն . և եկեալ Վահրամն էառ զամ զտունն,
և զգանձ , և զկանայս արքունի , և նստաւ 'ի գա-
հոյս թագաւորութեան : Եւ հրամայեաց կա-
պել զլաստս փայտեղէնս , և անց զգետովն առ 'ի
յրմբունել զխոսրով . բայց նորա յերկիւղէն ու-
չինչ կարաց ունել զտեղի : Իբրեւ անցին գնացին
փախստական , և խորհեալ 'ի ճանապարհի , թէ
որ լաւագոյն իցէ՝ երթալ առ արքայն Տաճկաց ,
եթէ առ թագաւորն Յունաց :

Ապա լաւ համարեցան առնել իւրեանց ա-
պաւէն զթագաւորն Յունաց . « Օ 'ի թէպէտ և
է՛ ասեն , թշնամութիւն 'ի միջի , սակայն քրիա-
տոնեայ են և ողորմած . և յորժամ երդնուն՝ սը-
տել երդման ոչ կարեն » : Եւ գնացեալ ընդ ա-
րեւմուտս զուղիղ ճանապարհ երթեալ մտին 'ի
քաղաքն՝ որ կոչի խաղաք . և դադարեցին անդ :

Եւ սա թէպէտ անց զգետովն , ոչ կարաց
հասանել . յետս դարձան անդրէն 'ի Տիսբոն :

Յայնժամ յղէ խոսրով արքայ առ թագաւո-
րն Վաւրիկ արս ճոխս պատարագաւք , և գրէ
այսպէս , « Տուր ինձ զգահ և զտեղի թագաւո-
րութեան Հայոց՝ և նախնեաց իմոց , և արձա-

կեանքին զաւր յաւգնութիւն՝ որով կարացից
հարկանել զթշնամին իմ, և կանգնեան զթագա-
ւորութիւն իմ, և եղէց քոյ որդի : Այլ տաց
քեզ զկողմանս զԱսորւոց՝ զԱրուաստանն ամե-
նայն՝ մինչեւ ՚ի Սփին, քաղաք : Այլ յերկրէն
Հայոց՝ զաշխարհն Տանուտերական իշխանութեն
մինչեւ ցԱրարատ և ցՆրւին քաղաք, և մինչև
ցեզր ծովուն Ռզնունեաց՝ և ցԱռուեստաւան՝
և զմեծ մասն Արաց աշխարհին՝ մինչեւ ցՏըփ-
խիս քաղաք, և կալցուք ուխտ խաղաղութեան
՚ի մէջ մեր մինչ ցմահ երկոցունցս, և անշուշտ
լիցի այս երդումն ՚ի միջի մերում, և ՚ի մէջ որդ-
ւոց մերոց, որ թագաւորելոց իցեն յետ մեր » :

Արդ՝ ժողովեալ թագաւորին զամենայն Արնկ-
ղեստան, հարցանէր ցնոսա խորհուրդ, և ասէր,
« Սպանին պարսիկք զԱրմիզդ զթագաւորն իւր-
եանց՝ և նստուցին զորդի նորա թագաւոր : Այլ
զաւրք թագաւորութեանն նստուցին զայլ ոմն
թագաւոր Արեւելս, և եկեալ նա զաւրու մե-
ծաւ յինքն յափշտակեաց զթագաւորութիւնն,
և մանուկ որդի նորա փախստական գնացեալ ե-
կրն առ մեզ, և խնդրէ ՚ի մէնջ զաւրս յաւգ-
նութիւն, և խոստանայ առնել այսպէս » :

« Արդ՝ զի՛նչ արասցուք, ընդունիմք, արժան
է ընդունել, թէ ոչ » : Իսկ նորա ասեն : « Աչ է
արժան ընդունել, զի ազգ մի անաւրէն են՝ և
ամենեւին սուտ, ՚ի նեղութեան իւրեանց խոս-
տանան առնել, և յորժամ յանդորր ելանեն՝ սը-
տեն, բազում չարիս կրեալ է մեր ՚ի նոցանէ,
թող սպառեացեն զմիմեանս, և մեք հանգիցուք » :

Այդ թագաւորն խոսրով կայր ՚ի մեծ վտան

գի , և տեսաներ զմահ առաջի աչաց . զի զերծեալ էր 'ի բերանոյ առիւծոյ և անկեալ 'ի բերան թշնամեաց՝ ուստի փախուստ ոչ գոյր :

Իսկ թագաւորն մեծեալ զխորհուրդս Արնկղետոսացն , յինքենէ յղէր զՓիկղիպեկոս զփեսայ իւր և տայր տանել պատասխանի ընդունելութեանն . առնոյր 'ի նմանէ երդումն , և տայր նրմա զաւր կայսերական յաւգնականութիւն ըզՅովհան պատրիկ 'ի Հայոց կողմանէ , և զՆերսէս ստրատելատ Ղսորւոց՝ և զզաւրս նոցա անցեալք 'ի հանդիսի , երեք հազար հեծեալ ըստ հարիւրաւորաց , ըստ հազարաւորաց , ըստ գընդից , ըստ դրաւչից իւրեանց :

Արդ՝ վասն զի մայր Շապհոյ դուստր Ասպարապետին այնորիկ , * որ էր նախարար Պարթեւաց , որք մեռեալ էին՝ քոյր Անգոյի և Աստամայ , և ինքն Անգոյ էր այր իմաստուն՝ և խորհրդական , և սրտիւ արիագոյն՝ որպէս ասացի : Եւ արար պատերազմ մի մեծ 'ի Աելիսինէ՝ յորում սպարտեցաւ և գնաց :

Ասպ եկն Տամ Խոսրով , և արար երկու կըռիւս , մի՝ 'ի Բասեան 'ի Տոլորապահակի , ուր Սուրց և Երասխ խառնին : Եւ մի՝ 'ի Բագրեւանդ 'ի Արթնի : Եւ յերկոսինն յաղթութիւն գործեաց մեծամեծ : Եկաց երկուս ամս՝ և գնաց :

Ասպ եկն Վարազ Վզուրն և արար կռիւ մի 'ի Վանանդ 'ի Ղլթմսու գեղ՝ որ և նախ վանեցաւ , և ասպ յաղթեաց . եկաց ամ մի՝ և

---

* Ի միւս օրինակին այդպէս , բայց 'ի բնագիրս մեր գրեալ էր " որք մեռեալ էին , եթէ էր նախարար Պարթեւաց " :

գնաց :

Ապա եկն Պարթեւն մեծ և Պալհաւն , և արար կռիւ մի 'ի Շիրակ աւանին՝ և յաղթեաց՝ եկաց եւթն ամ՝ և գնաց :

Ապա Հրահատն մարզպան՝ որ գնաց 'ի Արածունին իւրայնոցն սատար 'ի պատերազմ . և անդ նոքա պարտեցան՝ և ապա յաղթուեցին ստացան : Եւ անտի դարձեալ՝ արար կռիւ մի 'ի Ռզնունիս 'ի Օյաղկաջուրն՝ և յաղթեաց . եկաց չորս ամիս՝ և գնաց :

Ապա եկն Հարարտին՝ Ղատան մարզպան : Ապա այնուհետեւ ոչ կարացին պարսիկք պատերազմաւ զգէմ ունել զաւրացն յունաց : Աստիւաւ սպանաւ Արմիզդ . և թագաւորեաց որդինորա՝ Խոսրով : Եկաց ամս երկու՝ և գնաց :

Ապա եկին սահմանակալք Պարսիկք մինչեւ ցրսպառումն խաղաղութեանն՝ որ 'ի մէջ Պարսից և Յունաց . և 'ի մէջ թագաւորացն երկուցունց Վաւրկայ և Խոսրովայ :

Եւ ապա Վընդատականն : Ապա Խորականն : Օսան սպանին զաւրք պարսից 'ի Գառնի . և ինքեանք ապստամբեալք գնացին 'ի Գեղուամս : Ապա Մերակբուտն : Ապա Յազդէնն : Ապա Բուդմահ : Ապա Հոյիման :

ՄԱՏԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԹԱԳԱԻՈՐԱԿԱՆ

Ս ԵՊ արիական, վանուամն տիեզերական, Հէն Սասանական՝ Ապրուէզն Խոսրովեան՝ որ հրդեհեալ բոցացոյց զառ ՚ի ներքոյս ամենայն՝ գղորդեալ զծով և զցամաք, զարթուցանել զկործանուամն ՚ի վերայ ամենայն երկրի :

Եւ արդ ես ճառեցից զեզելոցն յերկրի, զանցից կործանմանն առասպելս վիպասանելով : Եւ ՚ի վերուստ զարթուցանել սրտմտութիւն, և զառ ՚ի ներքոյ բորբոքեալ զբարկութիւն, զհրւրոյն և զարեան հեղեղել, և զհէնիցն արշաւանքս, և զմահաբերն ասպատակ, զգոչիւն դիւլաց, և զաղաղակ վիշապաց զազանց քաւդեաց, և զարանց հսկայազանց՝ քաջաց սպառազինաց՝ հեծելոց յարեւելից յարեւմուտս, ՚ի հիւսիսոյ ՚ի հարաւ :

Եւ զհարաւայինն և զարթուցեալ մեծաւ բորբոքմամբ՝ յարձակեալ ՚ի վերայ միմեանց, և կատարեալ զհրաման բարկութեան Տեառն ՚ի վերայ ամենայն երկրի, որք իբրեւ զմրրիկ աւդոյ թուցեալ՝ փոթորկեալ՝ ընթացեալ ասպականել զառ ՚ի ներքոյս ամենայն, աւարել զլերինս՝ և զբլուրս, սլատառել զդաշտս վայրաց, և խորտակել զվէմս՝ և զքարինս ՚ի ներքոյ գարշապարաց երիւարաց՝ և յառաթուր ամբակաց :

Եւ արդ՝ ասացից զվէպս ՚ի կործանիչն և յասպականողն Խոսրով՝ Աստուծոյ անիծեալն :

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Գիտե՛լ Վահրամայ 'ի վերայ Խոսրովայ , և նամակք երկու առ Մուշեղ , և հաւատարմութիւն Մուշեղի առ Խոսրով , պատերազմ մեծ , պարտիլ ապստամբաց . ապերախտութիւն Խոսրովայ առ Մուշեղ , վասն որոյ խորհուրդ Մուշեղի սպանանել զնա՝ և գրել ամբաստանութիւն ընդ իշխանացն Յունաց առ Կայսրն . այնմ տհաճութիւն Կայսեր , և թուղթ առ նոսա , և առ Խոսրով , արձակիլ յունական զաւրաց . կոչիլ Մուշեղայ 'ի կայսերէն առ պալատն :

Եւ եղեւ յետ մահուանն Խոսրովայ որդւոյ Կաւատայ , և թագաւորել որդւոյ նորա Արմզդի 'ի վերայ աշխարհին Պարսից՝ որոյ մայր իւր դուստորր է Խաքանայ մեծի արքային Թետալացւոց , կին Խոսրովայ՝ հաւր սորա անուն Կայէն , որ թէպէտ և 'ի հայրենեաց մեծագոյն , ևս առաւել մեծագոյն և գազանագոյն 'ի մայրենեաց կողմանէ :

Քանզի եբարձ սա զամենայն նախարարս՝ և զնախնիս՝ և զտունս բնակագոյնս յաշխարհէն Պարսից : Սպան սա զԱսպարապետն մեծ զՊարթեւն զՊալհաւն՝ որ էր 'ի զաւակէ Անակայ մահապարտի , զոր առեալ դայեկաց 'ի հենէ անտի Խոսրովայ արքայի Հայոց՝ փախուցին 'ի դուռն արքունի իւրեանց՝ 'ի կողմանս Պարսից :

Եւ կատարեաց արքայն 'ի վերայ նորա զպարգեւսն խոստացեալս հաւրն նորա Անակայ՝ զբուն իսկ զՊարթեւական զՊալհաւն անդրէն փախուցեալ թագ կապեալ մեծարեաց , և արար իւր երկրորդ թագաւորութեանն :

Եւ էին երկու որդիք Սպարապետիս այսու
 ըիկ, անուն միոյն Վնդոյ՝ և երկրորդին Վըս-
 տամ: Եւ զզաւրս աշխարհին Հայոց ընդունէին՝
 գումարել, որք ՚ի ժամուն առ ձեռն գտեալ՝ և
 անցեալք ՚ի հանդիսի, իբրեւ հազարք հնգետա-
 սանք իւրաքանչիւր գունդք նախարարաց՝ ըստ
 հարիւրաւորաց՝ ըստ հազարաւորաց՝ ըստ գըն-
 դից՝ ըստ դրաւշուց իւրեանց:

Ամենեքեան սորա սպառազէնք՝ ընտիրք պա-
 տերազմողք վառեալք քաջութեամբ՝ իբրեւ ըզ
 հուր՝ որ ոչ զանգիտեն. և ոչ զթիկունս դար-
 ձուցանէին, դէմք առիւծու դէմք նոցա: Թե-
 թեւութիւն ոտից իբրեւ զթեթեւութիւն այ-
 ճեմանց՝ երագութեամբ ՚ի վերայ դաշտաց՝ մը-
 տադիւրութեամբ՝ և ամենայն հնազանդութիւն,
 չու յուղի անկեալ գնացին:

Արդ՝ առեալ ապստամբին միհրացելոյն ըզ
 զաւրս իւր, զփիղս և զամենայն զգանձս թագա-
 ւորական: Չու արարեալ գնայ հասանէ Ատր-
 պատական, և բանակեցան սակաւ մի հեռագոյն
 ՚ի միմեանց ՚ի Վարարաստ գաւառին:

Արդ՝ գրէ Վահրամն հրովարտակ առ Սուշեղ
 և առ այլ նախարարս Հայոց, որ ունէր այսպէս:

« Ես այսպէս կարծէի՝ եթէ ես յորժամ ընդ
 թշնամիս ձեր մարտնչիմ, և դուք ՚ի կողմանէ
 այտի եկեալ՝ ինձ աւգնական լինիցիք. զի ես՝
 և դուք, միաբանութեամբ բարձցուք ՚ի միջոյ
 զտիեզերական պատուհասն՝ զտունն Սասանայ:

» Իսկ դուք աւադիկ ժողովեալ գայք ՚ի վե՛
 իմ պատերազմաւ յաւգնութիւն դմա, այլ ես
 ոչ երկեայց ՚ի ժողովելոց երիցանցդ Հռովմայեց:

ւոցդ՝ որ եկեալ են 'ի վերայ իմ: Բայց դուք
 Հայք՝ որ տարածամ ցուցանէք զտիրասիրութի.
 ո՞չ ապաքէն տունդ Սասանական եբարձ զերկի
 ըրդ ձեր՝ և զտէրութիւն: Եւ կամ ընդէր բը
 նաւ ապստամբեցին Հարքն ձեր՝ և գնացին 'ի
 ծառայութենէ նոցա, մինչեւ ցայսաւր սլատե
 րազմեալ 'ի վերայ աշխարհին ձելոյ: Եւ արդ՝
 դիմեալ դայ 'ի վերայ իմ կորուսանել զանչափ
 վաստակս ձեր, զի թէ Խոսրով յաղթեալ էր՝
 երկոքին դոքա միաբանեալ բարձցեն զձեզ 'ի մի
 ջոյ: Բայց զի հաճոյ թուեսցի ձեզ 'ի բայց կալ
 'ի դոցանէ, և միաբանել ընդ իս՝ և ձեռն տալ
 ինձ յաւգնականութիւն: Եւ թէ ես յաղթե
 ցից՝ երդուեալ 'ի մեծ Աստուածն Արամազդ,
 և Արեգակն տէր, և 'ի Սուսինն, 'ի Հուր, և
 'ի Չուր, 'ի Միրհ՝ և յամենայն աստուածս՝ եթէ
 ձեզ տուեալ լիցի իմ զՀայոց թագաւորութին:
 Չո՞ր և դուք կամիք, արասջիք ձեզ թագաւոր:
 Եւ թողում ձեզ զամենայն երկիրն Հայոց մին
 չեւ ցկապկոհ և ցդուռն Աղուանից, և Ասոր
 ւոց կողմանէ զԱրուաստան՝ զԱրծուին՝ և զնոր
 Շիրական՝ մինչեւ ցսահմանս Տաճկաց, զի առ
 նախնեաւքն իսկ ձեզ լեալ է, և ընդ արեւմու
 տըս մինչեւ ցկեսարիա կապադովկացւոց:

” Եւ ես մի իշխեցից քան զԱրասպ անցա
 նել յայնկոյս, և գանձ Արեաց թագաւորուէս՝
 բաւական համարեալ լիցի ինձ՝ և ձեզ: Եւ այն
 չափ ձեզ շատ լիցի՝ մինչեւ ձեր թագաւորու
 թիւնդ հաստատեսցի ”:

Եւ ըստ իւրեանց կարգի՝ էր աղ ծրարեալ
 և կնքեալ ընդ հրովարտակին:

Եւ առեալ նոցա զհրովարտակն՝ և ընթերցեալ՝ ոչ արարին բանիցն սլատասխանի . և ոչ իսկ ասացին բաղմաց , զի երկնչէին յանմիաբանութենէ իւրեանց :

Եւ արդ՝ գրեն անդրէն դարձեալ թուղթ երկրորդ* : « Գրեցի առ ձեզ ՚ի բաց կալ ՚ի նոցանէ , ինձ և ձեզ բաւական համարելով զամենայն աշխարհս՝ և զամենայն գանձս թագաւորութեացսորիկ . ուրեմն ոչ կամեցարուք լսել . զի ոչ արարէք բանիցն սլատասխանի :

» Ես զձեզ ապաշաւեմ՝ ասէ , այլ վաղիւ , քանզի լինի առ Սասանայ , ցուցանեմ ձեզ փիղս վառս , և ՚ի վերայ զաւրս սպառազինեալս քաջաց՝ որ տեղասցեն ՚ի վերայ ձեր նետս երկաթեղէնս ձեռքածգութք** , և շառաւունս մուխս պողվատիկս՝ սլաքաւք ՚ի հաստածիգ աղեղանց՝ արս երիտասարդս հզաւրս սպառազէնս վատնելոց՝ և երիւարս տաճիկս և երազունս , տապաւրս՝ և սուսերս՝ մուխս՝ և պողվատիկս՝ և կրճոււփս՝ որչափ խոսրովայ և ձեզ պիտոյ իցէ » :

Անէ նմա Մուշեղ սլատասխանի : « Այսքան առ Աստուծոյ մարդասիրութիւնն , և ում կամեցաւ , ետ , բայց դու պարտիս յանձն քո յապաշաւել՝ և ոչ ՚ի մեզ :

* Ի միւս օրինակին թուղթ մի անկեալ էր ՚ի տեղւոջս յայսմանէ :

** Յօրինակին գրեալ էր « ձեռքար ձգութեամբ » մեք եզաց ձեռքածգութեամբ , եթէ լինիցի ձեռքար ձգութեամբ , յայնժամ լինելոց է « ձեռքար » մակբայ , զորն հաճոյ թուեացի ընթերցողաց՝ զնոյն կալի : Մեզ թուի թէ սխալ գրչի լինելոց է :

” Այլ ծանեայ զքեզ այր պոռսքաբան . և ոչ խրախուսես Աստուած , այլ ՚ի քաջութիւն և ՚ի փղաց զաւրութիւն :

” Այլ ես ասեմ քեզ՝ եթէ Աստուած կամեսցի , վաղիւ պատելոց է զքեւ պատերազմ քաջաց , և ճայթեացեն ՚ի վերայ քոյ՝ և ՚ի վերայ բազմութիւն փղացդ իբրեւ զամպս երկնից գազանապոյնս քան զամենեսեան :

” Այլ ՚ի վերուստ ահագին ճայթէ , և փայլատակէ՝ և յարձակին քեզ սպառազէնք ճերմակ երիվարաւք , և բռնալիր նիզակաւք , և անցանեն ՚ի մէջ բազմութեանն իբրեւ զփայլատակունք զանտառս զդալարս և զգաւսացեալս հրոյ շանթելոյ՝ զի ցաւզանայցեն ՚ի յերկնից ՚ի յերկիր , և այրեսցեն զխալսս դաշտաց :

” Քանզի՝ թէ Աստուած կամեսցի , տանելոց է սաստկութիւն հողմոյ զզաւրութիւնդ քոյ իբրեւ զփոշի , և գանձ արքունի յարքունիս գնայ ” :

Աին ընդ նոսա Անդոյն այն և Աստամ՝ զոր վերագոյն ասացի , և զաւրք Պարսիկք իբրեւ ութ հազար հեծեալ : Այլ եղեւ ՚ի վաղուեան առաւաւտուն մինչդեռ արեւն զճայր հարկանէր , կարգէին ճակատ առ ճակատ , և բաղխէին զմիմեանս պատերազմաւ : Աւժգին լինէր խումբ՝ և խառնուրդ՝ և սաստիկ լինէր կոտորածն ՚ի մէջ տարուբերին : Այլ մարտուցեալ յայգուէ մինչեւ ցերեկոյ՝ յաւգնեցան երկոքին կողմեանքն ՚ի պատերազմին :

Այլ այնչափ սաստիկ լինէր կոտորածն՝ մինչ զի խաղացեալ վտակաց սաստկութիւն արեանցն առ ոգանէր զերկիրն ամենայն , և ոչ կարացաւ ըղ

դէմ ունել՝ փախստական լինէր զաւրն աստուած
բական առաջի զաւրացն Յունաց : Իսկ նոցա ըզ
հետ մտեալ մինչեւ ց.քաջ մթանալ երեկոյին՝ ցի-
բրս դիտածաւ կացուցանէին զդաշտաւքն և ըզ
ճանապարհաւքն . զբազումս սատակէին ՚ի սուր
սուսերի իւրեանց , և զբազումս ձեռքակալ ա-
րարին , և կապեալ զձեռս ՚ի վերայ թիկանց՝ բեր-
եալ կացուցանէին առաջի թագաւորին :

Աւ բազմութիւն փղացն դիմեալ գնային
բռնաբար : Այս զհետ արշաւեալ ազատագունդ
սպառաղինացն ներքուստ ՚ի վեր ծագոտէին զըս-
պառաղէնս հեծելոց՝ որ կային ՚ի նիւս փղացն .
և աներկիւղ անվեհեր կռուէին , և սատակեալ
զբազում փիղս և զհեծեալս , և զփղասպանս դար-
ձուցանէին անդրէն բռնաբար , և զբազմութի
փղացն : Աւ եկին ածին յանդիման թագաւո-
րին :

Աւ անդրէն դիմեալ ՚ի բանակետղն զաւրա-
ցրն Վահրամայ , և կայր ՚ի խորանին գանձ ար-
քունի՝ և զամենայն գանձք թագաւորութեանն
անթիւ և անհամար . պատուականք զամենայն
աւար հարկանէին , և զբազում գահոյս ոսկիա-
պատս չքնաղ և զանաղան կազմութեամբ ման-
րէին սուսերաւք իւրեանց , և անցանէին ՚ի կող-
մանս փաղանգ փաղանգ զբեռինս բարձեալ ուղ-
տուց՝ և ջորւոց բազմութեանն : Աւ լցան ամե-
նեքեան բազում և մեծամեծ աւարաւ :

Ետզովեցին ապա և զաւրն Պարսից ՚ի ճա-

---

* Ի միւս օրինակին մինչեւ այդ տեղն պակաս էր , վասն ընկե-
լոս թղթոյն զոր ՚ի վերն ասացաք :

պաղուածէ գանձուցն ոչ սակաւ իրս , և հասուցին անդրէն յարքունիան իւրեանց , և զաւրացաւ յաւուր յայնմիկ արքայ խոսրով 'ի ձեռն յաղթութեանն այնորիկ քան զամենայն զթշնամիս իւր , և հաստատեցաւ թագաւորութիւն նորա :

Եւ զբազմութիւն ձեռքակալաց ձիահեծելոց և փղահեծելոցն հրամայէր մերկացուցանել և կապել զձեռս 'ի վերայ ուսոց և արկանել կոխան 'ի ներքոյ ոտից փղացն . և ոչ ուրեք կարացին գտանել զհետ Աահրամայ :

Օ, 'ի զերծաւ և գնաց այսպէս փախստական , և չոքաւ և անկաւ 'ի Բահլ Հահաստան , որն 'ի բանէն խոսրովայ սպանաւ 'ի նոցունց իսկ :

Եւ եղեւ ըստ աւուրց ինչ յետ անցանելոյ պատերազմին այնորիկ մեծի , մինչդեռ արքայն խոսրով 'ի մէջ խորանին իւրում , և զաւրն Պարսից շուրջ զնովաւ բնակեալ և զաւրն Յունաց հեռագոյն 'ի նոցանէ աւթիւ միով ուրոյն բնակեալ հոծ բազմամբոխ լիութեամբ աւարաւ իւրեանց , և կային զառաջեաւ արքային ամենայն մեծամեծք նախարարք իւր :

Խաւսել սկսաւ արքայն և ասէ . « Իցէ՞ որ արդեաւք լեալ 'ի թագաւորաց աշխարհի՞ որ կարող է ըմբռնել զմիւս այլ թագաւոր զթշնամի իւր՝ զաւերիչ թագաւորութեան իւրոյ , և ոչ սպանցէ զնա , և ջնջեացէ զամենայն արու յաշխարհէ նորա , այլ առնիցէ զնա յորդեգիրս . թագ կապեալ նմա և ճիրանեաւք զարդարեալ մեծարիցէ , վանեալ զթշնամիս նորա՝ և հաստատեացէ զնա յաթող թագաւորութեանն , և տու-

եալ նմա գանձ արքունական 'ի գանձուց իւրոց .
արձակէ զնա բարեալ գնալ զճանապարհ իւր :

Այնպիսի պարգեւս շնորհեաց ինձ Մաւրիկ
Թագաւոր հայր իմ, զոր ոչ ոք կարէ 'ի մարդ-
կանէ շնորհել որդւոյ իւրում սիրելւոյ ” : Այս-
պէս պատասխանի ետուն ոմանք 'ի նոցանէ , և
ասեն , “ Արքայ յաւիտեան կեաց՝ մեք ոչ գի-
տեմք արժանիցէ շնորհ ունել , և եթէ ոչ : Օգի
ամենայն Թագաւորութիւն գանձիւք հաստատ-
եալ կայ . և դոքա զամենայն գանձս Թագաւո-
րութեան աւար վարեցին ” :

Պատասխանի ետ արքայն՝ և ասէ , “ Օգան-
ձրս Թագաւորութեան իմոյ ընդ կողս դոցա այս-
րէն արտաքս քարշեցից հանդերձ նոցունց աղիւ-
եալ գանձիւք : Քանզի մի է այն ամենայն , բայց
ինձ այս կարի է , զի ապրեցաւ տիրատեացըն
այն և գնաց : Այր քաջ է նա և վերստին այլ
զաւրս գումարէ 'ի քաջաց ազգաց արեւելից ” :

Պատասխանի ետուն նմա և ասեն , “ Օտի-
րատեացն զայն նոքա զերծուցին . քանզի մերով
աչաւք իսկ տեսաք , զի կալաւ զնա Մուշեղն այն
Մամիկոնեան , և ետ նմա երիվար՝ և զէն , և ար-
ձակեաց ” : Օայս ասացին՝ զի կամեցան 'ի վերայ
նորա չարիս :

Քանզի տեսանելով զհաւայս՝ նորա չարաչարս ,
զարհուրեալ խոտորեցան սիրտք իւրեանց 'ի նը-
մանէ : Այլ ոչ ինչ էսո՞ զմտաւ Արքայն՝ եթէ
զինչ իցէ բանն այն . քանզի մանուկ տղայ էր՝
և խակ : Այլ ոչ ինչ յիշեաց զխռովութիւն այն .

* Յօրինակին այդպէս , Թուի լինել հաւանութիւն :

պիտի զաւրացն : Այլ հաստատեաց զմիտս իւր ՚ի վերայ բանիցն ստուծեան , և ասէ , « Կոչեացի այսր Մուշեղ , և կապեացի ոտիւք և ձեռաւք , մինչեւ և ես վասն նորա ծանուցից կայսեր » :

Ի նմին ժամու հրամայէ գրել նա յետկար , և արձակէ զմի ՚ի սուրհանդակացն առ Մուշեղ , « Փութով եկ՝ ասէ , գործ հասեալ է կարի կարեւորագոյն » . Այլ հրաման ետ փուշտիպանացն իւրոց՝ և ասէ , « Պատրաստ լերուք՝ զի յորժամ եկեացէ նա , և ես ձեռամբ նշանակեցից ձեզ , յանկարծակի զձեռս նորա յետ կալարուք և կապեցէք զնա , բայց պատրաստ լիջիք՝ զի այր քաջ է նա , և մի՛ կամ թէ ինքն մեռանի , կամ զիս սպանանէ : Այլ թէ իսկ ինքն մեռանի , ես պատասխանի տաց կայսեր վասն նորա » :

Սոյնպէս և բարասպանացն սրատուէր ետ՝ ասէ . « Օգոյշ կացէք , զի յորժամ եկեացէ Մուշեղ ՚ի դուռն խորանին իմոյ՝ ՚ի բաց լուծէք ՚ի միջոյ նորա զկամարն և զսուսերն՝ ասելով՝ եթէ , « Ա՛չ է աւրէն զինու հանդերձ մտանել յանդիման թագաւորին » :

Արդ՝ մինչդեռ առնէր նա համար հանդիտի ՚ի մէջ զաւրաց իւրոց՝ տեսանել զթիւ կենդանեացն և մեռելոց՝ որք անկան ՚ի պատերազմին : Ակն եկաց առաջի նորա սուրհանդակն՝ և ասաց նմա ողջոյն , և մատոյց նմա զթուղթն :

Իսկ Մուշեղայ առեալ զթուղթն՝ ասէ ցնա , եթէ ողջոյն իցէ և խաղաղութիւն : Պատասխանի ետ սուրհանդակն՝ և ասէ , « Ողջոյն է և խաղաղութիւն , և զայլազգ ինչ ես ո՛չ գիտեմ , բայց միայն զի հրամայեցաւ ինձ փութանակի կոչել

դքեզ : Այլ անդէն վաղվաղակի պատրաստեցաւ նա որպէս ՚ի պատերազմ, քանզի արկ ՚ի միտս իւր՝ եթէ գուցէ հասեալ ինչ իցէ գործ պատերազմի . կամ շնորհ ինչ իցէ պարգեւս փոխանակ վաստակոցն :

Այլ առնու ընդ իւր արս երկու հազարս ՚ի սպառազինաց՝ յաղատաց և յանաղատաց, զորս գիտէր արժանիս պատուոյ, և վստահ էր հեծել լուծեամբ :

Այր գրեալ վասն նորա և առ Պատրիկն Յովհանն՝ զի արձակեցէ զնա, և նորա դարձեալ հըրաման տուեալ նմա երթալ այնպէս պատրաստութեամբ, և հրամայեաց ամենեցուն նոցա արկանել զանձամբ իւրաքանչիւր զսպառազինութիւն, արկաւ և ինքն զանձամբ զսպառազինութիւն իւր, վառեցան և գնացին :

Այլ եղեւ իբրեւ մտին ՚ի մէջ բանակին, և մերձ եղեն մաւտ ՚ի Մաշկապերձանն արքունի : Այլ հրաման հասանէր ընդդէմ, մի՛ երթալ այնքան բազմութեամբ, այլ բացագոյն նստուցանել զնոսա, և նմա սակաւ արամբք յանդիման լինել արքայի :

Այլ նորա ոչ առեալ յանձին առնել այնպէս, այլ գնաց զաւրութեամբք մաւտ ՚ի դուռն խորանին արքունի, և զաւրն Պարսից կացին շուրջ զխորանաւն սպառազինեալք, և իջեալ յերկաւրէն՝ գնաց ՚ի դուռն խորանին ճ, արամբք :

Այլ զաւրն կային այնպէս զինեալ իւրաքանչիւր երկվարաւք : Օտարհուրեցաւ արքայն, և ամենայն զաւրք նորա, և սկսան ծածկել զնենգութիւնն, և եղեւ իբրեւ եհաս ՚ի դուռն խորանին :

րանին՝ մատեան բարապանք գրանն՝ և ասեն ,
“ Եւ զկամարդ և զսուսերդ ՚ի միջոյ քու մմէ ,
և մերկեա՛ ՚ի քէն զսպառազինութիւն քոյ , զի
ոչ է աւրէն մտանել առաջի թագաւորին ” :

Անկաւ կասկած ՚ի սիրտս նորա , սկսաւ սրտա-
րաստել և կազմել զինքն յարձակումն :

Պատասխանի ետ բարապանացն և ասէ , “ Ի
մանկութենէ իմմէ սննդակից եղեալ եմ թագա-
ւորաց ՚ի նախնեաց իմոց՝ և Հաւուց , և այժմ
հասեալ կամ ՚ի դուռն արքունի , ՚ի տեղի հան-
դիսի : Այս զսպառազինութիւնն իմ՝ յանձնէ իմ-
մէ ՚ի բաց մերկացայց , և լուծից զկամարս և ըզ-
գաւտիս յանձնէ իմմէ . զոր ոչ երբէք լուծեալ է
իմ՝ ՚ի տան իմում յուրախութե՛ : Այլ կամ ի՞նձ՝
արժան իցէ գիտել զչարութիւնդ Պարսից :

Այլ հրաման ետ միում ընթանալ մանկանցն ,
զի յառաջ մատուցէ զզաւրն յաւգնութիւն , և
ինքն դարձաւ անդրէն ՚ի գնալ :

Ազդ եղեւ արքայի՝ եթէ ոչ կամեցաւ այն-
պէս մտանել , այլ դարձաւ անդրէն և գնաց :
Այլ սկսաւ թագաւորն ծածկել զչարութիւն՝ և
ասէ , “ Թողցի արդ ՚ի բաց խորհուրդն այն ,
թող եկեսցէ , որպէս և կամեսցի ” : Քանզի ին-
քն մանուկ էր , և զաւրութիւն զաւրացն սուղ
ինչ՝ և սակաւ : Արչեն անդրէն և ասեն , “ Հը-
րաման ետ մտանել որպէս և կամիս ” : Այս դար-
ձաւ և ասէ , “ Թող տեսից՝ եթէ զի՞նչ բարի
խորհեսցի տալ ինձ արքայից արքայ :

Այլ եմուտ ՚ի խորանն՝ զառաջեաւ արքայի

* Ի բնագիրս էր “ լուծանել ” : ** Ի՞նչ , մեք եգաք այդպէս :

Եւթըն արամբք , և խոնարհեցաւ 'ի վերայ երեւ
սաց իւրոց՝ եկիր եւպագ արքայի , և կանգնեցաւ :
Այլ արքայ ոչ ձգեաց զձեռն իւր՝ որպէս երեկն
և եռանդն՝ ընդունել զնա , և ողջունել , այլ կայր
այնպէս յամառացեալ , և անդ կացին այնպէս յա
մառացեալք :

Արկեաւ արքայ և զանգիտեաց , և ոչ կարաց
տալ հրաման՝ որպէս խորհեալ էր , և ասել կամ
մեծ կամ փոքր՝ յերկիւղէն :

Այլ նա դարձեալ ել փութանակի 'ի խորա
նէն , մատուցին նմա զերիվարն , հեծաւ և գը
նաց : Այլ եղեւ իբրեւ ետես զայն արքայ՝ յոյժ
երկեաւ , և կամեցաւ ծածկել զմնաս իւր՝ յոտն
եկաց 'ի գահոյիցն՝ և ընթացաւ 'ի դուռն խո
րանին , ել արտաքս և արձակէ զհետ նորա զոմն
գլխաւոր նախարար : Այտ տանել աղ կնքեալ
երդումն , և կոչել անդրէն , զի պատուով և մե
ծարանաւք գնասցես ասէ , աստի , և մի համա
րիր 'ի միտս քո այլազդ ինչ :

Այլ նորա ոչ կամեցեալ , այլ գնաց ճանապարհ
իւր : Արդ՝ նա խորհեալ նոցա զայս՝ յերրորդ ժա
մու գիմել 'ի վերայ խորանին և սպանանել զնա :

Այլ հրաման տուեալ զաւրացն՝ որք սպառա
զինեալ շուրջ զխորանաւն խորովու կային : Այլ
զի եկեալ 'ի զգացումն և զաւրաց նորա , և ըզ
խռովութիւն դադարեցին 'ի խորհրդայն , և գնա
ցին :

Այլ եղեւ մինչդեռ երթային նոքա , 'ի դիմի
հարաւ սոցա մի ոմն 'ի փուշտիպանաց արքայի ,
և ըմբռնեալ զնա՝ և առին գնացին ընդ իւր
եանա , և սպառնացաւ նմա Վուչեղ երդմամբ ,

զի եթէ ոչ պատմեացէ նմա զեղեալն վասն նորա
խորհուրդ , մեռցի :

Իսկ նորա երդմնեցուցեալ զնա , զի մի տացէ
զնա 'ի ձեռն արքայի , և պատմեաց զամենայն :
Ապա 'ի միւսում աւուրն ընդ առաւաւտնն գը-
նացեալ 'ի գուռն Պատրիկն Յովհաննու , ետես
զնա և խաւսեցաւ զամենայն չարիսն ունելով զա-
ռաջի զոստիկան փուշտիպանն , որ և նա եկաց ,
և խաւսեցաւ զամենայն եղեալ բանս :

Իռովեցան իշխանքն , և ամենայն զաւրն , բայց
և նոցա յիշելով զերդումն՝ և զխաւովութիւնն
կայսերն , ոչ ինչ 'ի վեր հանին զբանսն : Ասացին
գրել առ թագաւորն , և ծանուցանել նմա զա-
մենայն չարիսն : Բայց ասաց Սուշեղ յանդիման
ամենեցուն՝ « Եթէ ոչ մեռցի այրն այն՝ 'ի նորա
ձեռն կորնչելոց է ամենայն երկիր Հռովմայեց-
ւոց տէրութեանդ » :

Յայնմ ժամանակի գործեցին ընծայս մեծ ա-
ւարամասն՝ թագաւորին իւրեանց՝ պսակս՝ և
խոյր մի զմրուխտս՝ և 'ի մարգարիտս յաւրին-
եալս , ոսկի և արծաթ բազում յոյժ , և ականս
պատուականս չքնաղագիւտ՝ և հանդերձս սլըձ-
նեալս 'ի զգեստուց՝ որ 'ի զարդ իւրեանց յաւրին-
եալ թագաւորացն Պարսիցն , երիվարս արքու-
նականս հանդերձ իսկ արքունական կազմուա-
ծովքն , և գործեալ ընծայս :

Եւ առաքեն հանդերձ աւետաւոր հրովար-
տակաւ՝ գրեալ և ամբաստանութիւն զարքայէն
Խոսրովայ , և գումարեն զհետ ընծային հեծեալս
չորեք հարիւր : Ազդ լինի Խոսրովայ՝ եթէ ետուն
տանել 'ի գանձուց քոց՝ գանձ աւարամասն թա-

դաւորին իւրեանց . և գրեցին զքէն ամբաստա-
նութիւն :

Եւ ընդոստուցեալ դառնութեամբ Խոսրով ,
արձակէ զկնի նոցա զաւր , զի հասցեն 'ի ճանա-
պարհի , և կորուսցեն զՍուշեղն յանկարծաւ-
րէն գաղտաբար : Եւ առեալ զգանձն արքունի՝
հասուցեն առ նա այնպէս իմն փութանակի :

Վիտացեալ և վասն իրացն և իշխանքն յու-
նականք , և նոցա առաքեալ զկնի նոցա զաւր
բռնագոյն , և հասեալ անդէն 'ի մաւտոյ , ոչ
ապրեցուցին 'ի նոցանէ և ոչ մի : Եւ բանն 'ի
վեր ոչ ել , և զզաւրն տարեալ հասուցին 'ի սա-
ղաոն մեծաւ խնդութեամբ :

Նկալաւ թագաւորն զընծայսն , և առաքէ
հրովարտակ մեծաւ շնորհակալութեամբ 'ի ձե-
ռըն իւրոյ հրեշտակի , և գրէ առ նոսա 'ի բաց
կալ 'ի խորհրդոցն յայնմանէ , զոր ամբաստան-
եալ զթագաւորէն : « Եթէ ոչ զգուշանայցէք
անձին դորա՝ 'ի ձեռաց ձերոց խնդրեցից զդա :
Վրէ և առ արքայն՝ գոհութեամբ արձակել
զամենեւեան :

Յայնժամ արքայն Խոսրով ետ ամենեցուն
ըստ իւրաքանչիւր չափուց՝ պարգեւս , և ար-
ձակեաց յիւրմէ : Եւ իւր չու արարեալ Ղար-
պատականէ՝ դնաց Ղարեատան՝ 'ի բնիկ թագա-
ւորական կայանս իւր : Եւ հաստատեցաւ յա-
թոռ թագաւորութեան , և զխոստացեալ պար-
գեւսն կայսերն կատարեաց , ետ նոցա զԱր-
ուաստան զամենայն մինչեւ ցՍճբին , և զերկի-
րն Հայոց՝ որ ընդ իւրով իշխանութեամբն էր :

Օտուն տանուտերական մինչեւ ցգետն Հու-

բաղդան* . և զգաւառն կոտէից , մինչեւ ցաւա
 նրն Գառնի , և ցեղը ծովուն Ռզնունեաց , և
 զՂուեստաւան և ցՂոգովիտ գաւառ մինչեւ
 ցՀացիւն , և ցՂակու : Եւ կողմն վասպուրա
 կան գնդին էր 'ի ծառայութիւն Պարսից արքա
 յին : Եւ 'ի նախարարացն բազումք 'ի Յունաց
 կողմանէ՝ և սակաւք 'ի Պարսից :

Եւ և զմեծ մասն Վրաց աշխարհին մինչեւ
 ցՏփլիս քաղաք : Բայց զՂուչեղն զայն կոչեաց
 Թագաւորն 'ի Պաղատն . և այլ ոչ ետես զեր
 կիրն :

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Բարեպաշտութի Շիրին Թագուհւոյ՝ որ էր Քրիստոնեայ կին խա
 րովայ արքայի . և հրովարտակ խոսրովայ :

Եւ սորա կանայք բազում ըստ աւրինի մո
 գութեան իւրեանց , բայց սու սա և կանայս քր
 իստոնեայս , և սորա կին քրիստոնեայ յոյժ գե
 ղեցիկ՝ 'ի խուժաստան աշխարհէ՝ անունն Շի
 րին :

Սա է Բամբիշն տիկնաց տիկին : Շինեաց վա
 նրս և եկեղեցի մերձակայ արքունական կայենի
 ցրն . և բնակեցոյց 'ի նմա քահանայս և սաշ
 տաւնեայս . կարգեաց ռոճիկս՝ և հանդերձագի
 նրս յարքունուստ . զարդարեաց ոսկով և ար
 ծաթով : Եւ բարձր 'ի գլուխ համարձակութք

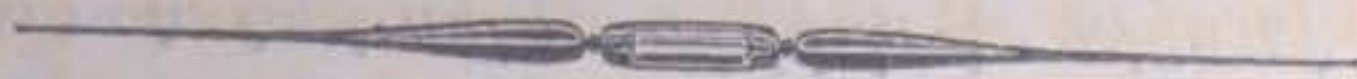
* Միւս օրինակին « Հաւաղդան » :

քարոզէր զԱլեւտարանն Արքայութեան 'ի դը-
րանն արքունի , և ոչ ոք իշխէր 'ի մեծամեծաց
Քաւդէիցն՝ բանալ զբերան իւր , և տակ բան
մի մեծ կամ փոքր ընդ քրիստոնէի :

Բայց ապա յորժամ լցան աւուրք , և եհաս
'ի կատարեալ ժամանակի , զբազումս 'ի մոգուց՝
որ դարձան 'ի քրիստոնէութիւն , սպանմամբ կա-
տարեալ մարտիրոսութեամբ 'ի տեղիս տեղիս :

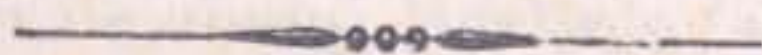
Ալ հրաման ետ՝ ասէ , « Այլ ոք յանաւրինաց
իշխեսցէ դառնալ 'ի քրիստոնէութիւն , և մի 'ի
քրիստոնէից դարձցի յանաւրինութիւն , այլ
յիւրաքանչիւր ոք յիւր հայրենի յաւրէնս պինդ
կացցէ :

Ալ որ ոչն կամիցի ունել զհայրենի դէն ,
այլ ապստամբեալ 'ի բաց կացցէ յիւր հայրենի
աւրինացն , մեռցի : Բայց 'ի մեծ տաւնի Աղու-
դումեանն՝ երթային 'ի Անաց Շիրինայ , և որ
այլ քրիստոնէայք 'ի դուռն սենեկին յարքայի՝
պաշտմամբ ընթեռնուին զԱլեւտարան , և առ-
նուին պարգեւս 'ի թագաւորէն , և դնային : Ալ
ոչ ոք իշխէր խաւսել ինչ ընդ նոսա :

ԳԼՈՒԽ Ե :

Խնդրել կայսերն Մօրկայ զմարմինն Գանիէլի
'ի Թագաւորէն Խոսրովայ :

Եւ եղեւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ խնդրեաց Թագաւորն Յունաց 'ի Թագաւորէն Պարսից զմարմինն մեռելոյ առն այնորիկ՝ որ կայր 'ի Շաւշ քաղաքի , 'ի գանձու արքային՝ եղեալ 'ի պղնձի աւազանի՝ զոր Պարսիկն անուանէ կաւխոսրով . և քրիստոնեայքն ասեն զ'Գանիէլի մարգարէի :

Եւ Արքայն Խոսրով հրամայէ տալ նմա զխրն դիրն : Իսկ տիկինն Շիրին յոյժ խռովեալ էր 'ի վերայ իրացն , իբրեւ ոչինչ կարաց առնել զկամրս Թագաւորին դարձուցանել , հրաման ետ ամ քրիստոնէից աշխարհին՝ զի պահաւք և աղաւթիւք խնդրեացեն 'ի Քրիստոսէ , զի մի շարժեալ գնացէ յաշխարհէն շնորհն այն :

Եւ ժողովեալ ամենայն երկիրն 'ի տեղին յայն , ու ժգին խնդրուածովք և արտասուագոչ ողբովք խնդրէին 'ի Քրիստոսէ արգելուլ , և ամեալ նրմա ջորիս , և բերեալ նմա դեսպակ արքունիս՝ և առին գնացին : Իսկ իբրեւ ելին ընդ դուռն քաղաքին , յանկարծաւրէն ցամաքեցան աղբիւրքն՝ որ ելանէին 'ի մէջ քաղաքին և հոսէին արտաքս . և ամենայն երկիրն վայիւ և աղաղակաւ գնային զհետ նորա :

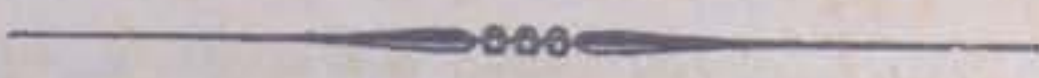
Եւ եղեւ իբրեւ մեկնեցաւ 'ի քաղաքէն ասպարէզս երիս՝ յանկարծակի զտեղի առին ջորիքն՝

որ 'ի դեօպակին : Ալ ոչ ոք կարաց զնոսա շարժել 'ի տեղւոջէն : Ալ դարձեալ անդրէն յանկարծակի բռնաբար սուր սուր հարկանելով զամբոխն պատառեցին՝ և զգունդն բռնութեամբ , և ընթացան անդրէն 'ի քաղաքն . և եղև իբրև մտին ընդ գուն քաղաքին՝ անդրէն արձակեալ բղխեցին ջուրք գետոյն , և հոսէին ջուրքն արտաքս լի յորձանաւք ջուրց իբրև զառաջինն :

Վիտութիւն արարին կայսերն վասն նորա փութանակի : Ալ նորա տուեալ տանել նմա պատարագս , հրամայեաց առնել որպէս և նայն կամեցաւ . թողին զնա և գնացին 'ի բաց :

ԳՒՈՒԽ Օ :

Գիր ամբաստանութեան Մօրկայ առ Խոսրով վասն իշխանացն և զօրացն Հայաստանի . և առաջարկութիւն զիւր մասինն հեռացուցանել 'ի Թրակէ . և նա զՊարսից մասինն՝ Արեւելս , փոխուսալունական մասին իշխանաց առ Պարսս , առաքել Խոսրովայ զՀամարակարն գանձու բազմաւ 'ի մասն Յունաց զբազումս յանկուցանել յինքն . յախշտակել իշխանաց զգանձն , պատրաստութիւն պատերազմի , պատգամ . քակտումն իշխանաց 'ի միմեանց , երթալ ոմանց առ Յոյնս՝ և ոմանց առ Պարսիկն :

ՅԱՅՆԺԱՄ ժամանակի թագաւորն Յունաց Սաւրիկ հրամայէ գրել առ թագաւորն Պարսից՝ գիր ամբաստան վասն իշխանացն ամենայն Հայաստանեայց , և զաւրաց նոցա . « Ազգ միխատոր և անհնազանդ են ասէ , կան 'ի միջի մերում և պղտորեն : Բայց եկ՝ ասէ , ես զիմս ժո

զովեմ, և 'ի Թրակէ գումարեմ. և դու զքոյդ
ժողովէ և հրամայէ Ղ. բեւելս տանել:

Օ, 'ի եթէ մեռանին՝ թշնամիք մեռանին. և
եթէ սպանանեն՝ զթշնամիս սպանանեն. և մեք
կեցցուք խաղաղութք: Օ, 'ի եթէ դոքա յերկ-
րի իւրեանց լինիցին, մեզ հանգչել ոչ լինի: 7:

Միաբանեցան երկոքին, և սկսաւ կայսրն հը-
րաման տալ, զի ժողովեացեն զամենեւեանսն, և
'ի Թրակէ գումարեսցեն, և սաստիկ տագնա-
պէր հրամանն՝ կատարէր: Եւ սկսան փախչել 'ի
կողմանէն յայնմանէ, և գալ 'ի ծառայութիւն
Պարսից, մանաւանդ՝ որոց երկիրն ընդ նորա իշ-
խանութեամբ էր: Իսկ նա զամենեւեան ընդու-
նէր մեծարանաւք՝ և մեծամեծ պարգեւս քան
զկայսր պարգեւէր նոցա. մանաւանդ իբրև տե-
սանէր զփախուստ նոցա 'ի կայսերէն՝ եւս ա-
ռաւել մեծապէս սիրով կամէր կորզել առ ինքն:

Եւրդ՝ իբրև տեսանէր թագաւորն Պարսից
զմարդկան փախուստ 'ի կայսերէն, արձակէր 'ի
Հայս զՎասպուրականն Համարակարն հանդերձ
գանձու բազմաւ, և մեծամեծ պատուովք. զի
այնպէս նուաճեալ ածցէ զնոսա 'ի ծառայութի
իւր. և գնայր Համարակարն 'ի Հայս՝ և ընդ
նմա գանձ ուղտաւք բազմաւք:

Եւ մինչ Սամուէլ Վահեւունի հանդերձ այ-
լովք ընկերովք իւրեանց գնացին ընդդէմ նորա
և պատահեալ 'ի սահմանս Կորպատական աշ-
խարհին, հանին զգանձն, և Համարակարին զա-
րեւն պարգեւ շնորհեցին:

Եւ էին այսոքիկ, Կոստ խոռխոռունի. Սա-

մուէլ Վահեւունի, և Մամակ Մամիկոնեան .
Ստեփաննոս Սիւնի . և Կոտիտ Լճատունեաց
տէր . և Թէոդոս Տրպատունի . և հեծեալք իբ-
րեւ երկու հազարք :

Եւ զայս եղեալ 'ի մտի՝ եթէ դանձուդ այ-
դորիկ զՀայաստան՝ մեր արասցո՛ւք, և առեալ
'ի նոցանէ աւգնութիւն՝ պատերազմեսցո՛ւք ընդ
երկոսին թագաւորսդ, և բռնութեամբ զերկի-
րրդ մեր 'ի մեզ դարձուսցուք :

Եւ հասեալ 'ի Նախճաւան քաղաք, քակտե-
ցան խորհուրդք միաբանութեան՝ ոչ հաւատա-
լով միմեանց 'ի բաց բաժանեցին զգանձն, և
բանակեցան : Եւ նստան 'ի Համբին՝ որ կոչի
Ղահուկ : Նա աւանիկ Համարակարներ թեալ 'ի
դուռն՝ պատմեաց թագաւորին զամենայն եղ-
եալն, և բանք կայսերն արդարացան :

Յայնժամ հրամայէ գրել Խոսրով արքայ հը-
րովարտակ առ կայսր, և խնդրէ զաւր յաւգ-
նականութիւն : Եւ արձակէ անդրէն զվասայու-
րական Համարակարն 'ի Հայս : Յայնժամ հրա-
մայէ Հերակղի զաւրաւարի, որ նստէր 'ի Հա-
յաստան երկրի, առնուլ զզաւրս իւր, և գնալ
'ի վերայ նոցա 'ի պատերազմ :

Եւ արդ՝ երթեալ միացան երկուց թագա-
ւորացն զաւր 'ի Նախճաւանն քաղաքի, և եղև
'ի գումարել 'ի վերայ նոցա զաւրացս այսոցիկ,
սկսան արձակել առ նոսա պատգամս, զի մի լիցի
պատերազմ և արիւնահեղութիւն 'ի մէջ քրիս-
տոնէից, այլ 'ի բաց կացցեն 'ի յամառութենէն
յայնմանէ, և նուաճեսցին անդրէն 'ի ծառա-
յութիւն թագաւորին, և երդմամբ հաստատ-

եալ առ նոսա՝ եթէ ոչ երկեւղ է ձեզ ՚ի թա-
գաւորէն :

Ասէր և Համարակարն՝ եթէ զիս արքայից ար-
քայ առ ձեզ արձակեաց , և ես ձեզ իսկ բերի
զգանձն , և չիք ինչ ձեզ երկեւղ յարքայից ար-
քայէ , և ցուցանէր նոցա երդումն ըստ աւրինի
իւրեանց :

Սկսան նոքա քակտել և բաժանել ՚ի միմեանց .
՚ի բաց եկաց ՚ի սոցանէ Սամակն Սամիկոնեան .
և Կոտիտն Ամատունեաց տէրն , և Ստեփաննոս .
և այլ եւս ընդ նոսա՝ զանձինս անմնաս ցուցա-
նելով Համարակարին , նուաճեցին զզաւրս իւր-
եանց ՚ի ծառայութիւն արքային Պարսից :

Իսկ Ատատն Խորխոռունի և Սամուէլն Վահ-
եւունի զաւրաւքն իւրեանց փախստական գնա-
ցին ընդ քաղաքագեւղն կոչեցեալ Սաւդայ ,
հասանէին յաշխարհն Աղուանից ՚ի Հոնս գէմս
արարեալ , և անցեալ ընդ գետովն՝ որ կոչի Կուր ,
բանակէին առ գետեզերքն :

Հասեալ և սոքա յաին գետոյն՝ բանակէին
աստի կողմանէ : Աւ իբրեւ ոչ կարացին նոքա
վստահանալ ՚ի ճամբարսն Հոնաց : Յայնժամ ա-
պա երդումն խնդրեալ ՚ի թագաւորէն Յունաց ,
և գնացին ՚ի ծառայութիւն նորա :

Գնացին ոմանք առ Համարակարն , և դար-
ձան անդրէն յերկիրն իւրեանց : Աւ ժողովեալ
Համարակարին զամենայն իշխանս և զզաւրս Հա-
յոց , որ ՚ի Պարսից կողմանէ ողորաւ և ևս քաղ-
ցրր բանիւք յորդորեալ զամենեւեանսն միաբան-
եաց , արար գունդս գունդս : Աթող անդրէն
յաշխարհին սակաւութ՝ և գնաց : Մինչեւ ես

ճանուցից՝ ասէ, վասն ձեր, և հասցէ անտի հը-
րաման դադարել անդ : Օ, ի զմտաւ իսկ ածեալ
է նորա և զայլոց գալն առ նոսա, և զքաղմա-
նայն :

Իսկ զԱտատն Խորխոռունի փութանակի հան-
դերձ զաւրուն իւրոյ կոչէ թագաւորն ՚ի պա-
լատն, և մեծարէ շքով և պատուով, և տայ ին-
չքս բաղումս, և դումարէ ՚ի Թրակացիս :

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ :

Իշխանք հայոց Յունական մասին ամպօտամբին, պատերազմ,
մահ ոմանց ՚ի պատերազմի, և երկուցն գլխատիլ :

ԱՊՍՏԱՄԲԵՒՆ դարձեալ ՚ի կողմանց Յու-
նաց Սեպուհքն Վահեւունիք, Սամուէլն՝ զոր ա-
սացի, և Սարգիս, և Վարազ Ներսէհ, և Ներ-
սէս, և Վստամ, և Թէոդորոս Տրպատունի : Աւ-
խորհէին սպանանել զԿորատորն՝ մինչդեռ նա
նստէր ՚ի ջերմի՝ բժշկել ՚ի հիւանդութենէ՝ մերձ
՚ի քաղաքն Կարնոյ :

Իսկ նա ուստեմն իրազեկ եղեալ՝ փախստա-
կան ՚ի քաղաքն անկանէր, և նոցա արշաւեալ ՚ի
ջերմուկն՝ ոչ դիպան նմա : Ապա աւարեալ զոր
ինչ ՚ի դիմի հարկանէր, առին աւար բաղում :
Աւ գնացին յերկիրն ամուր Կորդուաց, և կա-
մեցեալ զամուրսն զայն ունել :

Ապա զհետ նոցա լինէին զաւրն Յունաց Հե-
րակղ զաւրավար՝ և Համաղասպ Սամիկոնեան :

Եւ նոցա հասեալ մերձ յամուրն՝ անցին զգետովն՝ որ կոչի Տերմայ՝ ընդ կամուրջն՝ որ անուանեալ կոչի Ղանիէլի կամուրջ :

Եւ ՚ի բաց ընկեցին զկամուրջն՝ և ամրացեալք յանձուկն պահէին զտեղի կամրջին . կաշին առ գետեզերքն , և խորհէին թէ զինչ արժան է առնել : Եւ իբրեւ ոչ գտին հուն , և կամեցան դառնալ ՚ի բաց :

Յանկարծակի ՚ի դիմի հարկանէր սոցա երէց մի ուղեւոր , և կալեալ նոցա զերէցն՝ ասեն նրմա « Յոյց մեզ զհուն գետոյս , ապա թէ ոչ ըսպանցուք զքեզ » :

Եւ նորա առեալ զզաւրն՝ եցոյց զհունն ՚ի ներքոյ անդ : Եւ անցեալ զաւրն ամենայն զգետովն . ոմանք ՚ի թիկանց զամուրն պահէին , և ոմանք զկամրջախելն և զձորաբերանս ունէին , և այլք մտեալ յամուրն ընդ նոսա մարանչէին , և չարաչար լինէր կոտորածն . բայց սակայն սպառէին զնոսա :

Արդ՝ զՆերսէս և զՎստամ և զՍամուէլ ըսպանին ՚ի պատերազմին՝ որք ոչ սակաւ արարին շուրջ զնովաւ զկոտորածն , բայց զՍարգիս և ըզՎարազ Ներսէս ձերբակալ արարին հանդերձ այլովք ոմամքք , և տարեալ ՚ի Վարնոյ քաղաք , և ապա գլխատեցին :

Ար ՚ի ժամ գլխատելոյն ասէր Վարազ Ներսէս ցՍարգիս՝ « Վիճակ արկցուք թէ՛ զո՞ առաջի սպանցեն » : Իսկ Սարգիս ասէր , « Ես այր ծեր եմ , և մեղաւոր , աղաչեմ զձեզ՝ զպարգեւսրդ այդ ինձ շնորհեցէք . թող զի փոքր մի հանգեայց , և ոչ իսկ տեսից զմահն ձեր » : Ապա

զնա յառաջ գլխատեցին : Բայց Թէոդորոսն Տրբապատունի փրժեալ փախստական գնաց ՚ի դուռն արքային Պարսից : Եւ նորա կապեալ հրամայեաց և տալ ՚ի ձեռս Թշնամեացն , զի մեռցի . և սաստիկ աղէտիւք վտանգեցոյց :

Եւ Թշնամիքն՝ որ էին ՚ի Թրակացւոց կողմանէն , աւար առին զԹագաւորութեն , անհուն զաւրացն բազմութեամբ ՚ի ձեռն հապճեալ պատերազմացն՝ զԹագաւորութիւնն և զազգս Հռովմայեցւոց տէրութեանն կամեցեալ բառնալ , և Թագաւորութեն աիրել անձամբ ՚ի վերայ Թագաւորանիստ քաղաքին :

Գ Լ ՈՒԽ Ը :

Հրաման ՚ի կայսերէն ժողովիլ արեւելեան զօրաց իւրոց , և հայաստանեայց , անցանել ընդ ծով՝ և գումարիլ ՚ի Թրակիա ընդդէմ Թշնամւոյն , ընտրիլ Մուշեղայ նոցա զօրագլուխ , յաղթել սպա յաղթիլ , և ըմբռնիլ Մուշեղայ և սպանանիլ :

ՅԱՅՆԺԱՄ Թագաւորն Յունաց հրաման տայր ժողովել զաւրաց իւրոց զամենայն՝ որ յարեւելից կողմանէ , վասն զի խաղաղութիւն էր , և բանք ինչ ոչ գոյին նորա ընդ Լսորիսն ՚ի Պարսից տէրութենէն : Հրաման ետ անցուցանել զամենեւեան ընդ ծով , և գումարել ՚ի կողմանս Թրակացւոց ընդ դէմ Թշնամւոյն : Հրաման ետ ժողովել դարձեալ զամենայն այր և ձի ՚ի Հայաստանեաց՝ և զիշխանս նախարարացն , որք հրմուտ էին և կարող զդէմ ունել՝ կռուել ռազմի

Նիզակամուխ ճակատի :

Եւ հրաման ետ դարձեալ՝ վերստին զաւր հանել յաշխարհէն Հայոց բազում յոյժ . զամենեւեան կամով և ընտրով հասակի . կազմել գունդ զբազարդս , և զինու վառեալ , և անցուցանել զամենեւեանսն յաշխարհն Թրակացւոց ընդդէմ Թշնամւոյն . և Մուշեղ մամիկոնեան զաւրագլուխ նոցա :

Արդ՝ երթեալ նոցա ՚ի վերայ ազգացն՝ որ ունին զկողմանս արեւմտից ՚ի յեզր մեծի գետոյն Ղանուբայ : Եւ եղև պատերազմ սաստիկ ՚ի վերայ երեսաց երկրին այնորիկ . խորտակեցաւ զաւրութիւն Թշնամւոյն այնորիկ առաջի երեսաց զաւրացն Յունաց , և փախստական արարեալ յայնկոյս գետոյն Ղանուբայ : Եւ ինքեանք մեծաւ յաղթութեամբ հրեշտակ աւետաւոր կայսերն և ամենայն Պաղատայիւն փութանակի առաքէին :

Եւ դնացեալ ինքեանք ՚ի ներքին կողմն սաստակաւ , և անցին ՚ի նեղ ինչ տեղիս , աւերէին զերկիրն ամենայն , և հասեալ ՚ի դիմին՝ եղև պատերազմ մեծ , հարին զՅոյնն և խորտակեցին կործանմամբ մեծաւ , և փախստական վարեցին առաջի իւրեանց : Եւ կալեալ զնեղ վայրն առաջի նոցա Թշնամւոյն՝ վանեցին զնոսա սրով սուսերի , և ճողոպրեալ հազիւ զերծանէին յամուրս աշխարհին Թրակացւոց :

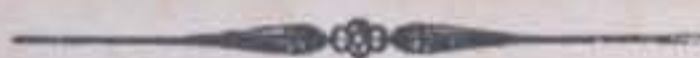
Եւ ձերբակալ արարին զՄուշեղն մամիկոնեան կապեցին զբարձրաբերձ տնկոյ անտառին , և սպանին : Եւ բազմութիւն նախարարացն՝ և զաւրացն Հայաստանեայցն յաւուր յայնմիկ կոր-

ճանեալ սատակեցան :

Այս վերստին դարձեալ այլ զաւրս գումարեալ՝ հրամայեաց թագաւորն միայն զգուշանալ անձանց :

ԳԼՈՒԽ Թ :

Հրաման կայսերն Մորկայ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի 'ի Հայս .
բաժանումն Աթուոյ Հայրապետութեան :

ՆՐԱՄԱՆ ելանէ դարձեալ 'ի կայսերէն վերստին այլ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի յամենայն եկեղեցիս Հայաստան երկրի , և միաւորել հաղորդութեամբ ընդ զաւրս իւր : Իսկ մանկունք ուխտի եկեղեցեացն Հայոց փախստական գնացեալ յաւտար երկիր վարէին :

Այլ բազմաց առ ոչինչ համարեալ զհրամանն՝ զտեղի կալան և անշարժ մնացին : Այլ բազումք հաւանեալ փառասիրութեամբ հաղորդեալ միաւորեցան աւրինաւորք : Բաժանեցաւ ապա և Աթուոս կաթողիկոսութեանն յերկուս . անուն միոյն՝ Մովսէս . և միւսոյն Յոհան : Մովսէս 'ի Պարսից կողմանէ . և Յոհանն Յունաց :

Այլ Յովհան ընդ նոսա հաղորդեալ միաւորեցաւ , բայց Մովսէս ամենեւին ոչ լինէր 'ի նոսա հուսպ , և սպասք ամենայն եկեղեցւոյն՝ որ 'ի Բլենի սրբոյն Գրիգորի , զոր տարան եղեալ 'ի պահեստի 'ի կարնոյ քաղաքի : Ուստի վարեցաւ ինքն այսուհետեւ 'ի գերութիւն յերկիրն Պարսից՝ Ամաստան Շահաստան :

Հրաման դարձեալ 'ի կայսերէն ժողովել զայրեւծի 'ի Հայոց . տա-
նելն զզօրս Մամիկոնեան Սահակայ , և Մմբատայ Բագրատունւոյ .
դառնալն Մմբատայ 'ի Հայս . խորհուրդ նախարարացն Հայոց , եր-
թալ Մմբատայ առ կայսրն եօթն արամբք . ընկենուլ 'ի կիւնիկն .
քաջութիւն Մմբատայ անդ . ազատիլ և ապա աքսորիլն Ափրիկէ :

ՅԱՅՆՄ ժամանակի դարձեալ Հրաման ե-
լանէր 'ի կայսերէն՝ վերստին քննել և խնդրել
յաշխարհէն Հայոց զայր և զձի արս ընտիրս ըս-
պառաղէնս քո հեծելոց , և տալ յերկուս ա-
րս հաւատարիմս՝ և արձակել մեծաւ ստիպով :

Յայնժամ 'ի խնդիր ելեալ ընտրեցին արս
քո սպառաղէնս՝ և ետուն յերկուս արս հա-
ւատարիմս : Մի հազար ցՍահակ Մամիկոնեան .
և մի հազար 'ի ձեռն Մմբատայ Բագրատունւոյ
որդւոյ Մանուէլի : Եւ ոչ ընդ մի ճանապարհ
արարեալ նոցա զչուն , այլ Սահակ Մամիկոնեան
արձակեն միով հազարաւ ընդ Սեբաստիա , և ըզ
Մմբատ Բագրատունի միւսովն ընդ կողմանս
Խաղտեաց : Եւ Սահակ գնացեալ տանի հասու-
ցանել զզաւրն 'ի Պաղատն , և յանդիման լինի
թագաւորին :

Իսկ Մմբատ հասեալ 'ի Խաղտիս՝ բռնանայ .
քանզի երկեաւ զաւրն 'ի ճանապարհի , ոչ կա-
մեցեալ երթալ 'ի տեղին յայն զհետ թագաւո-
րին խնդրոյ : Ազդ լինի թագաւորին եղեալ իր-
քրն , ապա 'ի ձեռն հրովարտակաց և հաւատա-

րիմ հրեշտակաց երդմամբ խոստանայ մեծաւ պատուով փութանակի արձակել յերկիրն իւր :

Եւ զաւրուն խոստանայր պատիւս մեծամեծքս և ինչս , և այնպէս ողորեալ ասէ ՚ի հաշտութիւն , և գնացեալ միաբանութեամբ յանդիման լինէին թագաւորին :

Եւ թագաւորն սպառազինէ զզաւրն , և զարգարէ և գումարէ ՚ի սահմանս Թրակացւոց , և զՍմբատ մեծաւ պատուով յուղարկէ անդրէն հասանել յերկիրն իւրեանց բազում ստացուածովք :

Ապա դարձեալ սկսան միաբանել մնացեալ նախարարքն Հայոց , և խնդրէին ՚ի բաց կալ ՚ի ծառայութենէն Յունաց թագաւորին , և նշտուցանել իւրեանց թագաւոր , զի մի և նոցա հասցէ մեռանել ՚ի կողմանս Թրակացւոց , այլ կեալ և մեռանիլ ՚ի վերայ աշխարհին իւրեանց :

Եւ բանք խորհրդոց նոցա ոչ ունէր զմիաբանութիւն իրին յինքեանս հաստատեալ , այլ ումանք ՚ի նոցանէ շողմոգութեամբ հասուցին ըզբանս խորհրդեանն յունկն թագաւորին , և ինքեանք այսր և անդր սորսորեալ խուսափէին :

Յայնմ ժամանակի հասանէին դեսպանք արքունականք հրովարտակաւք , և կալեալ զՍմբատ հանդերձ այլովք ոմամբք եւթն արամբ , և տարան յանդիման թագաւորին : Եւ քննեալ ըզնոսա ՚ի մէջ բազմամբոխ հրասպարակին , հատաւ վճիռ ՚ի վերայ նոցա մերկացուցանել և ընկենուլ ՚ի կիւնիկն :

Եւ էր օա այր անհեթեթ անձամբ , և գեղեցիկ տեսլեամբ , և բարձր և լայն հասակաւ՝ և

բուռն և ցամաք մարմնով : Յայնժամ հզաւր և պատերազմող՝ որ 'ի բազում պատերազմունս ցուցեալ էր զիւր քաջութիւնն և զբռնութիւնն :

Այս է զաւրութի նորա , քանզի անցեալ սա 'ի ներքոյ անտառախիտ մայրեաց և զաւրաւոր ծառոց՝ 'ի վերայ յաղթանդամ և հզաւր երիվարին : Այլ յարձակեալ՝ զոստով ծառոյն բուռն հարկանէր՝ և կծեալ ուժգին երանաւքն և ոտիւք զմէջ երիվարին վերացուցանէր երանաւքն 'ի գետնոյն , մինչ զի ամենայն զաւրացն տեսեալ ահաբեկ լինէին 'ի զարմացմանէ :

Այլ արդ՝ մերկացուցեալ զնա՝ և ազուցեալ անդրավարտիս և ընկեցեալ 'ի կիւնիկն , զի կուր լիցի գաղանաց : Այլ արձակեալ 'ի վերայ նորա արջ . և եղեւ՝ իբրեւ դիմեաց 'ի վերայ նորա արջն՝ նա աղաղակեաց մեծաձայն՝ և ընթացաւ 'ի վերայ արջոյն , և զարկեալ բռամբ իւրով ըզճակատն , և անդրէն սատակէր զնա 'ի տեղւոջն :

Արկրորդ անգամ արձակեցին 'ի վերայ նորա ցուլ . իսկ նորա բուռն հարեալ զեղջերացն ցուլուն , և զաղաղակ հզաւրին , և յաւգնեալ ցուլն 'ի մարտին՝ գելոյր զպարանոցն և խորտակէր զերկոսին եղջիւրսն 'ի վերայ գլխոյն . թուլանայր ցուլն և յետս յետս գնալով 'ի փախուստ դառնայր : Իսկ նորա զհետ ընթացեալ բուռն հարկանէր յագին , և 'ի կճղակն ազդեր միոյ ոտին նորա : Այլ թափեալ զկճղակսն մնայր 'ի ձեռին նորա : Այլ ցուլն գնայր 'ի նմանէ փախստական միով ոտամբն բոկ : 'Ի արձեալ երրորդ անգամ արձակէ 'ի վերայ նորա առիւծ . և եղեւ՝ 'ի վերայ նորա յարձակել առիւծուն՝ այնպէս իմն յա-

ջողեալ նմա 'ի տեառնէ , բուռն հարեալ յա-
կանջ առիւծուն՝ հեծաւ 'ի վերայ նորա : Աւ-
անդէն բուռն հարեալ զխռչափողիցն՝ խեղդէր
զառիւծն և սպանանէր , անդ աղաղակ բազում
ամբոխին զերկիրն ընուին , և խնդրէին 'ի վերայ
նորա ողորմութիւն 'ի թագաւորէն :

Աւ նա վաստակեալ 'ի մարտին՝ նստէր 'ի վե-
րայ առիւծուն մեռելոյ՝ զի փոքր մի հանգիցէ :
Անդ և կին թագաւորին անկեալ առ ոտս նորա՝
խնդրէր 'ի վերայ նր առնել ողորմութի . վն զի
սիրելի էր յառաջն այրն այն թագաւորին՝ և կը-
նոջն նորա : Աւ անուանեալ էր զնա իւր յորդե-
գիրս : Աւ նա զարմացեալ ընդ զաւրութիւն
եւ ընդ պնդութիւն առնն և լուեալ պաղատա-
նաց կնոջն և ամենայն Պաղատոյն՝ և հրամայեաց
առնել 'ի վերայ նորա ողորմութիւն :

Յայնժամ տարան զնա 'ի լուացումն 'ի բա-
զանիս՝ լուացին զնա և զգեցուցին , և կոչեցին
զնա յընթրիս արքունի , դարմանեցին զնա կերակ-
րովք :

Աւ զկնի սուղ ինչ անցելոց , մանաւանդ ե-
թէ՝ ոչ 'ի չար ինչ կամաց թագաւորին , այլ 'ի
նախանձորդաց չարախօսութենէ , հրամայէ հա-
նել զնաւ և աքսորել 'ի կղզիս հեռաւորս . և ա-
պա անտի հրամայէ անցուցանել Ալփրիկէ , և
առնել նոցա անդ 'ի մէջ նոցա , և առնել զնա
անդ 'ի մէջ զաւրացն՝ որ էին անդ 'ի բուռն :

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Վոչիլ յԱսորեստան և պատուիլ յարքայէն խոսրովայ այնց նախա-
բարաց՝ զոր համարակարն եթող, և զօրաց նոցա նախիլ յԱսպահան :

Իսկ որ ՚ի Պարսից կողմանէ էին նախարար-
քն և զաւրք, զորմէ վերագոյն ասացի՝ եթէ ե-
թող համարակարն և գնաց, թէ մինչեւ հասցէ
հրամանն արքունի :

Յայնժամ եկին հասին Պէշասպիք հրովարտա-
կաւք կոչել զնոսա միաբանութեամբ ՚ի դուռն
արքունի : Եւ այսոքիկ են նախարարք և զաւրք՝
որ գնացին միաբանութեամբ հանդերձ իւրա-
քանչիւր գնդովք և դրաւշու ՚ի դուռն թագա-
ւորին Պարսից խոսրովու՝ յամի վեցերորդի թա-
գաւորութեանն նորա :

Առաջին՝ Վագիկ Մամիկոնեան որդի Մանու-
էլի : Երկրորդն՝ Պապ Բագրատունի որդի Աշո-
տայ ասպետի : Երրորդն՝ խոսրով Վահեւուն-
եաց տէր : Չորրորդն՝ Վարդն Արծրունի : Հին-
գերորդն՝ Մամակ Մամիկոնեան : Վեցերորդն՝
Ստեփաննոս Սիւնի : Եւ թներրորդն՝ կոտիտ Ա-
մատունեաց տէր : Եւ այլք ընդ նոսա ՚ի նախա-
բարաց : Եւ հասեալ նոցա յԱսորեստան ՚ի տեղի
արքունական տանն և յանդիման եղեն թագա-
ւորին :

Իսկ նա խնդութեամբ ընկալաւ զնոսա, և
երեւելի շքեղութեամբ մեծացոյց պատուովք,
և զմեծամեծ իշխանսն հրամայէ պահել ՚ի դրա-

նրն արքունի, կարգել նոցա ռոճիկս յարքուն-
նուստ՝ տալ ՚ի տունս իւրաքանչիւր, և կոչել
յամենայն աւուր յընթրիս արքունի :

Եւ զաւրաց նոցա հրաման տայր նստիլ ՚ի
Սպահան աշխարհի, և դարմանել զնոսա սիրով
և ամենայն կամակարութեամբ :

Գ Լ ՈՒ Խ ԺԲ :

Դասել Խոսրովայ զքեռիս, սպանումն Վնդոյի, և Վստամայ փա-
խուցեալ պատերազմիլ ընդ Խոսրովայ, և իշխել ՚ի կողմանս Պար-
թեւաց :

ՅԱՅՆՄ ժամանակի արկ ՚ի միտս իւր Խոս-
րով արքայն՝ խնդրել զքէն վրիժուց մահուան
հաւր իւրոյ ՚ի ձեռաց նախարարացն այնոցիկ՝ որք
սպանին զնա : Եւ նախ կամի դատել զքեռիս իւր :

Հրաման տայ ունել զՎնդոյ՝ զայն զոր վե-
րագոյն ասացի, կապել և սպանանել : Իսկ եղ-
բայր նորա Վստամ ոչ հանդիպեցաւ ՚ի ժամուն
յայնոսիկ ՚ի դրանն արքունի : Եւ թէպէտ կոչ-
եալ պատրանաւք և բաղում ողորանաւք, իբր
թէ ոչ գիտիցէ նա զմահ եղբաւրն իւրոյ, սա-
կայն նա ուստեմն իրազեկ եղեալ՝ ոչ անկանէր
՚ի պատրանս խաբէութեան նորա, այլ ասլըս-
տամբեալ անկանէր յամուր երկիրն Վեղմայ*, և
գումարեալ նուաճէր ընդ ինքեան զամ զաւրս

* Ա յդպէս ընդ բնագրիս անխփփփս պահեցար : Բայց ՚ի միւ-
սում օրինակին գրեալ էր « Գեղամայ » :

նոցա :

Եւ ելեալ 'ի կողմն Ռէոյ ասպատակաւ , և աւար հարկանէր զամենայն զբաղում աշխարհս թագաւորութեան Պարսից : Յայնժամ արքայն խոսրով առնոյր զզաւրս իւր և գնայր 'ի վերայ նորա . և զաւր կայսերն էր ընդ նմա :

Եւ մարտ եղեալ կռուով ընդ միմեանս յՌէհ աշխարհին : Եւ յայնմ պատերազմի ոչ փոքր ինչ քաջութիւն գործեալ Հայակոյտ զաւրացն՝ զոր տեսեալ թագաւորն՝ առաւել զարմանայր :

Իսկ իբրեւ ոչ կարաց ընդդէմ ժուժկալել ապատամբն՝ 'ի լեռնակողմն ասպաւինեալ ամրանայր : Եւ այնպէս ոչ յաղթահարեալք 'ի միմեանց՝ 'ի բաց դառնային յիւրաքանչիւր տեղի : Գնայր և ապատամբն Վստամ յամուր երկիրն Վեղմայ , որ և ասպա անտի չու արարեալ երթայր 'ի կողմանս Պարթեւաց 'ի բուն երկիրն իւրոյ իշխանութեն : Օ՛րի նուաճեցուսցէ ընդ ինքեան զզաւրս կողմանն այնորիկ՝ և դարձցի նոյնպէս :

Եւ թագաւորին չու արարեալ Ասորեստան հասանէր 'ի բուն կայանս իւրոյ Արքունականս , և իշխանք նախարարացն Հայոց ընդ նմա :

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Մահ իշխանացն Հայոց և ասպատամբութիւն զօրացն նոցա՝ որ ՚ի Սպահան, և աւերել զերկիրն՝ և յափշտակել զգանձն՝ և երթալ առ Վստամ:

— 000 —

ՅԱՅՆԺԱՄ հասեալ մահ իշխանացն Հայոց՝ մեռան ՚ի դրանն արքունի մահուամբ իւրեանց Գագիկ Մամիկոնեան՝ և Խոսրով Վահեւունեաց տէր: Իսկ Մամակ Մամիկոնեան արձակեալ ՚ի Հայս վասն զաւրուն, և նորա իսկ և իսկ հասեալ ՚ի Արւին քաղաքի կեցեալ սակաւ ինչ աւուրս՝ մեռանէր:

Իսկ Ստեփաննոս Սիւնոյ պայքարեալ վասն տանուտերութեն լեալ ընդ հաւրեղբաւրն իւրում Վահակայ: (Իսկ Վահակ գրէր ՚ի վերայ նորա գիր մահապարտութեան, և կնքէր մատանեալ իւրով՝ և տանն Եպիսկոպոսի՝ և մատանեալք այլեւս իշխանաց Սիւնեաց, յիշեցուցանել թագաւորին զմնաս ասպտամբութեանն):

Յայնժամ հրաման ետ արքայն կասել զՍտեփաննոս և դնել ՚ի բանտ, և գլխատեցին զնա ՚ի բուն աղու հացն ՚ի Օլատկին շաբաթուն, և ըզկոտիտ արձակել ՚ի Մրժուին դեսպան:

Հրաման ետ հեծելոցն դարանամուտ լինել ՚ի դաշտի՝ և աւազակաբար յարձակեալ ՚ի վերայ՝ սպանին զնա ՚ի ճանապարհին, իսկ զաւրն նց որ նստէին ՚ի Սպահան աշխարհին, իբրեւ լու-

* Փակագծիւ եղեալն՝ գերծեալ էր ՚ի միւս օրինակին:

ան զեղեալսն՝ աստատակեալ աւերեցին զերկիրն՝
առին և զգանձն արքունի՝ որ ՚ի տանն Համարա-
կարին՝ որ ՚ի հարկաց ժողովեալ աշխարհին այ-
նորիկ . և ճանապարհ կալեալ գնացին յամուրն
՚ի յերկրին Վեղմայ :

Եւ զհետ սոցա հասանէին զաւրն Պերոզա-
կան . զոմանս ՚ի նոցանէ սրով սատակէին , և ու-
մանք ընդ իւրեանս իսկ սուր ելեալ զի մի լի-
ցին ձերբակալեալ . և ոմանք մազապուր պրծ-
եալ անկանէին յամուր երկրին Վեղմայ :

Եւ իբրեւ անդ ոչ դիպէին Վստամայ՝ ճա-
նապարհ կալեալ գնացին յերկիրն Պարթեւաց ,
և երթեալ կային առաջի նորա :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Դ :

Տայ Խոսրով Սմբատայ Բագրատունւոյ զմարդպանութիւն Վրկանայ՝
և մեծացուցանէ յոյժ . բարեկարգէ Սմբատ զՎրկան աշխարհն հո-
գեւոր և քաղաքական կրթութեամբ :

Եւ եղեւ ՚ի ժամանակին յայնմիկ հաճոյա-
նալ Սմբատայ Բագրատունւոյ յաչս Խոսրովու
արքային . տայ նմա՝ զմարդպանութիւն երկրին
Վրկանայ՝ առնէ զնա իշխան և ՚ի վերայ ամե-
նայն կողմանն այնորիկ , առաւել մեծացուցանէ
պատուովք և իշխանութեամբ . լնու զնա ոսկե-
ւով և արծաթով , զարդարէ ՚ի հանդերձս պատ-
ուականս և յերեւելիս :

* Գրեալ էր ՚ի բնագիրս « Մայինա » մեք եղաք ՚ի միւս օրինակէն :

Տայ նմա զկամարն և զսուսերն լեալ հաւր
իւրոյ Արմզդի . գուամարէ 'ի ձեռս նորա զաւրս
Պարսիկս՝ և զՀայաստանեայս, հրամայէ գնալ
յերկիր իշխանութեանն իւրոյ :

Իին ապստամբ 'ի ժամանակին յայնմիկ յար-
քայէն Պարսից երկիրքն՝ որ անուանեալ կոչին
Ամազոոյեան՝ Օրէճան՝ և Տասարաստան, զորս
վանեալ նորա պատերազմաւ՝ հարկանէր սրով
սուսերի և 'ի ծառայութիւն արքային Պարսից
կացուցանէր, և շինեալ հաստատէր զամենայն
երկիր իւրոյ մարզպանութեանն :

Քանզի էր երկիրն աւերակ, կային յաշխարհ
հին յայնմիկ ազգն գերեալք 'ի Հայաստան երկ-
րէ, և նստուցեալ առ ստորոտով անապատին մե-
ծի՝ որ 'ի Թուրքաստանի՝ և 'ի Վելհաստան կող-
մանէ . զլեզու իւրեանց մոռացան, և դպրու-
թիւն նուազեալք, և կարգ քահանայութեանն
պակասեալք : Կային անդ և ազգ կողբեացն՝ որք
գերեցան մերովքն արամբք : Կային անդ և յիշ-
խանութենէն Յունաց՝ Ասորւոց կողմանէ ոչ
սակաւք :

Իին ազգ կողբեացն անհաւատք, բայց 'ի վե-
րայ քրիստոնէիցն ծագէր լոյս մեծ, հաստատե-
ին 'ի հաւատս և ուսանէին դպրութիւն և լե-
զու, և հաստատէին 'ի կարգ քահանայութեան՝
յաշխարհի անդ երէց ոմն 'ի նոցանէ, որ անուանե-
ալ կոչէր Աբել :

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

Գալ Վստամայ Ասորեստան առ 'ի սպանանել զխոսրով և առնուլ զթագաւորութիւնն, մեռանիլ 'ի Պարիովկայ արքայէն Քուշանաց խաբէութեամբ, սլատերազմ փոքր 'ի Վրկան աշխարհի :

Եւ եղեւ 'ի ժամանակին յայնմիկ նուաճեալ ընդ ինքեան Վստամայ զերկոսին թագաւորսն Քուշանաց՝ զՇաւգն և զՊարիովկն, և գումարեալ զամ զաւրսն կողմանց՝ Արեւելից դիմեաց գնաց Ասորեստան զաւրու մեծաւ և հզաւր յոյժ՝ զի սպանցէ զխոսրով՝ և առցէ յինքըն զթագաւորութիւն նորա :

Եւ զաւրք նորա կային յաջմէ և յահեկէ բացագոյն 'ի նմանէ, և արքայն Քուշանաց Պարիովկն 'ի թիկունս նորա զկնի նորա : Յայնժամ արկեալ 'ի միտս իւր նենգաւոր արքային Քուշանաց՝ երթեալ անցանէր զառաջեաւ նորա՝ սակաւ արամբք, և իջեալ յերիվարէն երկիրսպագանէր 'ի վերայ երեսաց իւրոց եւթն անգամ :

Եւ մատուցեալ սա յառաջ, հրամայեաց հեծանել անդրէն յերիվարն իւր, և դարան գործեալ էր նմա 'ի ճանապարհի, ասէ ցնա Պարիովկն, « Հրամայեա՛ արձակել 'ի քէն զամբոխդ, զի խաւսեցայց 'ինչ ընդ արքայի բանս խորհրդեանն » . որոց ոչ զգացեալ զնենգութիւն նորա՝ հրամայեաց մարդկանն երթալ յինքենէ :

Եւ եղեւ մինչդեռ երթային նոքա զճանապարհն՝ և խաւսէին, ելին յանկարծակի դարանակալքն 'ի տեղւոջէն իւրեանց, և հարեալ ըս-

պանին զՍտամ. և ժամադիր լեալ զաւրացն
իւրոց Պարիովին, ազդ առնէր նոցա փութանա-
կի, և նոցա զհետ արշաւեալ հասանէին, և կալ-
եալ զկին Ստամայ՝ և զամենայն աղխ և զկա-
րասի նորա՝ դարձան փութանակի և գնացին :

Ընագան ուրեմն և ասլա յետ աւուրց ինչ
անցելոց ազդ լինէր ամենայն զաւրացն, և նորա
լքեալք քակտեցան ՚ի միմեանց, և մեկնեալ գը-
նացին յիւրաքանչիւր ՚ի տեղիս : Գնացին նոյն-
պէս և զաւրն Գեղումն՝ որ ընդ նմա, եկեալ
հասեալ փութանակի յամուրս աշխարհին իւր-
եանց :

Եւ արքն այնք Հայաստանեայք՝ որ աստամ
քեալ էին ՚ի Սմբատայ և գնացեալք առ Սըս-
տամ ընդ նոսա : Իբրեւ գնացին նորա յերկիրն՝
որ կոչի Կոչմ,՝ որ կայ անդրէն ՚ի թիկանց Սըս-
կանի՝ յայնմ կողմանէ սարոյն՝ որ անցանէ ընդ
մէջ նոցա, և հասին ՚ի գեւղն՝ որ կոչի Խեկեւանդ :

Ինդդէմ ելանէր նոցա Շահր Սահէիճ, և
Սմբատ Գուրկան մարզպան հանդերձ բազմաւ .
և զաւրք Գեղումք ոչ աւելի քան զերկուս հա-
զարս, և եղեւ պատերազմ ՚ի վերայ երկրին այ-
նորիկ, հարին զզաւրն Պարսից, և փախստական
արարեալ հալածական տանէին՝ զբազումս սպան-
եալ և զբազումս ձերբակալ արարեալ դարձան
անդրէն, և բանակեցան մաւտ ՚ի տեղի պատե-
րազմին : Եւ արքն այնք Հայաստանեայք ընդ նո-
սա : Սեռան բազումք և ՚ի զաւրացն և ՚ի Հա-
յաստանեայցն՝ որ ընդ մարզպանին Սմբատայ :

Ի մերում բնագրի « Կոմէ » : Բայց ՚ի միւսում օրինակն այդպէս :

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Գտանել մասն 'ի խաչափայտէն :

Արդ՝ անկեալ 'ի միտ առն միոջ երազ իւր երեք ամսաւք յառաջ քան զլինին պատերազմին այնորիկ . և անուն առն Յովսէփ . « Այր մի՛ ասէ , սքանչելատեսիլ՝ եկեալ ասէր ցիս , պատերազմ՝ լինի զկնի երից ամսոց , և անկանին բազումք 'ի պատերազմին , բայց դու երթիջիր 'ի պատերազմին տեղի . և նշան լիցի քեզ այս՝ զի տեսանիցես այր մի անկեալ 'ի վերայ երեսաց երկրի՝ և մարմին նորա պաղպաղէ 'ի մէջ ամենայն դիականցն , և դու երթեալ որ ինչ գտանիցես առ նմա՝ առցես 'ի քեզ : Աւ զգոյշ լեր ասէ մի մոռանայցես՝ . զի նա է սքանչելի » : Աւ յարուցեալ գնաց . և իբրեւ հասեալ 'ի տեղին՝ գտանէ նոյնպէս , որպէս 'ի տեսլեանն ասացեալ էր , զի մերկացուցեալ էր զնա և զամենայն դիակուսն :

Աւ ունէր ընդ անձն շագոյր մաշկեղէն ընդ ուս իւր՝ ասքա կայր մարմին նորա 'ի մէջ դիականցըն . և մատուցեալ՝ առ յինքն զշագոյրն . և տեսանէր զի կայր 'ի նմա տուփ մի արծաթեղէն և խաչ մի 'ի մէջ նորա՝ յորում կայր մասն մեծ 'ի տէրունեան խաչէն :

Անքէր զինքն նովաւ , և առեալ գնայր զհետ ընկերաց իւրոց :

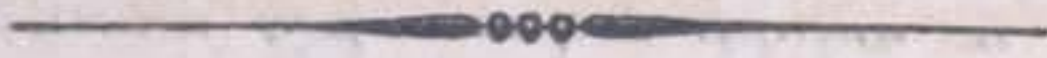
---

* Ի միւսում օրինակն « մի մոռանայցես զնորհն այն » :

Չուեցին ամենայն զաւրբն 'ի տեղւոջն յայն
մանէ , և երթեալ հասանէին յամուրս աշխարհ
հին իւրեանց . յայնժամ զՎահրիձն խնդրէր
թագաւորն 'ի տուն՝ և սու Սմբատ առաքէր շը
նորհակալութիւն մեծ , զի միամտութեամբ մար
տուցեալ վանեցաւ , և ոչ եթող զտեղին , և ա
պա յետոյ ամենեցուն գնայր և նա փախստական :

ԳՆՈՒԽ ԺԷ .

Պատերազմ Սմբատայ ընդ թշնամիսն և յաղթել , մեծանալ 'ի պա
տիւ և 'ի պարգեւս պատուական՝ քան զամենայն Մարզպանս . կար
գիլ 'ի մատուակութիւն արքայի՝ որդւոյ Սմբատայ Վարազ տիրոց
անուն . շինումն եկեղեցւոյ սրբոյն Գրիգորի . և նստիլ կաթուղիկոսի :

Եւ եղև 'ի գալ միւս ամի՝ ժողովէին ա
մենայն գունդք թշնամեացն , և երթեալ բնա
կէին 'ի Տապարաստան գաւառի . գումարէ և Սըմ
բատ զամենայն զաւրսն իւր և 'ի գիւմի հարկա
նէ նոցա պատերազմաւ :

Եւ մատնեաց տէր Աստուած զզաւրս թըշ
նամեացն 'ի ձեռն Սմբատայ և սատակեաց զա
մենայն սրով սուսերի . և ապրեալքն գնացին փա
խստական 'ի տեղիս իւրեանց : Իսկ այնք՝ որ էին
ընդ նոսա , խնդրեցին երդումն և պայման և ե
կին կացին առաջի Սմբատայ , և Յովսէփն այն
ընդ նոսա :

Ապա ունէ Յովսէփ զգիւսն իւր առաջի նո
րա՝ և պատմէ զտեսիլն , և բազում նշանս՝ զոր
արարեալ էր 'ի մէջ բարբարոսացն , պատմէր :
Յայնժամ յարուցեալ Սմբատ ծունր կրկնէր ա

աաջի նորա , և առեալ յինքն՝ կնքէր զինքն նու
վաւ . և տայր 'ի ձեռն Սիհրուի ուրումն առն
երանելոյ՝ զոր և կարգեալ էր 'ի վերայ տանն
իւրոյ՝ հաւատարիմ և կամակատար . որ 'ի տանէ
'Նիմակ սենից , և տայր յեկեղեցին զոր ունէին
երիցունք դրան նորա :

Յայնժամ առաքէ առ նա թագաւորն հրո
վարտակ մեծապէս գոհութեամբ , պատուով մե
ծացուցանէ՝ 'ի վեր քան զամենայն մարզպանս
իւրոյ տէրութեանն առնելով , և զամենայն անաւ
թըս մատուակացն առաքէ նմա ոսկի , և հան
դերձս թագաւորականս , արտախուրակս ոսկե
զաւծս՝ և զանգապանակ ակամբք և մարգարտովք
կարգեալ . և զորդի նորա՝ որոյ անունն էր Վա
րազտիրոց՝ զոր էր սնուցեալ նորա իբրեւ զմի
յորդւոց իւրոց՝ և էր մեծարու ամենայն դրա
նըն արքունի , կարգէր 'ի մատուակութեան
պաշտել զգինի անձին արքայի :

Եւ կալաւ Սմբատ մարզպանութիւն աշխար
հին այնորիկ՝ ամս ը : Յետ այսորիկ հրաման հա
սանէ կոչել զնա բազում մեծարանաւք 'ի դուռն
արքունի , և հրամայէ երթալ տեսանել զերկիր
իւր՝ յամի ութ և տասներորդի իւրոյ թագաւո
րութեան :

Արդ՝ խնդրէ նա հրաման յարքայէն շինել
զեկեղեցի սրբոյն 'Նրիգորի՝ որ էր 'ի 'Նուին քա
ղաքի : Եւ վասն զի վախճանեալ էր Սովսէս կա
թողիկոսն երանելի , և ոչ գոյր վարդապետ 'ի
տեղւոջն յայնոսիկ . և եւս փութացաւ խնդրել
յարքայէն հրաման . և հասեալ հրաման յեր
կիր իւր առնէ խնդիր վասն Աթոռոյն մեծի , զի

կարգեացեն 'ի վերայ նորա տեսուչ խնամող եկեղեցւոյն՝ և առաջնորդ փրկութեան իւրոյ :

Եւ նստուցին զԼ՛բրահամ զՍփռունեաց եպիսկոպոսն յԼ՛թու հայրապետութեան . ապա սկսան արկանել հիմն եկեղեցւոյն . ժողովեաց ճարտարապետս քարի , և կացոյց 'ի վերայ նոցա հաւատարիմ գործակալս , և հրաման ետ փութանակի հասուցանել 'ի կատարումն : Եւ գրեալ գիր ամբաստանութեան բերդակալին և մարդպանին առ արքայ՝ եթէ , « Կարի մերձ է առ բերդն , և մնասակար է 'ի թշնամին » :

Հրաման հասեալ յարքայէ՝ եթէ « բերդն քակեսցի , և եկեղեցին անդրէն 'ի նմին տեղւոջն շինեսցի » . ամէն :

Գ Լ ՈՒ Ի Ժ Բ :

Կոչի Սմբատ 'ի դուռն Պարսից . և առնու զպատիւ Տանուտերութեան՝ որ կոչի Խոսրով Ըռմ . հալածէ զՔուշանս . սպանումն Դատոյենայ . դարձեալ ելանէ Սմբատ ընդ նախարարս Հայոց ընդգէմ ազգին Քուշանաց և Հեփթաղեայ . ըմբշամարտութիւն ինչ . յաղթէ Սմբատ և երթայ մեծաւ շքով 'ի դուռն :

Եւ եղեւ՝ յանցանել ձմերայնւոյն , 'ի գալ գարնայնւոյն ժամանակի հասանէին սուրհանդակքն հրովարտակաւք , և կոչեն զնա մեծաւ շքեղութեամբ 'ի դուռն արքունի : Եւ երթեալ յանդիման լինել թագաւորին 'ի մեծ անուանեալ դաստակերտին և ելեալ արտաքս 'ի դահլիճըն , նստի 'ի Լ՛որս և 'ի Լ՛ահղակ :

Յայնժամ տայ նմա արքայ զտանուտերութի

որ անուանեալ կոչէր խորով Շում^ա . զարդա-
րէ 'ի չքնաղս . 'ի գտակ , և 'ի սլաութուճանս
բեհեզեայս յոսկւոյ աւծեալ՝ մեծացուցանէ ա-
հագին պատուաւք 'ի ճամբար ականակապ , և
'ի գումարտակ , և 'ի գահս արծաթիս , արձա-
կէ^ա նմա զվաճառն փոքր՝ զդիւան աշխարհին :

Տայ նմա զփողսն չորեքճայնեանս՝ և պա-
հապանս դրանն նորա 'ի հետեւակաց արքունի ,
գումարէ նմա զաւր մեծաւ ահեղութեամբ յա-
րեւելս յերկիրն Քուշանաց . և հրամայէ նմա
առնել Սարգսյան՝ զոր ինքն կամեսցի :

Իսկ սորա գնացեալ անտի եկն 'ի Հայս 'ի
մերձակայ երկիրն առաջին իւրոյ իշխանութեան
կոչմ , և կոչէ առ ինքն 'ի Վրկանէ զբուն ձե-
ռական զաւրսն իւր զհամաշխարհիկ և գնայ ուղ-
ղորդ Ղրեւելս :

Եւ այս են իշխանք նախարարացն Հայոց , որ
ընդ նմա իւրաքանչիւր գնդաւ և դրաւշու . Սա-
րազշապուհ Ղրճրունի . Սարգիս Տայեցի . Ղր-
տաւազդ և Վստամ , և Հմայեակ Ապահունի .
Մանուէլ Ապահունեաց տէր . Վռամ Գողթ-
նեաց տէր . Սարգիս Գիմաքսեան . Սարգիս Տըր-
պատունի , և այլք 'ի նախարարացն :

Եւ զաւրք նորա իբրեւ երկու հազար հեծ-
եալ յաշխարհէն : Ետես զի զաւրքն Քուշանաց

^ա Զօրինակս մեր խառն էր գրեալ զայս մականունն , ոմանք տեղիս
« Շումբն , Շնումն , և Շումն » . բայց մեք պատշաճ վարկաք միօ-
րինակ ասել Շում :

^ա Զօրինակին « արձակուի » . բայց 'ի միւսում օրինակին այդ-
պէս :

ասպատակեալ սփռեալ էին 'ի վերայ երեսաց ա-
մենայն երկրին . և իբրեւ լուան զլուր համբա-
ւոյ նորա՝ ժողովեցան և գնացին . և սա պընդ-
եալ զհետ նոցա՝ փութանալի հասանէր :

Իսկ նորա իբրեւ տեսին զնա զհետ նոցա հաս-
եալ՝ դարձան ընդդէմ ճակատեցան , և բաղխե-
ցին զմիմեանս պատերազմաւ . անտի 'ի փա-
խուստ դարձան զաւրբն Քուշանաց , և վանե-
ցան առաջի զաւրացն Խոսրով Շմոյ , բազումք
'ի նոցանէ մեռան և բազումք փախստական գը-
նացին :

Եւ նա դարձեալ բանակեցաւ Ղայր Շահր-
տոս գաւառի . և ինքն նստէր երեք հարիւր ա-
րամբք 'ի քաղաքագեւղն՝ որ կոչի Խռոխտ :

Յայնժամ թագաւորքն Քուշանաց խնդրե-
ցին իւրեանց օգնական 'ի մեծէն Խաքանայ ար-
քայէ կողմանցն հիւսիսոյ : Եւ եկն ել ամբոխ ի
բիւրոյ 'ի թիկունս աւգնականութեան նոցա ,
անց զգետովն՝ որ կոչի Վեհռոտ , որ ելանէ 'ի
Թուրքաստանէ յերկրէն Եւրատայ , զՎիսնոս
եփեօտեայս , զՇամնն՝ և զՏրամնն՝ , և հոսի 'ի
Հնդիկս :

Եւ բնակեալ 'ի վերայ գետեղերն՝ ասպատա-
կրս սփռեցաւ ընդ արեւմուտս , և հասեալ
յանկարծաւրէն պատեցին պաշարեցին զգիւղա-
քաղաքն՝ զի ունէր գիւղն պատուար ամրութե
շուրջ զիւրեաւ շուրջանակի :

Յայնժամ հրաման տայ Սմբատ երեք հարիւ-
րոցն անկանել 'ի բերդակն՝ որ 'ի մէջ գիւղաքա-

* Ի միւսում օրինակին « Բրահմն » :

զաքին . և ինքն հեծեալ յերիվար երիւք արամբք՝
որոց էին անուանք այսոքիկ , Սարգիս Ղիմաքս-
եան , և Սարգիս Տրսլատունի , և ոմն մի ՚ի զը-
նակրացն գեղջու հեծեալ՝ անուն Սմբատիկ . և
գիմեալ յանկածաւրէն ՚ի դուռն հասին՝ հատին
զամբոխին զաւրութիւն և գնացին :

Եւ երեք՝ հարիւրքն անկեալ ընդ բերդակն
որ ՚ի մէջ գիւղաքաղաքին՝ գիմեցին ՚ի վերայ զաւ-
րաց նորա : Եւ էր հրամանատար զաւրուն նո-
րա Պարսիկ ոմն իշխան՝ անուն Ղատոյեան՝ հը-
րամանաւ արքունի :

Ըրդ՝ թէպէտ և արձակէ առ նա Սմբատ՝ որ
է Խոսրով Շումն , խոյս տալ ՚ի նոցանէ , նորա
նչ կամեցեալ լսել՝ ել ընդդէմ նոցա սլատերազ-
մաւ , և հարեալ նոցա զզաւրս Պարսից՝ փա-
խրստական արարին զՂատոյեան , և ինքեանք
ասպատակ սփռեալ՝ արշաւեցին մինչեւ ՚ի սահ-
մանս Բէոյ և Լսպահան գաւառի :

Եւ աւերեալ զերկիրն ամենայն՝ դարձան անդ-
րէն ՚ի բանակն իւրեանց , և հրաման հասեալ
՚ի մեծէն Խաքանայ առ Ղեմբուխ՝ անցին զգե-
տովն և դարձան անդրէն ՚ի տեղի իւրեանց :
Լսպահան հասեալ քննող յարքունուստ՝ Սմբատայ՝
և Ղատոյեանայ , այր ոմն գլխաւոր նախարար՝ ո-
րում անունն էր Շահրապան Բանդական :

Իսկ արդարացուցին զաւրն ամենայն մնաց-
եալն զՍմբատ , և Ղատոյեան տարեալ ՚ի դու-
ռն կապանաւք՝ սպանաւ յարքայէ : Յայնժամ
Սմբատ ժողովէ զզաւրն՝ և վերստին սպառաղի-
նէ , գումարէ և այլ զաւրս բազումս յաւգնու-
թիւն իւր . և գիմեալ՝ գնայր ՚ի վերայ ազգին

Քուչանաց՝ և արքային Հեփթաղեաց :

Եւ նա անտի մեծաւ կազմութեամբ ընդդէմ ելանէ նորա . եկին հասին ՚ի տեղի մարտին . և ճակատեցան դէմ յանդիման միմեանց :

Արդ՝ պատգամ յղէ առ Սմբատ՝ արքայն Քուչանաց՝ և ասէ , “ Օ , ի՞նչ աւգուտ է այսպէս խառն ամբոխ մտանել ՚ի պատերազմ՝ ըսպառել զաւրս մեր : Եւ կամ ի՞նչ ծանկցի իմ և քոյ քաջութիւնդ : Ի՞այց ե՛կ ես և դու միայն մարտիցուք . ելեալ ես աստի ակոյեան . և դու այտի՝ զի այսաւր ծանկցի քեզ քաջութիւն իմ ” :

Իսկ նորա ձեռն յանձին հարեալ՝ ասէ , “ Ահա ասիկ պատրաստ եմ ՚ի մեռանիլ ” : Եւ յարձակեալք աստի և անտի մեծաւ տագնապաւ ՚ի միմեանս հասանէին . և ՚ի մէջ երկուց ճակատունն մարտ եղեալ ընդ միմեանս կռուէին , և ոչ կարէին վաղվաղակի զմիմեանս յաղթահարել , զի արք սակաւազաւրք էին երկոքինն և կուռ ըսպառազինեալք :

Այա ՚ի վերուստ իմն հասեալ աւգնութիւն՝ պատառի Վերտեւամուտ Բահլիկ , և կուռ զըրահին ամբութիւն արքային Քուչանաց ՚ի նիզակէն Սմբատայ . զի հարեալ զնա զաւրութք դիաթաւալ յերկիր կործանէր : Եւ զաւրք նորա իբրեւ տեսին զարքայն իւրեանց՝ զարհուրեցան և դարձան և գնացին փախստական :

Եւ սոքա զհետ արշաւեալ հասին ասպատակաւ մինչեւ ՚ի Բահլ Շահաստան Քուչանաց՝ և աւար հարեալ զերկիրն ամենայն , զՀար , և ըզ Վատագէս , զՏոխտոստայն ամենայն , և զՏաղական , առնոյր և զքերդս բազումս՝ և զնոյնս

քանդել աւերել և դառնայր յաղթութեամբ մեծաւ և բազում աւարաւ, և երթեալ բնակելը 'ի Մարգ և 'ի Մարգառոտ* գաւառի:

Յայնժամ հրեշտակք աւետաւորք փութով հասանէին առ արքայն խոսրով, լիով զեղեալն պատմէին քաջութիւն: Իսկ արքայն խոսրով զուարճանայր զուարթանայր մեծաւ խնդութեամբ, և հրամայելը զա, դարել փիղ մի մեծ և ածել 'ի դահլիճն. հրամայէ եւս հանել 'ի վեր զորդի նորա զՎարազտիրոց՝ որ անուանեալ կոչէր յարքայէ Սաւիտեան խոսրով:

Եւ հրամայէ գանձ** ցանել ամբոխին. և գըրէր առ նա հրովարտակ մեծապէս գոհութեամբ. և կոչէր զնա 'ի դուռն մեծաւ պատուով և շքեղութեամբ:

ԳՎՈՒԽ ԺԹ:

Մեռանիլ Սմբատայ խաղաղութեամբ. ապստամբիլ նախարարացն Հայոց 'ի Պարսից՝ և երթալ 'ի ծառայութիւն խաքանայ արքային հիւսիսոյ:

Եւ եղև իբրև մերձեցաւ աւթիւ միով 'ի դուռն արքունի՝ հրաման տայ արքայ ամենայն նախարարացն և զաւրաց իւրոց ելանել ընդ առաջ նորա, և աւժանդակացն հրամայէ նժոյգ տանել ընդ առաջ նորա յախոռէ արքունի՝ ար-

* Ի միւսում օրինակին « Մարգառոտ »:

** Յօրինակս « գանձու ցանել » մեք եղաք այդպէս:

քունական կազմուածով, և երթեալ մեծաւ շք-
քով և փառաւք յանդիման եղեւ թագաւորին :

Իսկ նորա տեսեալ խնդութեամբ ընկալաւ
զնա, և ձգեաց առ նա զձեռն իւր, և նորա համ-
բուրեալ զձեռն նորա՝ անկաւ ՚ի վերայ երեսաց
իւրոց : (Յայնժամ ասէ ցնա արքայ, « Միամը-
տութեամբ վաստակեցար, և մէք աւելի գոհ
եմք զքէն : Եւ արդ՝ յայսմ հետէ աւելի մի լի-
նիր աշխատ ելանել ՚ի պատերազմն, այլ կաց աս-
տէն մերձակայ, առ, կեր, և արք, և ուրա-
խութեան մերում պարապեա՛ » :

Եւ էր նա երրորդ նախարար ՚ի տաճարի թա-
գաւորութեանն խոսրովայ արքայի, և կացեալ
ժամանակս սակաւս՝ վախճանեցաւ յամս ինք. ե-
րորդի թագաւորութեան նորա :

Իսկ զմարմին նորա մեռեալ՝ տարան ՚ի Հա-
յաստան երկիր ՚ի բնիկ հանգստարանսն, և ե-
գին ՚ի տապանի ՚ի գեւզն՝ Վարիւնա՝ որ է Վո-
գովիտ գաւառի :

Այս ապստամբեալ գնացին ՚ի ծառայութի
մեծին խաքանայ արքայի կողմանցն հիւսիսոյ ՚ի
ձեռն Ղենաստանն Ղեպետիսոյ. ապա գնացեալ
յարեւելից յարեւմուտս ընդ կողմանս հիւսիսոյ
խառնիլ ընդ զաւրացն Ղեպետիսոյն այնորիկ,
հրամանաւ թագաւորին իւրեանց խաքանայ :

Եւ ելեալ ընդ Պահորակն՝ Ղորայ զաւրաւք
բազմութեան՝ գնացին յաւգնականութիւն թա-
գաւորին Յունաց :

* Ի միւսում օրինակին « Պահակն » :

Ապօստամբութիւն Ատատ Խորխոռունւոյ Պատրիկի մեծի և մահ
նորա . սահմանակալք Պարսից և Յունաց :

Իսկ արդ՝ զի՞նչ եւս զԱտատ Խորխոռունւ
ւոյ ասացից և զմիւսանգամ զապստամբութիւն :

Եւ սա Պատրիկ մեծ՝ վասն որոյ հրաման տայ
Թագաւորն կոչել ՚ի Պաղատն , և գնացեալ ՚ի
նա եւթանասուն արամբք . և մեծարեալ շքե
ղացոյց զնա՝ և որ ընդ նմայն , ըստ արժանի վա
յելչական ընդունելութեանն : Եւ նմա անաւ
թըս ոսկիս՝ և արծաթիս՝ և գանձս բազումս
յոյժ :

Եւ հրաման ետ երթալ ՚ի Թերակ՝ առ զաւ
րըս իւր , և հրաժարեալ ՚ի Թագաւորէն՝ և գը
նաց : Եւ մինչդեռ գնայր ՚ի Ճանապարհի՝ արկ
նա ՚ի միտս իւր ապստամբել , և գնալ առ Թա
գաւորն Պարսից : Եւ ստերիւրեալ ՚ի Ճանապար
հէն՝ գնաց ՚ի ծովեզերն՝ և հանդիպեալ նաւի
միոջ՝ ասէ նաւորդացն , « Ընցուցէք զիս յայն
կոյս , զի ՚ի գործ կարեւոր առաքեալ եմ ես ՚ի
Թագաւորէն » : Եւ հրապուրեալ զնաւորդսն՝
անցուցին զնա , և փութանակի գնացիւք՝ ճեպ
եալ հասանէր ՚ի Հայաստան երկիր :

Եւ ոչ ոք վաղագոյն իմացաւ զՃանապարհ
գնալոյ նորա , մինչեւ բազում աւթեւանաւք

* Ի միւսում օրինակին « Թրակայ » : ** « գնացին » :

մեկնեալ հեռացաւ 'ի ծովեզերէն :

Ապա ուրեմն՝ իրազէկ լինէին գնալոյն՝ և ելեալ ընդդէմ սորա քաղաքաց քաղաքաց զաւրբ և ոչ կարէին զդէմ նորա ունել, և ընդ ութն և տասն տեղի արարեալ նորա սլատերազմն 'ի ճանապարհի՝ յաղթող ամենայնի գտանէր :

Թէպէտ և իւր զաւրականն սկասեալ նուազէր՝ և այնպէս գնացեալ փութանակի հասանէր 'ի Նախճաւան : Աւ ընկալեալ զնա Պարսիցըն՝ 'ի բերդն ամրանայր, յայնժամ ժողովէր զամենայն զաւրս իւր Սորատելասն, և երթեալ պաշարէր զբերդն շուրջանակի զամէնն :

Ազդ լինի արքային Խոսրովու եղեալ իրքն՝ և արձակէ 'ի վերայ նոցա զՊարսայենպետ հանդերձ զաւրու :

Իբրեւ եկն մերձեցաւ զաւրն, թողին նոքա զքաղաքն՝ և գնացին. և նորա փութացեալ գընաց առ թագաւորն Պարսից : Իսկ նա սիրով ընկալաւ զնա, մեծացոյց սլատուովք, և ետ նմա զգանձս : Աւ հրամայեաց ռոճիկ յարքունուսս :

Աւ եղեւ զկնի ամի միոյ՝ մեռանիլ Վաւրկայ, և թագաւորել Փոկասայ : Արկ 'ի միտս իւր ապրատամբել՝ և գնալ առ թագաւորն Յունաց. սկսաւ պատրաստել երիվարս տաճիկս, և կազմել սպառազինութիւն, յանգուցանէ յինքն արքս սրիկայս :

Սուր եհաս 'ի լսելիս արքային բանն, հրաման ետ կապել զնա ոտիւք և ձեռաւք, և բրաւք սպանանել :

* Ի միւս օրինակն « ուստեմն » :

Եւ այս են սահմանակալք տէրութեն Պարսից յամս հաշտութեան այնորիկ 'ի Հայաստան երկրի, և 'ի Բուին քաղաք. Վ ընդատական Նիսաւրական. զսա սպանին զաւրքն Պարսից 'ի Բուին, և ինքեանք ապստամբեալ գնացին 'ի գեղումս: Ապա Մերկուտ*, ապա Յազդէն, ապա Բուտմահ, ապա Յեմանն**: Իսկ 'ի Յունաց կողմանէ, նախ՝ Յովհան Պատրիկ, ապա Հերակղ, ապա Սուրէն զաւրավար, մինչեւ լցան ամբ երեքտասանք հաշտութեանն:

Եւ հրաման ելանէ 'ի կայսերէ՝ « Երեսուն հազար հեծեալ վղենակալ է ասէ իմ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց: Արդ՝ լն երդաւոր ժողովեացին ինձ անտի և նստուսցին 'ի Թերակացւոց աշխարհին »: Եւ արձակէր զՊրիկոս 'ի Հայս վասն գործոյն այնորիկ, մինչդեռ եկեալ հասանէր համբաւն խռովութեան մեծի: Եւ Պրիսկոս յարուցեալ գնայր անհնարին տագնապաւ:

* Ի վերոյ յիշեաց « Մերկուտն » աստ « Մերկուտ »:

** Անդ « Հոյիման » աստ « Յեմանն », 'ի սոցանէ որն է ստոյգ շգիտեմք, բայց մեք անփոփոխ պահեցաք ընդ բնագրիս:

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Սպանու մն Մորկայ կայսեր՝ և Թագաւորն Փոկասայ . ապստամբիլ
Երակղի զօրավարի Աղէքսանդրիոյ , և Ներսիսի զօրավարի միջագե-
տայ Ասորոց . պաշարումն Ուրհայի 'ի Յունաց , և պաշարումն
Դարա քաղաքի 'ի Խոսրովայ՝ և գումարել զօրս 'ի կողմանս Հայոց
և առնել նոցա զօրագլուխ զԶուան իշխանն Անն . գալ յՈւրհայ՝
և առ յինքն առնուլ զԹէոդոս , և դարձեալ անդրէն կործանելն
զԴարա . առնուլ Ուրհայի 'ի Յունաց՝ և սպանումն Ներսիսի զօ-
րավարի :

Եւ եղև յամի չորեքտասաներորդի Խոս-
րովայ արքայի , 'ի քսան և երեք ամի Մաւրկայ
Թագաւորութեանն՝ ապստամբեալ 'ի բաց կա-
ցին 'ի կայսերէ զաւրն (Յունաց՝ որ 'ի Թրակաց-
ւոց կողմանէ , և նստուցին իւրեանց Թագաւոր
զայր ոմն անուն Փոկաս կոչեցեալ : Եւ գնացեալ
միաբանութեամբ 'ի Կոստանդնուպաւ լիս՝ սպա-
նին զՄաւրիկ Թագաւոր , և զորդիս նորա , և
նստուցին զՓոկաս յաթոռ Թագաւորութեանն :

Եւ գնացին ինքեանք անդէն 'ի կողմանս Թը-
րակացւոց՝ աշխարհին 'ի դէմ Թշնամւոյն : Եւ
էր որդի մի կայսերն Մաւրկայ՝ անուն նորա Թէ-
ոդոս , լուր համբաւոյն ելեալ տարածանէր ընդ
ամենայն երկիր՝ եթէ զերծաւ Թէոդոս և գնաց
առ Թագաւորն Պարսից :

Այլա ոչ սակաւ ինչ խռովութիւն լինէր 'ի

* Յերկու օրինակս մեր խառն էին գրեալ մինչև ցոյս վայր
այն բառն . այսինքն՝ « Թերակացւոց » , « Թրակացւոց » . մեք ըստ
սովորութեանն միօրինակ եղաք :

մէջ Հռովմայեցւոց տէրու թեանն անդէն 'ի թագաւորանիստ քաղաքին, և Ղէքսանդր քաղաքի, Ղգիպտոս, և Ղրուսաղէմ, և Ղնտիոք, և յամենայն կողմանս երկրի առեալ սուր զմիմեանքս սատակէին :

Հրաման ետ թագաւորն Փոկաս սատակել զամենայն ապստամբ՝ որ երկմտեալ էին 'ի նորին թագաւորութենէն : Բազումք սատակեցան անդէն սրով 'ի թագաւորանիստ քաղաքին :

Եւ առաքեալ զԲոնոս ոմն իշխան հանդերձ զաւրու 'ի վերայ Ղնտիոքայ, և Ղրուսաղէմ, և յամենայն կողմանս աշխարհին, և նորա երթեալ եհար զՂնտիոք՝ և զՂրուսաղէմ սրով սուսերի, և զամենայն իսկ զբազմութիւն քաղաքաց երկրին այնորիկ սպառեաց սրով :

Յայնժամ ապստամբեալ 'ի բաց եկաց 'ի Փոկասայ Երակլէս զաւրավար զաւրու իւրով՝ որ էր 'ի կողմանս Ղէքսանդրի, և բռնացեալ 'ի բաց կալաւ զերկիրն Եգիպտացւոց : Եւ Ղսորւոց կողմանէ ապստամբեալ Ներսէս զաւրավար 'ի Միջագետս Կսորւոց, և հանդերձ զաւրու իւրով մտեալ բռնանայ Ղւրհայ քաղաքի :

Եւ եկեալ զաւր 'ի վերայ նորա պատեալ պաշարեալ պահէին զքաղաքն հանդերձ զաւրու :

Եւ եղեւ՝ իբրեւ լուաւ արքայն Խոսրով ըզլուր համբաւոյն այնորիկ՝ ժողովեալ գումարեաց զամենայն բազմութիւն զաւրաց իւրոց, և գընաց ընդ արեւմուտս, և հասեալ 'ի Ղարա քաղաք, նստաւ շուրջ զնովաւ, և պաշարեաց զնա, և մարտ եղեալ կռուէր ընդ նմա :

Եւ ընդ կողմանս Հայոց գումարեալ զաւրս,

և զՏովանան՝ Վեհ ոմն իշխան մեծ զաւրագը
լուխ նոցա : Յայնժամ արքայ խոսրով բաժանէ
յերկուս մասունս, զմի մասն եթող անդէն
շուրջ զքաղաքուն, և միւսով մասամբն գնայ
ինքն ՚ի վերայ զաւրուն՝ որ պատեալ պաշարեալ
պահէին զՍւրհայ :

Եւ հասեալ ՚ի վերայ նոցա յանկարծաւ րէն՝
՚ի ծագել առաւաւտուն՝ զոմանս սատակէր սը-
րով, զոմանս փախատական արարեալ, կէսն ամ-
րացեալ ՚ի գետն Եւփրատ մեռանէին, և կէս-
քն գնային հալածական :

Իսկ արքայն խոսրով մատուցեալ ՚ի դուռն
քաղաքին, զի բացցեն նմա և մտցէ ՚ի ներքս .
իսկ նոքա բացին զդուռն, բայց մանուկ մի զար-
դարեալ թագաւորական հանդերձիւ, և եղ-
եալ ՚ի վերայ գլխոյն նորա պսակ, և եհան ար-
ձակեաց առ նա Ներսէս՝ ասէ, « Իա է որդի
թագաւորին Սաւրկայ՝ թէոզոս, և արասցես
՚ի վերայ դորա ողորմութիւն՝ որպէս և հայր դու-
րա ՚ի վերայ քոյ :

Եւ մեծաւ խնդութք ընկալեալ զնա խոսրու-
վայ արքայի, դարձաւ անդրէն և գնաց ՚ի Ղա-
րա քաղաք, և ունէր զնա առ իւր թագաւորա-
կան պատուով, և նստաւ նա շուրջ զՂարայիւ
զտարի մի և կէս, և փորեցին զհիմունս քաղա-
քին ՚ի ներքոյ պարսպին, և կործանեալ զպարիս-
պրն նորա՝ առին զքաղաքն, և սուր ՚ի վերայ
եղեալ մաշեցին զամենայն սրով սուսերի :

Եւ առեալ զառ և զաւար քաղաքին, դար-

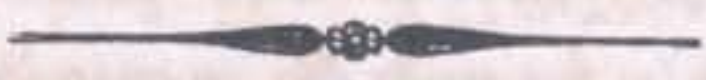
---

* Ի միւսում օրինակին « Չուվան » :

ձան անդրէն 'ի Տիղբոն : Քանզի էր զաւր նորա
աշխատեալ և լքեալ 'ի պատերազմէ քաղաքին :
Եւ հասեալ 'ի վերայ Ուրհայի այլ զաւր 'ի Յու-
նաց կողմանէ՝ մարտեան ընդ քաղաքին՝ և սո ին
զնա . և կալեալ զՆերսէս սպանին և արիւն հե-
ղին :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Բ .

Պատերազմ Պարսից ընդ Յունաց 'ի դաշտն Շիրակ՝ և պարտութի
Յունաց . դարձեալ պատերազմ 'ի Ճաղկոտան , և պարտութիւն
Յունաց՝ և անձնատուր լինիլ Թէոդոսի Խաթառունուոյ և սալ ըզ
բերդն Պարսից . մահ նորա :

Իսկ Տուանն Վեհ՝ զոր արձակեաց 'ի կող-
մանս Հայոց հանդերձ զաւրու իւրով, երթեալ
հասանէ Ղյրարատ գաւառ , և 'ի Ղուին քա-
ղաք 'ի ձմերային ժամանակի , և դադարի հան-
գուցանէ զաւրս իւր մինչեւ 'ի գալ հասանել
գարնայնոյ ժամանակի :

Յայնժամ ապա և զաւրն Յունաց ժողովեալ
գումարեցան 'ի քաղաքագեւղն Եղեվարդ . և
հասեալ 'ի վերայ նոցա զաւրն Պարսից՝ եղեւ
պատերազմ 'ի դաշտին Եղեվարդայ . հարին ըզ
զաւրն Պարսից և կործանեցին կործանմամբ մե-
ծաւ . և սպանին զզաւրավարն 'ի պատերազմին ,
և զմնացեալսն փախստական արարեալ հալածա-
կան տանէին :

Եւ առեալ զառ և զաւար զբանակին Պար-
սից՝ դարձան 'ի բանակետղն իւրեանց՝ որ կայ

ի վերայ գետեղերն՝ որ կոչի Հոռոմոց մարդ :

Եւ եղեւ ՚ի գալ ամին միւսոյ մինչդեռ արքայ Խոսրով մարանչէր ընդ Ղարա քաղաքի, գումարեցաւ այլ զաւր Պարսից ՚ի կողմանս Հայոց՝ և Ղատոյեան զաւրագլուխ նոցա :

Եւ զաւրն Յունաց գումարեցան ՚ի դաշտն Շիրակ՝ և ՚ի գեւղն՝ որ կոչի Շիրակաւան : Եւ անդ գետեղեալ դադարեցան աւուրս ինչ, և ինքեանք տազնասպեալք յընտանի պատերազմէն՝ և զարհուրեալք յարձակմանէ աւտար թշնամւոյն : Եւ զաւրն Պարսից հասեալ ՚ի վերայ նոցա իբրեւ զխոյանալ արծուոյ :

Իսկ նոցա թողեալ զտեղի բանակին իւրեանց՝ անցին յայնկոյս գետոյն ՚ի դաշտն՝ որ կոչի Ալաւնից, և զաւրն Պարսից հետամուտ եղեալ հասանէին նոցա : Եւ լինի պատերազմն ՚ի գեւղն՝ որ կոչի Գետիկ, (և մինչդեռ սոքա ճակատեալ էին դէմ յանդիման գալ և մերձենալ առ միմեանս :

Իսկ բնակիչք գաւառին՝ որ էին ժողովեալ ՚ի բերդն Արդինայի՝ և ելեալ անտի բազմութեան մանկաւոյ գերանդաւք և սրիանաւք անկան ՚ի վերջոյ նոցա, և գործեցին մեծ աւճիռ մնասուց, թողին վիրաւորս, և առեալ զառ և զաւար՝ և զկապուտ՝ գնացին ՚ի բերդն իւրեանց :

Եւ նոցա բաղխեալ պատերազմաւ՝ փախստաւ կան լինէր զաւրն Յունաց առաջի նոցա : Իսկ նոցա զհետ մտեալ կոտորէին զբազումս ՚ի դաշտացն և ՚ի ճանապարհացն ցիր և թաւալ կացուցանէին :

Եւ սակաւք մնացեալք՝ փախստեայս գնացին :

Իսկ նոցա զառ և զաւարն առեալ գնացին ՚ի բա-
նակն իւրեանց :

Եւ իբրեւ տեսին զեղեալ չարութիւնն՝ հա-
մագունդ արշաւեալ ՚ի բերդն՝ առեալ զնա , ըզ-
բազումս սրով սատակեցին . և բազումք գահա-
վէժ յահէ անտի . և կէսքն ելեալ ընդ դուռնն՝
որ բանայր ՚ի կողմն գետոյն՝ փախստական գնա-
ցին , և զայլն ամենայն ՚ի գերութիւն վարե-
ցին :

Եւ գերեցան յաւուր յայնմիկ ՚ի բերդէն
յայնմանէ գեւղք լի : Եւ զամենայն նոյնպէս ՚ի
գերութիւն վարեցին , և ժողովեալ զամենայն
զառ և զաւար գաւառին , և զաւրքն դարձան
և գնացին Ղաթրպատական :

Ապա եկն Սենիտամ Խոսրով , և զաւրն Յու-
նաց գումարեալ նստան ՚ի Օաղկոտանն՝ մերձ ՚ի
գեւղն՝ որ կոչի Անգղն , յոր անցանի գետն Արա-
ծանի : Եւ ՚ի միւս կողմանէ քակեալ զգեւղն՝
ածին ամրութիւն շուրջ զինքեամբ :

Եւ զաւրագլու ի նոցա Թէոդոս Խոսխոռու-
նի . և զաւրն Պարսից եկեալ բանակեցան մերձ
առ նոսա ՚ի Թիկանց կողմանէ . և նոքա զարհուր-
եալ խաւսեցան ընդ նոսա , նախ՝ ՚ի խաղաղութի ,
ասացին ոչ ունել պատերազմ , այլ թողուլ ըզ-
բերդն . և երթալ խաղաղութեամբ :

Ապա միաբանք եղեալ՝ ոչ հաստատեցաւ բա-
նրն , այլ վստահացեալ յամրութիւն իւրեանց
կարծէին առնել ինչ : Եւ եղեւ ՚ի վաղիւ անդր
դիմեաց գնաց ՚ի վերայ նոցա զաւրն Պարսից :
Եւ ոչ ոք արկանէր ՚ի նոցանէն զէն զանձամբ
իւրով , և կամ թամբէր զերիվար իւր :

Այլ թէ որ զինէր զանձն՝ կամ թամբէր զերիւ-
վար, հասանէին մանկուք իշխանացն, և հան-
եալ ՚ի բաց ձգէին զղէնն չարաչար տանջելով
զարսն, և զգաւտիս երիվարացն սրով հասա-
նէին :

Այլ եկեալ զաւրն Պարսից ճակատեցան մերձ
առ նոսա դէմ յանդիման ՚ի դաշտին կողմանէ,
և ձգեալ բազմութեանն զաւրու աղեղնաւու-
րացն, և թափեցին ՚ի նոսա զկապանս իւրեանց,
և ծակոտէին նետիւք իւրեանց առ հասարակ
զամենայն արս և զերիվարս :

Այլ ընդոստուցեալ ամենայն երիվարք՝ որ
կապեալ էին առ մսուրս առ իւրաքանչիւր դը-
րան խորանաց, ընթադրեալ առաթուր հարկա-
նէին զխորանան և զբանական ամենայն :

Այլ թշնամւոյն հատեալ զամբութին՝ անկաւ
՚ի բանակն, և սկսաւ սատակել, և անհնարին
լինէր կոտորածն, և նոցա հատեալ զտեղի մի,
ոմանք հետեւակք և ոմանք հեծեալք յանկու-
մուշի ձի, ելին և գնացին փախստական : Այլ
թէ ոգոս խոռխոռունի անկեալ ՚ի բերդն՝ ամրա-
նայր, և նստան նորա անդէն յայնմ գիշերի ՚ի
նոցուն բանակետղն :

Այլ եղեւ ընդ առաւաւտն, պատգամ արձա-
կէին՝ զի թողցեն զբերդն, և գնացեն իւրեանց
կարասեաւն և ամենայն կազմածովն : Այլ յանձին
կալեալ նոցա առնել այնպէս : Այլ յաւուրն եր-
րորդի բացին զդուռն քաղաքին, և ելին գնա-
ցին ամենեքեան ըստ ասացելումն բանին :

Իսկ զթէ ոգոսն խոռխոռունի կոչէր զաւրա-
վարն Պարսից և ասէ ցնա, “ Աչ ունիմ իշխա-

հաւթիւն արձակել զքեզ առանց արքունի հրամանի, այլ տաց տանել զքեզ 'ի դուռն, և գրեցից վասն քոյ առ արքայ զամենայն բանս բարութեան՝ եթէ որպէս միամտութեամբ և տիրասիրութեամբ գործեցեր՝ զի զզաւրս նոցա 'ի ձեռս մեր այնպէս մատնեցեր: Այլ ապա զքերդրդ առանց աշխատութեան որպէս ետուր մեզ, և եկիր կամաւք քովք 'ի ծառայութիւն: Այլ գրեաց ըստ նմին բանի, և ետ տանել զնա 'ի դուռն: Այլ արքայ խոսրով սիրով ընկալաւ ըզնա, և կարգեաց նմա ռոճիկս և հանդերձագի նրս յարքունուստ:

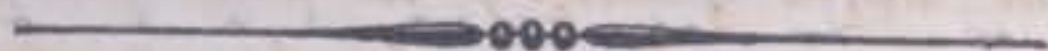
Ի այց յապա ժամանակիս՝ եղեալ կարծիս նենգութեան, հրամայեաց սպանանել: Իսկ 'ի բերդին Անգեղ նստուցեալ բերդակալ, և գումարեալ զզաւրս իւր գնաց ինքն 'ի ներքսագոյն՝ և նուաճեաց զերկիրն 'ի ծառայութիւն:

Այլ եղեւ յետ այնորիկ՝ միւսանգամ պատերազմն 'ի կողմանս Բասենոյ, և եհար զՅոյնն և հալածեաց, և փախստական արարեալ ընկենոյր յերկիրն իւրեանց: Այլ կալաւ նա քաղաքս զԱնգրդ, և զԲայլատուս, զԱրդինայ, և 'ի Տարաշին՝ զքաղաքն Օխակերտի: Այլ հրաման հասեալ յարքայէն գնաց:

---

* Ի միւսում օրինակին « Դարային »:

Արձակել խորովայ զօրու բաղմաւ զզօրագլուխն Ըռազման Ջխու-
 եամ Ասորեստան, և զԱշտատ զՅեզտայար 'ի Հայաստան՝ ընդ նմա
 և զԹէոդոս կայսր, հնազանդիլ ամենայն Միջագետաց Ըռազման
 Ջխուեմայ, պատերազմիլ Աշտատայ ընդ Յոյնս՝ և հնազանդեցու-
 ցանել զկարնոյ գաւառն, պատերազմ Շահենայ ընդ Յոյնս՝ և յազ-
 թել, գաղթել բնակչաց կարնոյ Ահմատան Շահաստան, մահ կա-
 թուղիկոսաց, առնուլ կեսարիոյ 'ի Շահենայ՝ և սղանուամս Վասակայ
 Արծրունւոյ :

ՅԱՅՆԺԱՄ արքայ խորով գարձաւ 'ի Դա-
 րայէ և հանգոց զզաւրս իւր վերստին, և այլ
 եւս բաղմութիւն զաւրաց ժողովեալ գումար-
 եաց, և արձակէր ընդ կողմանս Ասորեստանի
 զաւր մեծ հզաւր յոյժ, Օխուեամ՝ Ըռազմա-
 նըն անուանեալ, զաւրագլուխ նոցա :

Եւ հրաման տայր նոցա այսպէս՝ եթէ, « Որք
 եկեսցեն 'ի ծառայութիւն, սիրով ընկալ, և 'ի
 խաղաղութեան և 'ի շինութեան պահեսջիր : Եւ
 որ ընդդէմ գարձցին և պատերազմեսցին, սրով
 սատակեսցին » : Եւ ընդ կողմանս Հայաստանի
 արձակէր զԱշտատ զՅեզտայար հանդերձ զաւ-
 րու մեծաւ : Եւ զԹէոդոս կայսր զանուանեալ
 որդի Մաւրկայ ընդ նմա գումարէ : Օխուեամ
 առեալ զզաւրացն բաղմութիւն գնաց 'ի կող-
 մանս Ասորեստանի, և հասեալ 'ի Միջագետս Ա-
 սորուոց, պատեալ պաշարեն զՍւրհայ քաղաք,
 և մարտ եղեալ կռիւ առնէ ընդ նմա :

Իսկ նոքա 'ի բաղմութենէ զաւրացն և 'ի
 մարտիցն յաղթութիւնն, և զի ոչ ուստեք գոյր

նոցա ակնկալութիւն փրկութեան , և խաւսեցան 'ի խաղաղութիւն , և խնդրեցին երդումն զի մի կորուսցեն զքաղաքն , և բացեալ զդուռն քաղաքին հնազանդեցան 'ի ծառայութի : Նոյն պէս և Ամիթ և Թեւա , և Ռաշայենայ և ամենայն քաղաք Սիջագետաց Ասորոց կամաւք հնազանդեալ 'ի ծառայութի պահեցան 'ի խաղաղութեան և 'ի շինութեան :

Եւ գնացեալ նոցա Անտիոք քաղաք , հնազանդեցան և նոքա կամաւք 'ի ծառայութիւն հանդերձ ամենայն քաղաքաւք և բնակչաւք իւրեանց փախստականք լեալ 'ի սրոյն Փոկասայ :

Իսկ Աշտատ Յեզտայար եկն 'ի սահմանս Հայոց յամի ութ և տասներորդի թագաւորութեանն : Եւ զաւրն Յունաց գումարեալ ժողովեցան 'ի դաւառն Ռասենոյ և եւս ահագին դիմեալ յարձակեցան 'ի վերայ նորա , և եղեւ պատերազմ մեծ 'ի Ռու' և Յորդրու : Հարին զաւրն Յունաց և խորտակեցին կործանմամբ մեծաւ :

Բազումք մեռան 'ի պատերազմին , և ոչ գոյր թիւ սպանելոցն 'ի դաշտին . հալածեաց զնոսա մինչեւ 'ի քաղաքն Սատաղացոց , և ինքն գումարեալ բանակեցաւ շուրջ զԱրնոյ քաղաքաւ : Եւ կալաւ ընդ նմա գործ պատերազմի , ընդդիմացան 'ի ներքուստ ինչ . և ոչ սակաւ լինէր կատորածն մնասուց յարտաքնոցն :

Ապա յառաջ մատուցեալ Թէոդոս կայսրն ասելով , “ Եթէ ես եմ ասէ թագաւորն ձեր ” : Յայնժամ հաւանեալ բանային , ելին գլխաւորքն քաղաքին և ընծայեցան նմա , և դարձեալ

անդրէն հաւանեցուցին զքաղաքն՝ թէ նոյն ինքն է թէոզոս որդի Սաւրկայ :

Յայնժամ բացեալ զդուռն՝ հնազանդեցան ՚ի ծառայութիւն, և կարգեալ ՚ի նա պահապանս, գնաց և կալաւ զքաղաքն Հաշտենից՝ Չիթառիձ, և զՍատաղ, և զԱռաստիայ, և զՆիկոպաւլիս՝ և գնաց :

Ապա եկն Շահէնն Պատգոսապան՝ և զանց արարեալ զԿարնոյ քաղաքաւն և յոստանն Նընայ, եկն մարդպանութեան Շահրայեանպետ : Իսկ Շահեանն երթեալ հանդիպէր զաւրացն Յունայ ՚ի Կարին գաւառի : Այլ արարեալ պատերազմ՝ հարկանէր զնոսա սրով սուսերի և փախստական արարեալ հալածական առնէր յաշխարհէն :

Իսկ յամին քսաներորդի առաջներորդի արքային Խոսրովայ՝ հրաման ետ նմա՝ փոխել զբընակիչս ՚ի Կարնոյ քաղաքէ և տանել բնակեցուցանել յհամատեան Շահաստանի, ընդ նոսին ըմբռնեալ և երանելի ծերունի Կաթուղիկոսն Յովհանն ՚ի գերութիւն վարեցաւ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցւոյն :

Այլ անդէն վաղճանեալ բերաւ մարմինն նորա ՚ի գեւղն Աւան՝ յեկեղեցին, զոր ինքն շինեաց : Այլ ՚ի նմին ամի վաղճանեցաւ երանելին Աբրահամ Կաթուղիկոսն : Այլ յետ սորա յաջորդէ զաթու հայրապետութեանն Կուսիտաս Տարոնայ եպիսկոպոսն՝ որ ՚ի գեղջէ Աղցիցն աւանէ, և առ սուլաւ կասարի շինուած եկեղեցւոյն սրբոյն Վրիգորի :

Այլ յամին քսաներորդի Խոսրովայ արքայի՝

ասպատակ արարեալ Շահենայ՝ արշաւեաց ՚ի կողմանս արեւմտից, և գնացեալ ՚ի Աեսարիա կապադովկացւոց: Իսկ բնակիչք քաղաքին քրիստոնեայք ելին ՚ի քաղաքէն՝ և գնացին, բայց Հրէայքն ընդ առաջ երթեալ հնազանդեցան ՚ի ծառայութիւն, և նստաւ նա ՚ի քաղաքին յայնմիկ զտարի մի:

Կալան զՎասակն Արծրունի զորդի Սահակայ նահապետին Արծրունեաց, և սպանին զնա հանդէս դրանն քաղաքին ՚ի վերայ փայտի, որ թէպէտ և բազում աւճիռս մնասուց գործեալ էր նա ՚ի զաւրուն Պարսից:

Սակայն ամենայն զաւրն Պարսից ողբայր զնա վասն քաջութեան՝ և արիութեան, և մանուկ ուժեղ և բարձրահասակ: Մանաւանդ զի սընեալ եւս էր ՚ի մէջ նոցա, և վարժեալ եւս ՚ի նոցանէն հրահանգաւ, այսպէս և նա:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ :

Գիտեն շէրակլի Ասորեստան ընդգէմ Պարսից , պատերազմ մեծ
առ Անաիոք քաղաքաւ , պարտութիւն Յունաց . հնազանդութիւն
երկրին Պաղեստինու Պարսից . նստիլ յԵրուսաղէմ Պարսիկ ստի-
կանի և սպանումն նորա . կոտորած մեծ յԵրուսաղէմ սրով Պար-
սից և սյրիլ . գերութիւն սրբոյ Խաչին :

ԽՈՍՐՈՎ ԻԲ . ԵՐԱԿՂՈՍ ԶԱՌԱՋԻՆՆ

Եւ եղեւ ՚ի ժամանակին յայնմիկ գումա-
րել զաւրս Արակլի՝ որ ՚ի կողմանա Ագիպտաց-
ւոց , յամի քսաներորդի թագաւորութեն Խոս-
րովայ , և նաւեալք ընդ ծով՝ հասին ՚ի Կաստան-
դընուպաւլիս , և սպանեալ զ Փոկաս թագաւոր՝
նստոյց զ շէրակղոս զորդի իւր յաթոռ թագա-
ւորութեանն , և արար յամենայն երկիրն խա-
ղաղութիւն :

Աւ եղեւ իբրեւ թագաւորեաց շէրակղոս՝
արձակեաց հրեշտակս մեծապէս գանձիւք և հը-
րովարտակաւք առ արքայ Խոսրով խնդրել զխա-
ղաղութիւն մեծաւ թախանձանաւք :

Արում ոչինչ կամեցաւ լսել արքայ Խոսրով ա-
սելով , “ Իմ է թագաւորութիւնն այն , և ես
զ թէոգոս զորդին Մաւրկայ նստուցի թագա-
ւոր : Աւ նա երթեալ առանց մեր հրամանի թա-
գաւորեաց , և զմեր գանձն մեզ ընծայս մատու-
ցանէ , բայց ես ոչ գաղարեցից՝ մինչեւ առից
զնա ՚ի բուռն իմ ” :

Աւ առեալ զգանձն՝ հրամայեաց սպանանել
զհրեշտակս նր , և բանից նր ոչ արար պատասխա-

նի : Յայնժամ գու մարեալ Արակի զգաւրս իւր՝
բանակեցաւ շուրջ զքաղաքաւն և արգել զնոսա
յարչաւանաց իւրեանց : Այլ գումարեալ զգաւ-
րըն 'ի ձեռն Աուրատորի ուրումն , հրաման ետ
զգուչանալ , և ինքն գնաց 'ի տեղի իւր :

Այլ պաշարեցին զքաղաքն Աեսարացւոյ՝ տա-
րի մի , և նեղեցաւ զաւրն Պարսից 'ի կերակրոյ :
Այլ զի ոչ գոյր խար երկվարացն բազմութեան ,
և եղև իբրեւ հասին յաւուրս ամառնային ջեր-
մութեանն , և լցեալ սեռնեցան վայրքն բուսով
դալարոյ՝ հրդեհեցին զքաղաքն հուրք , և ել-
եալ գնացին բռնութեամբ , հարեալ զՅոյնն՝ և
փախստական արարեալ յետուստ իւրեանց՝ և
ինքեանք երթեալ 'ի սահմանս Հայոց :

Այլ ձմերեալ զաւրն Պարսից 'ի Հայաստան
աշխարհին : Առջի Շահէն փութանակի 'ի դու-
ռըն թագաւորին Պարսից , և հրաման տայ նմա
արքայ երթալ անդրէն ընդ արեւմուտս փութա-
նակի :

Իսկ նր առեալ զգաւրս իւր յաւուրս ամարայ-
նոյ գնացեալ հասանէ 'ի Աարնոյ քաղաք , և դիմ-
եալ 'ի վերայ Աելտինոյ , առնու զնա և հնա-
զանդէ 'ի ծառայութիւն : Այլ ինքն գնաց , երթ-
եալ միանայր 'ի զաւրն Խուեմայ , որ էր 'ի Պի-
սիդացւոյ կողմանէ՝ և յԱստանն՝ Իլւնայ :

Ահն փոխանակ Շահրայեհպետի՝ Պարսեան
պետ Պարչընազդատ , ապա Նամգարուն Շու-
նազպ * , ապա Շահրապղական : Սա արար կուիւ-
մի 'ի Պարս՝ և յաղթեաց , ապա Ղուոճ Աեհան :

* Ի միւսում օրինակի « Շնապ » :

Սա հետամուտ լեալ զհետ թագաւորին Արակ-
ղայ 'ի Հայս մինչեւ 'ի սահմանս Ասորեստանի,
մինչեւ եղեւ պատերազմ մեծ 'ի Աինուէ՝ յու-
րում անկաւ ինքն և ամենայն զաւրբ իւր :

Իսկ թագաւորն Արակղոս գումարէ զՓիլիպի-
կոս զոմն երէց 'ի զաւրավարութիւն : Աւ եր
լեալ Փիլիպիկոս այս փեսայ կայսերն Սաւրկայ,
և բազում ժամանակաւ արարեալ զաւրավարու-
թիւն՝ գործէր զմարտից յաղթութիւն : Աւ ա-
սլա յանկարծաւրէն արկեալ 'ի միտս իւր անդ-
րէն յաւուրս Սաւրկայ թագաւորութեանն,
կարեալ զհերս գլխոյ իւրոյ, և զգեցեալ զքա-
հանայութիւն՝ զինուորեցաւ յուխտ եկեղեցւոյ :

Արդ՝ զսա բռնադատեալ Հերակղի, կարգէ
զաւրավար և արձակէ 'ի կողմանս արեւելից
զաւրու մեծաւ : Աւ նորա գիմեալ ընդ Աեսա-
րիա Ասպարտիկացւոյ, երթեալ հասանէր 'ի Հա-
յաստան երկիր՝ 'ի գաւառն Այրարատայ, և բա-
նակի 'ի դաշտին Աղարշապատ քաղաքի : Հապ-
ճեալ ստիպով 'ի ձեռն թեթեւընթաց երագո-
տրն սուրհանդակաց հրաման թագաւորին հա-
սաւ, մեծաւ վստանգաւ ստիպէր զզաւրս իւր հա-
սանել զհետ նորա, և անյիշատակ 'ի միջոյ 'ի
բաց բառնալ զզաւրն :

Աւ նոքա երթեալ մեծաւ ստիպով հասին 'ի
գաւառն Այրարատայ՝ և բանակեցան 'ի վերայ
գետեղերն Արասիայ՝ կամեցեալ առ վաղիւն
խմբել զգործ պատերազմին :

Ի նմին ժամու 'ի գիշերին գնացեալ 'ի վերայ
Փիլիպպոսի 'ի Աիգ գաւառի՝ և պատեալ զթի-
կամբք լերինն Արագածայ, երթեալ անցանէ ընդ

Շիրակ և ընդ Վանանդ մերձ քաղաքաւն կար-
նոյ և երթեալ հասանէ 'ի սահմանս իւր :

Իսկ զաւրն Պարսից՝ քանզի յաւգնեալ էր 'ի
հեռաւոր և յայնպէս վտանգաւոր ուղեաց ճանա-
պարհին , քանզի բազումք մեռան 'ի ճանապար-
հին 'ի զաւրացն , և բազմաց երիվարք սատակ-
եալ՝ ոչ կարացեալ հապճեալ ստիպով զկնի նոցա
լինել հետամուտ :

Այլ դադարեալ աւուրս ինչ , ապա գնացեալ
հանդստիւ , երթեալ անցանէ 'ի կողմանս Ասու-
րեստանի : Այլ բանակեցան անդէն 'ի տեղւոջն՝
ուր էին զառաջինն՝ և լայնեալ յաջ և յահեակ
իւրեանց՝ լաստեցան և կալան զերկիրն ամենայն :

Յայնմ ժամանակի թագաւորեցոյց Հե-
րակղոս զորդի իւր զկոստանդին , ետ զնա 'ի ձե-
ռն Արնկղիտոսին , և յանձնեալ ամենայն մեծաւ
մեծացն պալատոյն՝ հաստատեաց զնա յաթոռ
թագաւորութեան իւրոյ : Այլ իւր առեալ յան-
ձրն զանուն զաւրավարուէն՝ հանդերձ եղբարբն
իւրով թէոդոսիւ՝ գումարեալ ժողովեաց զբազ-
մութիւն զաւրացն , և անցեալ գնաց Ասորես-
տան՝ 'ի կողմանս Անտիոքացւոց : Այլ եղել պա-
տերազմ մեծ 'ի կողմանս Արիացւոց , և բռնաց-
եալ հոսեցաւ արիւն զաւրաւարացն առ Անտի-
ոք քաղաքաւ :

Սաստիկ լինէր խուճք և խառնուրդ , և ան-
բաւ կոտորածն 'ի մէջ տարուբերին , և յաւգ-
նեալ վանեցան 'ի մարտին երկոքին կողմանքն :
Բայց սակայն զաւրացեալ Պարսիկն՝ փախուցեալ
զՅոյնն հալածեաց , և ստացաւ հանդերձ քա-

Զուժեամբ զյաղթուժիւն :

Եւ եղեւ միւս եւս այլ պատերազմն՝ մաւտ
ի նեղուց մտին ՚ի Աիւլիկեայ . եհար Յոյնն ըզ
Պարսիկն ՚ի ճակատուն՝ ըստ արանց սպառազի
նաց : Եւ ինքն դարձեալ փախստական գնաց՝ և
զաւրացեալ զաւրն Պարսից՝ անցեալ կալաւ ըզ
Տարսաւն քաղաք՝ և զամենայն բնակիչսն Աիւլի
կեցւոց գաւառին :

Յայնժամ ապա ամենայն երկիրն Պաղեստին
նացւոց կամաւք հնազանդեցան ՚ի ծառայութի
արքային Պարսից . մանաւանդ մնացորդք ազգին
Հեբրայեցւոց՝ սպստամբեալք ՚ի քրիստոնէից ,
և առեալ ՚ի ձեռն գնախանձ հայրենի՝ մեծ աւ
ճիրս մնասուց գործէին ՚ի մէջ բազմութեան
հաւատացելոցն : Երթեալ առ նոսա միաբանե
ցան՝ խառն ՚ի միաբանութիւն :

Յայնժամ զաւրն արքային Պարսից՝ նստէր ՚ի
Կեսարիա Պաղեստինացւոց , և զաւրավարն նու
ցա անուանեալ Ղազմիտզան՝ որ է Խոռեամ ,
խաւսէր ընդ Երուսաղէմի՝ զի կամաւք հնազան
դեացին ՚ի ծառայութիւն , և ՚ի խաղաղութեան
և ՚ի շինութեան պահեսցին :

Եւրդ՝ նախ միաբանեալ հնազանդեցան ՚ի ծա
ռայութիւն , և մատուցին զպարավարին՝ և զիշ
խանացն պատարագս մեծամեծս , և խնդրել Սու
տիկանս արս հաւատարիմս՝ նստուցին առ իւր
եանց առ ՚ի պահպանութիւն քաղաքին :

Եւ յետ անցանելոյ ամսոց՝ մինչ միաբանեալ
ամենայն ռամիկ կաճառացն՝ մանկունք քաղա

* Ի միւսոռմ օրինակին « միաւորեցան » ** զաւրավարին :

քին սպանին զոստիկանս թագաւորին Պարսից :
Եւ ինքեանք աստամբեալք ՚ի բաց կացին ՚ի
ծառայութենէ նորա :

Յայնժամ եղեւ պատերազմն ՚ի մէջ բնակչա-
ցըն քաղաքին Արուսաղէմի, Հրէին՝ և Քրիս-
տոնէին, և զաւրացեալ բազմութեան քրիստո-
նէիցն՝ հարին սատակեցին զբազումս ՚ի Հրէիցն :
Եւ մնացեալքն ՚ի Հրէիցն անկեալ ՚ի պարսպա-
ցըն՝ գնացին ՚ի զաւրն Պարսից :

Յայնժամ ժողովեաց Խոռեամ՝ որ է Ղուամի-
կողան՝ զզաւրս իւր և երթեալ բնակեցաւ շուրջ
զԱրուսաղէմաւ և պաշարեաց զնա, և կալաւ
՚ի վերայ նոցա գործ պատերազմի զաւուրս թիթ :
Եւ փորեալ ՚ի ներքոյ զհիմունս քաղաքին, աւե-
րեցին զպարիսպն :

Եւ եղեւ յաւուրն թիթ երորդի՝ յամսեանն
Վարդաց, որ աւր իէ էր ամսոյն, յամի իէ երոր-
դի թագաւորութեանն Ապրուէզ Խոսրովայ, ըզ-
կնի տասն աւուր անցելոյ յետ Օլտակին առին
զաւրքն Պարսից զԱրուսաղէմ, և սուր ՚ի գործ
արարեալ մինչեւ ցերիս աւուրս՝ սպառեցին զա-
մենայն մարդիկ քաղաքին : Եւ նստան ՚ի ներ-
քս քաղաքին՝ և այրեցին զքաղաքն հուրք : Եւ
համարեցին համար անկելոց դիականցն, և եղև
թիւ սպանելոցն թէ հազար մարդ : Եւ զորս կա-
լան կենդանիք՝ լէ հազար մարդ :

Կալան և զհայրասպետն՝ որում անունն էր
Օլաքարիա, և զխաչապանն, և ՚ի խնդիր անկ-
եալ կենսաբեր խաչին՝ սկսան զնոսա տանջել, և
զբազումս ՚ի պաշտաւնէից կառափնատեալ սատա-
կէին ՚ի ժամանակին յայնմիկ :

Ապա ցուցին զտեղին՝ ուր ծածկեալ կայր ,
 զոր առեալ վարեցին ՚ի գերութիւն . և զարժաթ
 և զոսկի քաղաքին ձուլեալ խաղացուցին ՚ի
 դուռն թագաւորին . ապա վասն անկելոց ձեր-
 բակալացն հրաման հասեալ ՚ի թագաւորէն առ-
 նել ՚ի վերայ նոցա ողորմութիւն : Այնել զքա-
 ղաքն , և զնոսա անդրէն հաստատել յիւրա-
 քանչիւր կարգ :

Եւ զՀրէայսն հրամայէ հալածական առնել
 ՚ի քաղաքէն , և անդէն վաղվաղակի մեծաւ ստի-
 պով կատարեն զհրամանն արքունի : Եւ կարգե-
 ցին երկցապետ զոմն ՚ի վերայ քաղաքին՝ անուն
 Մոգեստոս , որ գրէ ՚ի Հայաստան երկիր աւրի-
 նակ այսպէս :

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Ե :

Թուղթ Մոգեստոս երկցու առ Տէր Կուժիտաս՝ և պատասխանի ՚ի
 Կուժիտասայ կաթուղիկոսէ առ Մոգեստոս . նորոգումն տաճարին
 սրբոյն Հախիաիմեայ ՚ի Կուժիտասայ կաթուղիկոսէ :

ԱՌ ՏԵՐ ԿՈՒՄԻՏԱՍ

ՏԵԱՌՆ իմոյ ամենայն բարութեան՝ և ե-
 րանութեան՝ և հողեւորի Կուժիտասայ Արքե-
 պիսկոպոսի և Մետրապաւլտի աշխարհիդ Հա-
 յոց , Մոգեստոս նուաստ երէց՝ և տեղապահ
 Արուսաղէմի :

Աւրհնեալ է Աստուած և հայր տեառն մե-
 լոյ Յիսուսի Քրիստոսի , հայր գթութեանց և

Աստուած ամենայն մխիթարութեանց , որ մխիթարեաց զմեզ մխիթարութեամբ բազմաւ՝ ՚ի վերայ ամենայն նեղութեանց մերոց՝ ՚ի գալստեան ձերոց հաւտիդ :

Քանի՞ ոչ մխիթարեաց զմեզ ՚ի գալստեան դոցա , նախ՝ յիշեցուցանելով մեզ զառաջին երթեւեկն՝ զոր առնէին ՚ի պատուական տեղիս Արուսաղէմի : Արկրորդ՝ զի հաճեաց զմիտս մեր ՚ի գալստեան դոցա , և ծանեաք զի ոչ իսպառ մերժեաց զմեզ Աստուած :

Այլ արդարեւ այն Աստուած մեր ՚ի մեզ է՝ ցուցանելով մեզ ՚ի ձեռն նոցուն իրաց զմեծամեծս իւր , որ յառաջ քան զյաւիտեանս մինչև ցայժմ կատարելով և զզաւրութիւն նորա և սքանչելիս նորա :

Աւրհնելով և մեք զՊաւղոսին ասասցուք , « Արպէս մեծացան գործք քո տէր , զամենայն իմաստութեամբ արարեր : Արդարեւ անքննին են դատաստանք նորա , և առանց զննելոյ են ճանապարհք նորա : Օ , ի ո՞վ ծանեաւ զմիտս տո՞ն , կամ ո՞ խորհրդակից եղեւ նմա , կամ ո՞վ ետ նմա փոխ՝ և հատուցանէ նմա : Օ , ի ՚ի նմանէ են՝ և նովաւ՝ և ՚ի նմա ամենայն , նմա փառք յաւիտեանս , ամէն » :

Արդ՝ զի զհակառակորդսն մեր սիրելիս արար , և ետ զմեզ ՚ի գթութիւն և յողորմութի առաջի ամենայն գերչաց մերոց՝ որ զտիրասպանունս և զՀրէայս , որք կարծէին չարչարանաւք սորա դարձեալ թշնամանել զայն՝ որ չարչարե-

* Ա միւսում օրինակի « քանզի » :

ցաւ վասն մեր, զտէրն մեր Յիսուս Քրիստոս՝
զճշմարիտ Աստուածն մեր :

Արք համարձակեալ պատերազմեցան իսկ, և
այրեցին զպատուական տեղիս զայս : Հաճեցաւ
Աստուծոյ մարդասիրութիւնն զնոսա աւարացու-
ցանել 'ի քաղաքէն սրբոյ իւրմէ Արուսաղէմէ :

Արք կամէին բնակիչ առնել ինքեանց, լսեն
բովանդակ չբնակել, և տեսանել ոչ արժանաւո-
րին և զպատուական և զերկրպագու չարչարանս,
և զսուրբ և զկենսընկալ նորա գերեզմանս, և
զսուրբ Գողգոթայ մեծափառ նորոգեալ, ճա-
նաչեն հատուցեալ զիւրաքանչիւր փառս. բա-
զում վերագրութեամբ զԱստուածային պաշ-
տաւնն, և զմայր եկեղեցեաց Սիաւն, և զվե-
րացումն նորա : Այլ միանգամայն իսկ ասացեալ
զամենայն երկրպագու տեղիս նորոգեալ լսելով
նախանձաբերին. ոչ 'ի բարի, այլ 'ի բնիկ նա-
խանձք հայրենական հաւր նոցա Այայենի :

Քանզի բազում անգամ ջանացան՝ բազում
կաշառաւք հրաման խնդրէին մտանել 'ի սուրբ
քաղաքն, և ոչ արժանաւորեցան Աստուծոյ ար-
գելեալ, որ և խրատեաց՝ զմեզ՝ ոչ ըստ գործոց
մերոց, այլ հայրական գթութեամբն դարձու-
ցանել զմեզ 'ի նորոգութիւն :

Բայց և զհրաշալին ուրախ առնեմք զքեզ.
ոչ յանիրաւութենէ և յաւերանաց շինութիւնք
երկրպագու տեղեացս այսոցիկ լինին, այլ 'ի ձե-
ռնն նորա ողորմութեանն՝ որով բարձրացոյց
զաշխարհս, և զառ ինքն ծանաւթութիւն շը-

---

* Ի միւսում օրինակի « խրամատեաց » :

նորհեաց :

Արդ՝ որպէս ասացեալդ՝ թէ շնորհիւն Աստուծոյ ՚ի ձեր սուրբ աղաւթիցդ ամենայն եկեղեցիքս Արուսաղէմի կարգաւորեցան , և պաշտին : Ալ խաղաղութիւն քաղաքիս Աստուծոյ՝ և սորին շրջեկին , որպէս դէմ յանդիման պատմեն ձեզ , որպէս տեսին զայս Քրիստոսասէր մարդիկըդ ձեր :

Քանզի զայս ամենայն ՚ի նորին յաւրինողին՝ և միայն ՚ի մարմնի են գործքն , և ոչ ՚ի մարդկային ձեռաց է զաւրութիւն , զի մի պարծեսցի ամենայն մարմին առաջի նորա : Քանզի նա է խաղաղութիւն մեր որ առնէ զամենայն , որպէս ասացեալդ է : Ալ վերստին նորոգէ որպէս այժմիկ մարտեալ՝ ուրախ արասցէ զմեզ ՚ի ձեռն սուրբ աղաւթից ձերոց :

Քարոզելով զսորին խաղաղութիւն սուրբ եկեղեցեացն՝ և շնորհելով մեզ հովիւս և առաջնորդս եկեղեցեաց նորա : Ալ արկցէ ՚ի միտս ձեր՝ անդադար աղաւթելով վասն մեր , և մի պակասել ամենեւին ՚ի յիշել և նայիլ ՚ի մեզ և և յաղքատս Արուսաղէմի , և որ ինչ պիտոյ է ընուլ : Ալ եթէ հնար իցէ զաստուածասէր ձեր նախանձդ և ՚ի ձեռնաստուութիւն շինածոյ՝ կենարար չարչարանացն ձգել :

Օ, ի և այսմ բարւոյ և փափագելի պարգեւաց հանդիպիմք , բայց և զայս աղաչեմ զհայրական զձեր սրբութիւնդ և որք ընդ ձեզ սրբբասուն եպիսկոպոսունսդ են , առաջի նոցա ընթեռնուլ զթուղթդ :

Եւ այս է թղթոյս պատասխանի՝ զոր գրեցին Հայք Յերուսա-
ղէմ առ Մոզեստոս՝

ՉԱՅՆ աւետաւոր փողոյ մեծի 'ի հրեշ-
տակէն գոչէ մեզ 'ի ձեռն թղթոյս այսորիկ հա-
սելոյ յաստուածակերտ քաղաքէ այտի, որ աւե-
տարանէ մեզ ուրախութիւնն մեծ:

Վասն այսորիկ ուրախ լինին երկինք, և ցըն-
ծասցէ երկիր, զուարճասցին փառաւք իւրովք
եկեղեցի և մանկունք իւր: Եւ արդ՝ մեք ամե-
նեքեան միաքան գոչմամք զհրեշտակական փա-
ռափանութիւնսն երգեսցուք ասելով, « Փառք
'ի բարձունս Աստուծոյ՝ և յերկիր խաղաղութի,
'ի մարդիկ հաճութիւն »:

ՊԱՏԱՍԻԱՆԻՆ Տ. ԿՈՒՄԻՏԱՍԱՅ

ՇՆՈՐՀԻՒՆ Աստուծոյ յեպիսկոպոսապե-
տէս և ամենայն ուղղափառ եպիսկոպոսացս, և
յերիցանցս, 'ի սարկաւազացս, և 'ի դպրացս, և
յամենայն ժողովրդոց աշխարհիս Հայոց ձեզ
նեղելոցդ՝ և վշտացելոցդ, գանալից եղելոց՝ և
խրատելոցդ, յանձանձելոց, և գգուելոց՝ սփոփե-
լոցդ, և սիրեցելոցդ 'ի Հաւրէն երկնաւորէ:

Եղբայր պատուական Մոզեստոս՝ քեզ և ա-
մենայն եկեղեցեացդ որ Արուսաղէմի, շնորհք

---

* Ի բնագիրս մեր գրեալ էր « առ կայսր » բայց մեք ըստ պատ-
շածի գործոյն եղաք, առ Մոզեստոս:

Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի , և սէրն Աստուծոյ և խաղաղութիւն բազմացի :

Նախ՝ գոհանամ զԱստուծոյ ՚ի վերայ մխիթարութեանց՝ ընդ որ մխիթարեաց զմեզ , որպէս զի և դուք կարող լինիջիք մխիթարել զայնոսիկ , որ յամենայն նեղութիւնս իցեն : Օ , ի ահաւասիկ մեք իսկ ՚ի ձեռն մխիթարութեան ձերոյ՝ որ եհաս առ մեզ , մխիթարեցաք ՚ի բազում վշտացրս և ՚ի սաստիկ նեղութեանցս և ՚ի դառն կտտանացս որ նեղէ զմեզ :

Այլ հաւատարիմ է Աստուած որ սփոփեաց հայրական գթութեամբն իւրով զամենայն հաւտըս՝ հաւատացելոց ՚ի ձեռն այգորիկ , և մոռացոյց զտրտմութիւնս մեր ուրախութեամբ լոյս՝ և ձայնիւ շինութեամբդ և խաղաղութեամբդ Արուսաղէմի :

Բայց առ մեզ գոչէ Վարդարէն՝ աղաղակէ և ասէ , « Մխիթարեցէք մխիթարեցէք զժողովուրդ իմ՝ ասէ Աստուած , քահանայքդ խաւսեցարսէք ՚ի սիրտ Արուսաղէմի , և մխիթարեցէք զդա , զի լի եղեւ տառապանաւք » : Իբրեւ յորդիս մատուցեալ է ՚ի ձեզ Աստուած , քանզի՝ զոր սիրէ տէր , խրատէ . զի նորա վերաւքն բժշկեցաք . ո՞ իցէ որդի , զոր ոչ խրատեսցէ զնա հայր իւր .

Աւ եթէ խրատ խաղաղութեան մերոյ ՚ի նրմա , բայց գիտեա՛ դու զայս՝ ով եղբայր սիրելի , ո՞չ սակաւ մխիթարութիւն գործէին և մերոյ ժողովրդեանս յերթեւեկէ այդ ճանապարհացդ :

---

* Ի միւսում « հաւատու » :

Նախ՝ զի մտանային զամենայն վիշտս և ըզտրտմութիւն աշխարհիս : Արկրորդ՝ զի սրբէին զմեղս իւրեանց 'ի ձեռն ապաշխարութե, սպահոց և ողորմութեան, տքնութեամբ զտիւ և ըզգիշեր անհանգիստ ուղեգնացութեամբ : Արկրորդ՝ զի մկրտէին զմարմինս 'ի ջուր սրբութե 'ի Յորդանանու յորձանսն հրադէզս, որ յամենայն տիեզերս աղբերացաւ շնորհքն աստուածային, զի սփռէին զանձուկ սրտի զաստուածամերձ Սինէական լերամբն առ Սովսիսիւ զմարգարէականն՝ (ասելով) ընկեր ցընկեր, « Ակայք ելցո՛ւք 'ի լեառն տեառն և 'ի տունն Աստուծոյ Յակովբայ » :

Այլ եւս զմեծագոյնն ասացուք ըստ Առաքելական ձայնի՝ « Օ մատչելն 'ի Սիովն լեառն՝ և 'ի քաղաք Աճյ կենդանուոյ Արուսաղէմն յերկինս՝ » և 'ի բիւրաւոր բանակս հրեշտակաց՝ և յեկեղեցիս անդրանկաց գրեւոցն յերկինս, զաթոռն Աստուծոյ 'ի վերայ երկրի տեսանել : Այլ զդատաւորն ամենեցուն զԱստուած տեսանելով բազմեալ յերկնաւոր խորանի, և 'ի վերայ աստուածընկալ խարսխիդ :

Իսկ իբրեւ դարձոյց բարձրեալն զերեսս իւր 'ի մէնջ, և նայեցաւ 'ի մեղ խեթիւ՝ արեգականրն, և հեստեւելով հեստեցան անձինք մեր՝ և խըռովեցաք : Տեառն Աստուծոյ մերում արդարութիւն, և մեր ամաւթ երեսաց : Այլ յորժամ կամեցաւ Աստուծոյ մարդասիրութիւնն 'ի վերայ կորձանեւոցդ սաստկութեամբ՝ առնել բա-

---

* Ի բնագրիս « 'ի քեզ խեթի » 'ի միւսում օրինակին այդպէս :

ըերարու թեամբ քաղցրութիւն , ընկղմեցաք 'ի
խորութիւն բարձրութեան :

Եւ 'ի վերայ այսր աւետաբեր նկարագրի՝ ան-
դադար բերանովք՝ անհանգիստ լեզուաւք զՏէր
մեր (Յիսուս Քրիստոս՝ զբարերարն և զսքանչե-
լագործն և զպարգեւաբաշխն աւրհնեսցուք . զի
թէպէտ և այնպէս անագին և սաստիկ էր սու-
րակոխ և հրադէզ աւրն դատաստանին քոյ , այլ
ճարտարապետն իմաստուն՝ որ ընտրեացն և սրբ-
եացն զձեզ՝ որպէս ոսկի 'ի բովս , նոյն նորոգես-
ցէ՝ վերստին զփառս իւր 'ի վերայ քոյ , և զար-
մանալի արասցէ զմիթարութիւն իւր 'ի քեզ :

Այլ զայս ամենայն սիրելին մեր յառաջագոյն
պատմեաց մեզ յասելն իւրում զէջ Սիովնի Ա-
րիքով՝ զանկեալդ 'ի ձեռս աւաղակացն՝ որք մեր-
կացուցին զդա , և վերս 'ի վերայ վերաց եդեալ
թողին կիսամահ և գնացին . տեսանել զդա քա-
հանայից ճանապարհորդաց՝ և առնել զանց , տե-
սանել զդա Հրէից և Վելտացւոց և ամբարըշ-
տաց՝ և առնել զանց :

Օ իւրովին ճանապարհորդելդ՝ գթութիւն
մատչելդ՝ պատել զվէր դորա՝ և արկանել 'ի դա
զողորմութիւն և զարիւն կենարար : Ասէ ձէթ
և գինի արկանել 'ի վերայ դորա և պատել՝ զի
բժշկեսցի :

Ար անաւասիկ տեսան՝ ածեալ 'ի պանդոկի
յայդ՝ և դարմանել , և զերիս դահեկանս՝ որ ետ
'ի պանդոկապետն , անաւասիկ դու ունիս 'ի
ձեռս քոյ դարման առատ : Եւ զոր ինչ ծախես

---

* Ի միւսում « հեռան » :

ցես 'ի դա՛ 'ի միւսանդամ գալստեանն հատուս-
ցէ քեզ :

Այլ այսուհետեւ ողբացէ Սիաւն, և մի ըզ-
գեցցի սուգ Արուսաղէմ, քանզի աւաղիկ եկ-
եալ հասեալ է արքայն Քրիստոս փրկել և մխի-
թարել, այլ պսակ մխիթարութեան քոյ 'ի ծաղ-
կացու չարչարանաց նորա բոլորի, և մահ նորա
թագ մխիթարութեան եղիցի 'ի վերայ գլխոյ
քոյ :

Յոյժ հաշէին և մաշէին չարքդ որդիքդ Հը-
րէից՝ ո՛վ սիրելի, զի ծառքդ քրիստոսեանք՝ զորս
հատին տապարաւք կատաղութեամբն իւրեանց
'ի ձեռն անմիտ փայտահարաց, ահաւաղիկ ար-
ձակեցին շառաւիղք*, և բազմացան: Ալ ելից
զդա բարձրեալն ձիթենեաւք՝ և արմաւինեաւք,
զոր խաչահանուացդ մանկունք** և տեսանել ան-
դամ մի արժանաւորեացին :

Բայց դուք եղբարք ըստ Առաքելոյ ձայնին՝
ողջ լերուք 'ի Տէր, հաստատուն կացէք, մխի-
թարեցարո՛ւք, միաբան լերո՛ւք, խաղաղութիւն
արարէք, և Աստուած խաղաղութեանց և սի-
րոյ եղիցի ընդ ձեզ, ամէն :

Շինումն տաճարին Հռիփսիմեայ :

Եւ եղեւ յամի ին՛ երորդի թագաւորու-
թեանն Ապրուէզ Խոսրովու՝ քակեաց կաթուղի-
կոսն կումիտաս զմատուռ սրբոյն Հռիփսիմեայ

* Ի բնագրիս « ահաւասիկ արձակեցեն շառաւիղս », 'ի միւ-
սում օրինակի այդպէս :

** Ի միւսում, « սանկունս » :

Ի՞նչ Վաղարշապատ քաղաքի, զի կարի ցած և մըթին էր շինուածն, որ շինեալ էր սրբոյն Սահակայ հայրապետի Հայոց կաթուղիկոսի՝ որդւոյ սրբոյն Աերսիսի:

Արդ՝ մինչդեռ քակէին զորմն մատրանն, երեւեցաւ յանկարծակի լուսաւոր և չքնաղագիւտ արքունական մարգարիտն՝ այսինքն կուսական մարմին սրբոյ տիկնոջն Հռիփսիմէի: Աւքանդի անդամ անդամ յաւշեցին զնա յաւշեալ ՚ի միմեանց, և երանելի սրբոյն Արիգորի կնքեալ մատանեաւ իւրով, և մատանեաւ երանելւոյն Սահակայ Հայոց կաթուղիկոսի, զոր նա ոչ համարձակեցաւ բանալ:

Աւ կնքեալ իւրով եւս մատանեաւ, որ արժանի իսկ էր կնքել զայսպիսի մարգարիտ՝ երկց հաւատարմաց երրորդ մատանեաւք:

Ո՞վ մարգարիտ, որ ոչ ծովածին, այլ մարգարիտ՝ որ ծնեալ ՚ի թագաւորական աղգէն, և սընեալ ՚ի գիրկս սրբութեան, և նուիրեալ Աստուծոյ, որում ցանկացեալ էին տեսանել զձեզ արդարք, և խանդակաթէր ՚ի սէր քոյ երանելին կուամիտաս:

Չափ հասակի էր երանելւոյն՝ ինն թղաւ և չորս մատունս. և դղրդեալ ամենայն կողմն հիւսիսոյ գայր յերկրպագութիւն, և բազում ախտաժետաց լինէր բժշկութիւն ամենայն ցաւոց. շինեաց զեկեղեցին՝ և զերանելին եթող ՚ի բացեայ վասն գիջութեան որմոյն մինչեւ ցամաքել կրոյն:

Ապա ամփոփեցաւ ՚ի կայանս իւր:

Աերացոյց և զփայտայարկս սրբոյ կաթուղի

կէին . նորոգեաց և զխախուտ որմոյն . շինեաց
զքարայարկան : Այս եղև յամս Յովհանկան
վանաց երիցու սրբոյ կաթուղիկէին :

ԳՒՈՒԽ ԻՉ :

Գալ խոռեմայ զօրու բաղմաւ 'ի Քաղկեդոն առնուլ զԿ. Պօլիս ,
յորդոր և ընծայ կայսերն . հաւանիլ նոցա և դառնալ յետս . դարձ-
եալ գալ Պարսից 'ի Բիւզանդիա . պատերազմ մեծ 'ի ծովու , պար-
տութիւն Պարսից , հրովարտակ խոսրովայ առ Հերակլոս . շուէլի
Հերակլի 'ի վերայ Պարսից . պատերազմ առ Տիգրանակերտիւ' և
յաղթութեամբ և աւարաւ գալ Հերակլի 'ի Կեսարիա Կասպաթով-
կացւոց' և անտի վերատին դիմել 'ի վերայ խոսրովու' և պատերազմ
ի դաշտն Նինուէի' պարտութիւն Պարսից :

Եւ եղև յայնմ ժամանակի դիմեաց գնաց
խոռեամ զաւրու իւրով 'ի Քաղկեդոն , և բնա-
կեցաւ դէմ յանդիման Բիւզանդեայ , և խնդ-
րէր անցանել և գերել զքաղաքն թագաւորա-
նիստ :

Արդ իբրև ետես կայսրն Արակղոս զհէնն'
որ եկն 'ի կործանել զթագաւորութիւն նորա' ա-
կամայ բարեկամանայ և մեծարէ զնոսա իբրև
զվաստակաւորս և զսիրելի հիւրս : Ալ ընդ ա-
ռաջ նորա պատարագաւք , և տայր զաւրավա-
րին և իշխանացն մեծամեծ ընծայս :

Ալ բաշխէր զաւրացն հռոգս և ճաշ' և ընթ-
րիս ամենայն զաւրացն մինչև ցելթն աւր , և
ինքն նստեալ 'ի վերայ նաւու կայր 'ի մէջ ծովուն
և խաւսէր ընդ նոսա այսպէս :

“ Օ, ինչ կամիք առնել , և կամ էր եկիք 'ի

տեղիս յայս՝ մի թէ զծով իբրեւ զցամաք հա-
մարիք մարտնչել ընդ նմա : Կարող է Նստուած՝
եթէ կամի ցամաքեցուցանել զսա առաջի ձեր ,
բայց զգոյշ լերուք՝ գուցէ ոչ հաճեացի Նստուած
և խնդրեացէ 'ի ձէնջ զվրէժ անդունդք ծովուն :
Քանզի ոչ եթէ վասն աստուածսլաշտութեան
ձերոյ ետ ձեզ յաղթութիւն , այլ վասն մերոյ
անաւրէնութեան , մեզք մեր արարին զայս , և
ոչ թէ քաջութիւն ձեր :

Եւ կամ զի՛նչ խնդրէ թագաւորն ձեր յի-
նէն՝ որ ոչ առնէ ընդ իս զհաշտութիւն , բառ-
նալ կամիցի զթագաւորութիւնս իմ , ջանացի ,
քանզի զսա Նստուծոյ հաստատեալ է , և բառ-
նալ զսա որ ոչ կարէ , բայց եթէ յՆստուծոյ այն-
պէս ինչ թուեացի , կամք Նստուծոյ կատարես-
ցին :

» Եւ կամ ասիցէ , ես նստուցից ձեզ թա-
գաւոր՝ արացէ զով և կամեացի , և մեր ընդու-
նիմք : Եւ զքէն արեան Սաւրկայ խնդրիցէ՝
խնդրեաց Նստուած 'ի ձեռաց Փոկասայ 'ի ձեռն
հաւր իմոյ Հերակղի , այլ տակաւին ծարաւի է
արիւնարբութեամբ , մինչեւ յերբ ոչ յագեացի
արեամբ : Մի թէ ոչ կարէին Հոռոմք սպանա-
նել զնա , և բառնալ զտէրութիւնն Պարսից ,
յորժամ ետ զնա Նստուած 'ի ձեռս մեր , այլ
արար 'ի վերայ նոր ողորմութիւն :

» Եւ ես զնոյն խնդրեմ 'ի նմանէ զհաշտու-
թիւն և զսէր : Եւ ես խնդրեմ 'ի ձէնջ երիս ին-
չս , և լուարուք ինձ , 'ի բաց արարէք յաշխար-
հէս՝ զհուր և զսուր և զգերութիւն , և յերի-
ցունցդ աւգուտ գտանէք , զի ոչ դուք նուազիք

ի սովու , և ոչ հարկ արքունի կորնչելոց՝ են :

” Այլ ես առաքեմ աւասիկ թագաւորի ձերոց հրովարտակ սլատարագաւք խնդրել ՚ի նմանէ ըզ հաշտութիւն և ընդ իս զխաղաղութիւն : Այլ նոցա ընկալեալ զընծայս՝ հաւանեցան առնել ըստ խնդրոց նորա : Իսկ թագաւորն Պարսից ընդունէր զսլատարագան բերեալ ՚ի կայսերէ , և զհըրեշտակսն անդէն ոչ արձակէր :

Այլ հրաման տայր զաւրաց իւրոց նաւաւք անցանել ՚ի Ռիւզանդիա : Այլ կազմեալ նաւ ըսկըսաւ սլատրաստել նաւամարտութիւն ընդ Ռիւզանդեայ , և ելին ընդ առաջ նորա ՚ի Ռիւզանդիա զաւրք նաւամարտիկ : Այլ եղեւ սլատերազմ ՚ի մէջ ծովուն՝ ուստի դարձան ամաւթով զաւրքն Պարսից , և կորեան ի հազար մարդ նաւաւք , և այլ ոչ եւս համարձակեցան ՚ի նոյն գործ :

Եւ եղեւ յամի ըջ երորդի Խոսրովայ արքայի՝ գրէ առ Երակղոս հրովարտակ այսպէս .

“ Աստուծոց սլատուական՝ և ամենայն երկրի տէր և թագաւոր և ճնունդ մեծի Արամազդայ Խոսրով՝ առ Այրակլէս անմիտ և անպիտան ծառայդ մեր :

” Այլ կամեցեալ տալ զանձն ՚ի ծառայութիւն , այլ տէր և թագաւոր կոչես զքեզ : Այլ գանձ իմ որ առ քեզ են , ծախես , և զծառայս իմ սլատրես : Այլ զզաւրս աւազակաց ժողովեալ՝ չտաս

---

* Ի միւս օրինակին “ կորնչիցեն ” :

ինձ հանգչել . ո՞չ ապաքէն սպառեցի զՅոյնս :
 Եւ դու տես վստահանալ յԱստուածն քոյ .
 վասն էր ոչ փրկեցին զԿեսարիա և զԵրուսա-
 ղէմ և զԱղէքսանդրիա մեծ 'ի ձեռաց իմոց : Աի
 թէ և այժմ ո՞չ գիտես՝ եթէ զծով և զցամաք ինձ
 հնազանդեցուցի . իսկ արդ՝ միայն զԿոստանդը-
 նուսաւ լիս ո՞չ կարացից բրել . բայց արդ զամե-
 նայն յանցանս թողում քեզ :

” Արի առ զկին քո և զորդիս , և եկ այսր : Եւ
 տաց քեզ ագարակս՝ այգիս՝ և ձիթենիս , որով
 կեցցես . և մեք սիրով նայեսցուք 'ի քեզ . մի
 խաբեսցէ զձեզ սնտի յոյսն ձեր՝ Քրիստոսն այն՝
 որ զանձն իւր ոչ կարաց ապրեցուցանել 'ի Հը-
 բէիցն :

” Այլ սպանին կախեալ զփայտէ : Օ՛քեզ զի-
 ա՞րդ կարէ ապրեցուցանել 'ի ձեռաց իմոց : Օ՛ի
 եթէ իջանիցես յանդունդս ծովու՝ ձգեցից ըզ
 ձեռն իմ , և ըմբռնեցից զքեզ . և ապա տես-
 ցես զիս , որպէս դու ոչ կամիցիս ” :

Եւ առեալ Արակլի կայսեր զհրովարտակն՝
 հրամայեաց ընթեռնուլ առաջի հայրապետին՝
 և մեծամեծացն : Եւ մտեալ 'ի տունն Աստու-
 ծոյ՝ տարածեցին զհրովարտակն առաջի սրբոյ
 սեղանոյն . անկան 'ի վերայ երեսաց իւրեանց
 յերկիր առաջի Տեառն , և լացին դառնապէս ,
 զի տեսցէ զնախատինսն՝ զոր նախատեցին զնա
 թշնամիք նորա :

Հաճոյ թուեցաւ Արակլի և ամենայն սինկ-
 զիտոսացն նստուցանել զԿոստանդոս՝ որդի Ա-
 րակլի յաթող թագաւորութեանն՝ որ էր մա-
 նուկ փոքր : Եւ Արակլի հանդերձեալ զինքն՝ առ-

նուլ զկինն իւր , և գնալ յարեւելս , ապա յայն-
ժամ աւելի եւս հաստատեցին զՎոստանդինն 'ի
պատիւ թագաւորութեան ըստ առաջին բանին :

Ապա պատրաստեցաւ Արակլոս կնաւն և ներ-
քինեաւքն՝ և իշխանաւք դրանն , և արար ըզ
Օլատիկն 'ի Վոստանդնուպաւլիս , և զայգոյ Օլա-
տիկն նաւեաց 'ի ծով 'ի Քաղկեդոն :

Հրաման տայ զաւրաց իւրոց ժողովել 'ի Աեսա-
րիս Ասպադովկացոց , և ինքն չու արարեալ 'ի
Քաղկեդոնէ՝ եկն 'ի Աեսարիս , և եհար զխո-
րան իւր 'ի մէջ բանակին , և կոչել հրամայեաց
զամենայն զաւրսն՝ և ընթեռնուլ զհրովարտակն
առաջի նոցա , և պատմէր զելն իւր առ նոսա :

Իսկ զաւրն թէպէտ և ընդ բանսն խռովե-
ցան , սակայն խնդութեամբ ուրախ եղեն 'ի վե-
րայ գալտեան նորա : Աւրհնեցին նմա զյաղ-
թու թիւնն՝ և ասեն , « Ամենայն ուրեք սուր և
երթիցես՝ ընդ քեզ եմք 'ի կալ , և 'ի մեռանիլ ,
և եղիցին ամ թշնամիք քոյ հող 'ի ներքոյ ոտից
քոց , 'ի ջնջել զնս յերեսաց երկրէ տուն Աճյ մերոյ ,
և 'ի բառնալ զնախատինս իւր 'ի մարդկանէ » :

Չուեաց գնաց Արակլոս ճի հազարաւ , և
երթեալ 'ի դուռն թագաւորին Պարսից , և ճա-
նասարհ կալեալ ընդ կողմանս հիւսիսոյ՝ ել դէպ
ուղիղ 'ի Աարնոյ քաղաք , և հասեալ 'ի Նրւին
Այրարատեան՝ աւերէ զնա և զՆախճաւան :

Աւ դիմեալ 'ի Գանձակ արի գեւղն սյն , կոր-
ծանէ և զքագինս Հրատին մեծի՝ որում Ալը-
նասայն * կոչէին : Աւ արքայ Խոսրով փութացու-

* Ի միւսում « Աշնասն կրէին » :

ցանէր զզաւրս իւր՝ որ 'ի Յունաց գաւառին՝
 զի հասցէ նմա յաւգնականութիւն : Օ, ի թէ-
 պէտ և կազմեցին զերիվարս իւր, և ետ 'ի ձե-
 ուրս Շահենայ Պատգոսապանի, այլ զնուազէր
 զաւրն՝ և չկարացին ունել զդէմ, զգանձս իւր
 ամբարէր 'ի Տիղբոն, և ինքն պատրաստէր 'ի փա-
 խուստ :

Իսկ զաւրն Պարսից փութանակի հասանէին
 'ի Արծուին : Ազդ լինի Արակլի կայսեր՝ եթէ ե-
 կրն խոռեամ 'ի Արծուին. առնու զզաւրս իւր՝
 և գերութիւն, և դառնայ առ ամուր աշխար-
 հաւն Վարաց :

Գայ հասանէ 'ի Փայտակարան : Ազդ եղև
 խորովու՝ եթէ դարձաւ Արակլոս՝ և եհաս 'ի
 Փայտակարան, և կամի ընդ Աղուանս անցանել
 'ի Վիրս :

Հրաման ետ զաւրավարի իւրոյ Շահր Վարա-
 զայ՝ զի զաւաջն կայցի : Ալ նա փութով հասա-
 նէ Այրարատ, և անցանէ 'ի Գարդման՝ ընդ-
 դէմ նորա, և բանակի 'ի միւս Տիգրանակերտի
 յանդիման նորա :

Ալ Շահէնն ըն ալ հասեալ բանակեցաւ
 'ի թիկանց Արակլի 'ի Տիգրանակերտ աւանի :
 Ալ էին սոքա աստի, և նոքա անտի բանակեալ :
 Ալ բանակն Արակլի 'ի մէջ նոցա երկոցունց :

Իբրեւ ետես Արակլոս՝ եթէ 'ի մէջ արկին
 զնա՝ դարձաւ 'ի վերայ զաւրուն՝ որ 'ի թիկանց
 կողմանէ, հապճէպ զաւրութեամբ եհար զնա՝
 և խորտակեաց, և գնաց ընդ Օղուկս : Ալ թա-
 փեցաւ ընդ լեռնակողմն՝ 'ի դաշտն Նախճաւա-
 նըն 'ի ձմերան ժամանակի :

Եւ Շահր Վարազ զաւրու իւրով, և Շահէնն իւրովք զերծելովք գնացին զհետ նորա : Իսկ նորա հասեալ անցանէ ընդ հուն գետոյն Երասխայ՝ յաւանն Վրնջուհիս՝ և բանակի յանդատանս նորա :

Եւ զաւրն Պարսից հասեալ՝ ոչ կարացին անցանել զգետովն այն աւրն : Հասանէ Երակլոս ՚ի Բագրեւանդ՝ և անցանէ Ղազահունիս, և բանակի ՚ի գեւղն՝ որ կոչի Հրճմուք : Եւ Շահր Վարազ սփռէր զզաւրս իւր Ղղիովիդ, և ինքն այրընտիր եղեալ զհազար սպառազինաց վառելոյ քաջաց : Եւ երթեալ նստի Ղրճէշ գաւառի՝ դարանամուտ լինել, որպէս զի ՚ի մէջ գիշերին անկցի ՚ի վերայ բանակին Երակլի :

Ազդ լինի Երակլի ՚ի ձեռն արձակելոյ լրտեսաց՝ եթէ եկն խուռեամ, և դարանակալ եղել ՚ի վերայ քոյ : Յայնժամ Երակլոս ըստ նմին աւրինակի այրընտիր և ձիրնտիր առնէ, և յարձակի ՚ի վերայ նորա քսան հազարաւ, և հասեալ Ղղի, գտանէ զաւրսն քաջամարտիկ հինգ հարիւր :

Նախ՝ զնոսա կոտորէ, և զերծեալ մի ոմն ՚ի հեծելոցն՝ հասեալ ՚ի Ղրճէշ՝ գոյծ արկանէ խուռեմայ՝ եթէ հասեալ է թշնամին ՚ի վերայ քոյ, և կոտորեցին զզաւրն Պէշոպա Ղղի :

Եւ բարկացաւ խուռեամ ՚ի վերայ առնն, հըրամայեաց զնա կապել ոտիւք և ձեռաւք :

Եւ ասէ՝ Երակլոս ցարդ յինէն փախստական գնայր, արդ եկեալ հասեալ եմ այսպիսի զինու, և նա յինէն ոչ փախիցէ ” :

Այն ինչ նորա բանքն ՚ի բերան էին՝ և նոքա

հասին ստիպով 'ի վերայ նոցա , սլատեցին զքաղաքն երեք կուսէ , և բորբոքեցին զնա հուրք , և այրեցին զղաւրացն բազմութիւնսն : Այլ եթէ ելանէր ոք 'ի նմանէն 'ի փախուստ , անգէն ընբըռնեալ սատակէին , և ապրեալ ոչ ոք ել 'ի նոցանէ , զի զամենեւին եկեր հուր ահագին :

Բայց Շահր Վարազ զերծաւ 'նստեալ 'ի վերայ նուաստ երիւարի այնպէս զերծեալ գնաց առ զաւրս իւր , զոր ժողովեալ էր Աղիովիդ գաւառի :

Իսկ Արակլոս առ զաւար և զկապուտ բանակի նոցա՝ դարձաւ յաղթութեամբ մեծաւ , երթեալ հատանէ 'ի կողմանս Աեսարացւոց . և Շահր Վարազ գնաց զհետ նորա փութանակի : Բայց զի յաւգնեալ էր զաւրն՝ խորհեցաւ բազում գաւառս ընդ մէջ արկանել , զի հանդիցէ զաւրն և կաղմիցի . և գնացեալ 'ի կողմանս Ասիացւոց , անդ սփռեալ դադարեցին :

Յայնժամ առեալ Արակլի զղաւրս իւր՝ դարձաւ յերկիրն Հայոց , անցեալ ընդ Շիրակ՝ հասանէ 'ի հուն գետոյն Արասխայ , և անց ընդ գետաւն առ Վարդանակերտաւն աւանաւ , երթեալ թափեցաւ 'ի Գոգովիտ գաւառ : Այլ Ռոճիկ Վահանայ՝ և զաւրուն Պարսից կարծեցեալ զնոսա փախստական գնալ :

Իսկ նորա ճանապարհ կալեալ 'ի Հեր և 'ի Օլարեւանդ գաւառ , դէպ ուղիղ 'ի Տիղբոն՝ 'ի վերայ Խոսրովու : Այլ իբրեւ միջամուխ եղեւ 'ի սահմանս Ատրպատական գաւառի , ապա ուրեմն լուր եղեւ Ռոճ Վահանայ . առ զաւրս իւր և գնաց զհետ նորա 'ի Ախաճաւան քաղաք :

Այնպէս փութով գնացեալ զտիւ և զգիշեր , մինչեւ չոգաւ եհաս մերձ 'ի նա : Այլ նորա անկեալ յայնկոյս լերինն Օտրասպայ՝ յերկիրն Ասորեստանեայց :

Այլ նոքա պնդեցան զհետ նորա , և նոցա դարձեալ ընդ արեւմուտս՝ գնաց 'ի Աինուէ : Այլ եկեալ այլ զաւրս յաւգնականութիւն Ռոճ Վեհանայ 'ի դրանէ արքային՝ արք ընտիր յամենայն թագաւորութենէն , և խառնեալ 'ի միմեանս՝ հետամուտ եղեն Արակլի :

Իսկ Արակլոս ձգեաց զնոսա մինչեւ 'ի դաշտն 'Աինուէի՝ և դարձ ետ 'ի վերայ նոցա սաստիկ զաւրութեամբ . և էր բալ 'ի վերայ դաշտին : Այլ ոչ գիտացին զաւրն Պարսից զդարձն Արակլի 'ի վերայ նոցա մինչեւ երթեալ խառնեցան ընդ միմեանս :

Այլ այնպէս զաւրացոյց տէր զողորմութիւն իւր 'ի վերայ Արակլի յաւուր յայնմիկ , մինչեւ հարեալ սաստակեցին զնոսա իբրեւ զայր մի և ըստ պանին զզաւրավարն 'ի պատերազմի : Այլ զմնացեալսն շրջափակ արարեալ՝ կամէին զամենեւեան սաստակել :

Իսկ նոցա բողոք կալեալ թէ « Աստուածա սէր և բարերար տէր , արա՛ 'ի վերայ մեր ողորմութիւն » : Յայնժամ Արակլոս հրամայեաց՝ ըզնոսա թողուլ 'ի բաց : Այլ ինքն հրամայեաց Արակլոս ասպատակել 'ի վերայ երկրին :

Փախուստ խոսրովայ . առնուլ Հերակլի զՏիզբոն և այրել և դառնալ Ղարապատական . սպանումն խոսրովայ և ին որդւոց նորին . թագաւորել կաւատայ՝ և հաշտութիւն առնել ընդ Յոյնս և ՚ի բաց թողուլ զսահմանսն :

Իսկ խոսրով արքայ Պարսից փախստական գնաց՝ անցանել ընդ Ղդլաթ գետաւ՝ ՚ի Վեհ կաւատ . հատեալ զլարս նաւակամրջացն :

Եւ Երակլոս հասեալ բանակեցաւ առ դուրս մերձ Տիզբոն քաղաքի , և այրեաց զամենայն ապարանս թագաւորականս շուրջ զքաղաքաւն :

Եւ ինքն գնաց Ղարապատական ամենայն աղխիւն և բազմութեամբ իւրով՝ զի էին միտք Երակլի զարհուրեալ ՚ի խոռեմայ : Իսկ խոռեմ ոչ եկն խոսրով արքայի յաւգնականութիւն , այլ եկաց անդէն ուր էրն ՚ի կողմանս արեւմտից : Եւ խոսրով արքայ դարձաւ անդրէն ՚ի տունն : Եւ հրամայեաց կազմել զնաւակամուրջսն : Իսկ Տիզնայքն՝ և որդիքն արքայի՝ և գանձն՝ և ախոռըն արքունի երիւարացն էին ՚ի Վեհկաւատ :

Սկսաւ խոսրով ժողովել զմնացեալ նախարարսն , և խաւսէր ընդ նոսա ահագին դատաստանաւք՝ եթէ « Ինդէր և ոչ դուք մեռարուք ՚ի տեղւոջ պատերազմին , քան եթէ գալ առ իս . արդեօք զխոսրով մեռեալ կարծէիք » :

Յայնժամ խորհուրդ միաբանութեան ՚ի մէջ առեալ ասեն , « Թէպէտ ՚ի թշնամեացն ապրեցաք , բայց ՚ի ձեռաց դորա ոչ գոյ մեզ ապրել ,

այլ եկայք իմասցիւք ինչ որ յայնժամ երդուան
առ միմեանս , և գնացեալ ՚ի գիշերի ընդ չոմն
՚ի Վեհաւատ :

Կալան զնա՝ և կարգեցին ՚ի վերայ նորա սա-
հապանս , և թագաւորեցուցին զՎաւատ զոր-
դի նորա . նաեւ զերիվարսն՝ որով եկեալ էր Խոս-
րով ՚ի Տիղբոն , հանին գաղտաբար :

Իսկ յորժամ եհաս գոյժ աղաղակին այսորիկ
առ Խոսրով՝ ընդոստուցեալ յահէն՝ զարհուրե-
ցաւ . խնդրեալ երիվար՝ և մտեալ յասպատանն
ոչ գտին : Եւ արքայ Վաւատ եկն՝ անց ամենայն
զաւրաւքն իւրովք : Եւ արքայ Խոսրով յայլա-
կերպս եղեալ՝ եմուտ ՚ի բուրաստանն արքունի ,
և մտեալ ընդ թաւ թփով ծաղկոցին զաւղեալ
գաղարեաց :

Եւ եկեալ Վաւատ արքայ հրամայեաց խըն-
դիր առնել՝ և գնացեալ ՚ի բուրաստանն՝ գտին
զնա . կալան զնա՝ և ածին գահիճ անդր : Եւ
հրամայեաց Վաւատ արքայ՝ և սպանին զնա :

Եւ վասն որդւոցն Խոսրովու ասեն նախա-
րարքն , « Աչ է արժան ապրել նոցա , զի խոռ-
վու թիւն յարուցանեն » : Յայնժամ հրաման ետ
արքայ Վաւատ՝ և սպանին զամենեւին ՚ի միում
ժամու՝ արս իս : Եւ խնդրեաց յինքն զՏիկնայս՝
և զգանձս՝ և զախոռս արքունի :

Այլ սկսաւ արքայ Վաւատ խորհուրդ առ-
նել ընդ նախարարս թագաւորութեանն իւրում
եթէ « Պարտ է հաշտութիւն առնել ընդ կայ-
սեր , և ՚ի բաց թողուլ զամենայն սահմանս թա-
գաւորութեան նորա . և ընդ ամենայն կողմանս
հաշտութիւն արասցուք » :

Եւ հաւանեցան միաբանութեամբ առնել այնպէս :

Յայնժամ հրամայէ կաւատ արքայ գրել առ Երակոս հրովարտակ ողջունի , և թողու 'ի բաց զամենայն սահմանս նորա : Եւ տայ տանել նմա երդումն , աղ կնքել և տանել ընդ հրովարտակին , արձակէ զՌաշ ոմն իշխան , մեծամեծ ընծայիւք հաստատել զնա 'ի վերայ միաբանութեանն այնորիկ :

Արդ՝ իբրեւ եհաս Ռաշն այն՝ և աւետիս մատոյց զհրովարտակն , և կալաւ զառաջեաւ զընծայսն , մեծապէս գոհացան զԱստուծոյ Երակոս արքայ և նմ զաւրբ իւր : Յայնժամ հրաման ետ արքայ Երակոս՝ արձակել զբազմութիւն գերութեանն և զաւարն ամենայն 'ի բաց տալ : Եւ գրէ կտակ աւրհնութեան , և հաստատէ խաղաղութիւն հանդերձ երդմամբ , և արձակէ զոմն յիւրոց գլխաւոր նախարարացն՝ որում անունն էր Յուսդատ , հանդերձ մեծամեծ ընծայիւք :

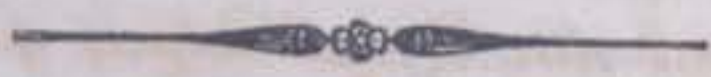
Եւ զՌաշն այն մեծարեալ ընու պատուական գանձիւք , և արձակէ : Եւ իւր չուեալ խաղաղութեամբ գնաց 'ի տեղի իւր : Եւ Յուսդատ երթեալ ընծայիւք առաջի կաւատայ արքայի՝ և մատուցանէ զհրովարտակն , և առաջի առնէ զընծայսն :

Իսկ արքայ կաւատ խնդութեամբ ընկալաւ : Եւ դարձեալ վերստին հաստատէ առ նմա զբանքս խաղաղութեան , և սահմանայն հատելոց՝ երդմամբ հրովարտակաց : Եւ կնքեալ աղ ըստ առաջին աւրինակին զՅուսդատ ըստ առաջին թագաւորաց :

Եւ յանդիման նորա հրամայէ գրել առ Շա-
հրը Վարազ՝ զի ժողովեացէ զղաւրն՝ և եկեացէ
անցցէ յերկիրն Պարսից՝ և ՚ի բայ թողցէ զսահ-
մանս Յունաց : Թէպէտ և նա ոչ կամեցաւ լը-
սել հրամանին այնմիկ , և զՅուսդաս արձակե-
ցին լի գանձիւք՝ և գնաց :

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Բ .

Մարզպան լինել Վարազտիրոցի որդւոյ Սմբատայ , ընտրիլ կաթու-
ղիկոս Քրիտափորայ և անկանիլն . յաջորդելն Եզրի . վախճանիլ կա-
ւատայ , և թագաւորել Արտաշրի որդւոյ նորա . գիր Հերակլի առ
Խոււեամ , և խնդրել զսուրբ Խաչն ՚ի նմանէ . սպանումն Արտաշրի՝
և թագաւորել Խոււեմայ . սպանումն Խոււեմայ՝ և թագաւորել Բը-
բոր գասերն Խոսրովայ . յետ սորա Խոսրովայ ումեմն . և յետ սորա
Աղարմիգուխտ գասեր Խոսրովայ . յետ սորա Արմիգի , ապա թա-
գաւորել Յազկերտի :

ՅԱՅՆԺԱՄ կոչէ արքայ կաւատ զՎարազ-
տիրոց զորդի Սմբատայ (Նագրատունւոյ՝ Խոսրով
Շում կոչեցելոյ , և տայ նմա զիշխանութիւն
տանուտէրութեանն՝ առնէ զնա Վարդպան , և
արձակէ ՚ի Հայս՝ հանդերձ ամենայն ընչիւք հայ-
րենի : Օ՛ր զաշխարհն ՚ի շինութեան սրահե-
ցէ : Եւ իբրեւ եկն նա ՚ի Հայս՝ խնդու թեամբ
ընկալան զնա ամենայն աշխարհն Հայաստան-
եաց , բայց զի մեռեալ էր երանելին Ալուսիտաս
կաթուղիկոսն , և կայր տեղին անհրամանատար :
Խորհուրդ առնէր ընդ ամենեցուն տեսանել զու-
մըն արժանաւոր : Յայնժամ առաջագրութեամբ
Թէոդորոսի Աշտունեաց տեառն՝ ընտրեցին զոմն

անապատական՝ Աբրահամեան տանէ՝ որում աւ
նուէն էր Քրիստափոր :

Օնա նստուցին Աթոռղիկոս , և նա դիպաւ
այր հպարտ և ամբարտաւան , որոյ լեզու իւր
էր իբրեւ զսուր սուսեր : Սա բազում խռովու
թիւն յուզեաց՝ և արկ սուր ՚ի մէջ ընդ Ասպետ
և ընդ եղբայր իւր չարախօսութեամբ :

Ալաւ սա զաթոռ հայրապետութեան ամս
ք . և յամին երրորդի եդին ՚ի վերայ նորա բամ
բասանս : Այլ ժողովեալ ամենայն Ապիսկոպոսունս՝
և իշխանս արարին քննութի : Այլ եկեալ արք եր
կու ՚ի նորին ընտանեաց՝ և վկայեցին զնմանէ ա
ւաջի ամենայն բազմութեանն . ապա արձակ
եալ զոմանս Ապիսկոպոսաց անտի : Այլ առին
՚ի նմանէ զփակեղն պատուոյ քահանայապետու
թեան , և ընկեցին զնա ՚ի կարգէն՝ և հալածե
ցին զնա անարգանաւք :

Այլ անդէն փութանակի նստուցին Աթոռ
ղիկոս՝ զԱզր ՚ի Աիգ գաւառէ , որ էր առ երա
նելուոյն Աուսիտասաւ կարգեալ փակակալ սրբոյն
Վրիգորի , և սա էր այր խոնարհ և հեզ , որ ոչ
կամէր զոք ցասուցանել , և ոչ ելանէր ՚ի բերա
նոյ նորա բան տգեղ :

Այլ արդ՝ մինչդեռ խորհէր Աաւատ արքայ
չինութեան աշխարհի , և կամէր ընդ ամենայն
կողմանս խաղաղութիւն առնել , կեցեալ ամիսս
վեց՝ վախճանեցաւ : Այլ նստուցին թագաւոր
զԱրտաշիւր զորդի նորա , և նա էր մանուկ տը
ղայ : Յայնժամ Արակլոս գրէ առ Խոռեամ այս
պէս :

“ Աաւատ թագաւոր ձեր վախճանեցաւ և

քեզ հասեալ թագաւորութիւնն այն աթոռոյ :
 Այլ ես քեզ տամ զնա , և զաւակի քո՝ յետ քո :
 Այլ եթէ զաւր պիտոյ է՝ արձակեցից յաւգնա-
 կանութիւն սրչափ և պիտոյ իցէ քեզ , և ուխտ
 դիցուք ՚ի մէջ իմ և ՚ի մէջ քո հանդերձ երդ-
 մամբ գրով և կնքով :

Յայնժամ դիւրաւ հաւանեալ խոռեմայ՝ թու-
 ղու ՚ի բաց զԱղէքսանդրիա , և առեալ զամե-
 նայն զաւրս իւր՝ և ՚ի մի վայր գումարեաց , և
 թողեալ զնոսա , և ինքն սակաւուք գնաց ՚ի ժա-
 մադիր տեղին՝ ուր ասացեալ էր նմա Արակլի :

Այլ տեսեալ զմիմեանս ուրախ լինէին մեծա-
 պէս : Յայնժամ երդուաւ նմա Արակլոս՝ տալ
 զթագաւորութիւնն զայն , և խոստանայ նոյն-
 պէս որդւոց նորա , յետ նորա : Այլ զաւր որ-
 չափ և պիտոյ իցէ : Այլ խնդրէր առաջին խըն-
 դիր ՚ի նմանէ զԽաչն կենսաբեր՝ զոր գերեաց
 նա Արուսազէմէ :

Յայնժամ երդուաւ նմա խոռեամ և ասէ ,
 « Յորժամ հասից ՚ի դուռն արքունի , նոյն ժա-
 մայն խնդիր արարից Խաչին , և տաց բերել առ
 քեզ : Այլ և պայման սահման եդից՝ ցոր վայր
 և դու կամիցիս , արս վասն նորա հաստատու-
 թիւն գրով և կնքով և աղիւ :

Այլ խնդրեաց ՚ի նմանէ զաւր սակաւ՝ և մեկ-
 նեցան գնացին ՚ի միմեանց : Իսկ խոռեմայ առ-
 եալ զբազմութիւն զաւրաց իւրոց՝ գնաց ՚ի Տիզ-
 բոն , և հրաման տուեալ ոմանց՝ սպանին զաղայ
 թագաւորն զԱրտաշիւր , և ինքն երթեալ նըս-
 տաւ յաթոռ թագաւորութեանն . և զամենայն
 արս գլխաւորս՝ որ ՚ի դրանն , կամ որ ՚ի զաւ-

բուն յորում ոչ կարէր վատահանալ, հրաման ետ
սրով սատակել զնոսա, և զայլս կապանաւք ետ
տանել առ Արակլոս :

Յայնժամ արձակեաց երանելին Արակլոս արս
հաւատարիմս առ Խոռեամ վասն տէրունեան
Խաչին : Ալ նորա խնդիր արարեալ մեծաւ ստի-
պով հազիւ հազ ետ ցարսն՝ որ եկեալ էին :

Ալ նոքա առեալ գնացին փութանակի : Ալ
ետ նոցա ինչս ոչ սակաւս, և մեծաւ ուրախու-
թեամբ արձակեաց զնոսա պատուով :

Իսկ Խոռեամ յաւուր միում զգեցեալ էր
զհանդերձ թագաւորական՝ և նստեալ ՚ի վերայ
երիվարի շրջեր ՚ի մէջ զաւրուն ցուցանել զինքն .
յանկարծակի ՚ի թիկանց կուսէ յարձակեցան ՚ի
վերայ նորա՝ հարին զնա և սատակեցին : Ալ
թագաւորեցուցին զՌբորն դուստր Խասրովայ՝
որ էր կին նորին, և կարգեցին հրամանատար ՚ի
դրանն զԽոռոխ Արմիզդ՝ որ էր իշխան կողմանց
Ատրպատականի :

Արդ՝ Խոռոխն այն յղէ առ Ռամբիշն՝ թէ
« Եր ինձ կին », և նորա յանձին կալեալ ասէ,
« Այլ միով արամբ հասարակ գիշերի, և ես ա-
բարից զկամս քոյ :

Ալ յարուցեալ հասարակ գիշերի միով ման-
կամբ գնաց, և իբրեւ եմուտ ՚ի տաճարն ար-
քունի՝ յարեան ՚ի վերայ նորա պահապանք դը-
րանն, և հարեալ սպանին զնա : Ալ կալաւ Ռամ-
բիշն զթագաւորութիւնն ամս ք. և մեռաւ :
Յետ սորա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ : Ալ
յետ սորա Ազարմիզուխտ դուստր Խոսրովայ :
Ալ յետ սորա Արմիզդի՝ թոռն Խոսրովայ՝ զոր

խեղդամահ արարին զաւրն խոռեմայ :

Եւ ապա թագաւորէ Յաղկերտ որդի Աաւատայ՝ թոռն խոսրովայ , որ ունէր զթագաւորութիւնն երկեւղիւ , զի պատառեալ բաժանեցան զաւրք աշխարհին Պարսից՝ յերիս մասունս :

Չաւր մի այն՝ որ 'ի Պարսից և յարեւելից կողմանէ : Եւ զաւր մի խոռեմայ՝ որ յԱսորեստանեաց կողմանէ : Եւ զաւր մի՝ որ յԱտրպատական կողմանէ : Բայց թագաւորութիւն նորա էր 'ի Տիգրոն , և ամենեքին միաբան սլաուէին զնա միաբանութեամբ ամէն * :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ .

Գալ որբոյ խաչն 'ի սուրբ Երուսաղէմ , որոշիլ սահման թագաւորացն երկոցունց , ընդունել Եղբի զժողովն Քաղկեդոնի յախպմանէ Մժէժ գնունուոյ , խորհուրդ Մժէժի ընդ Ռասաովմայ 'ի վերայ Վարազտիրոց ապեաի , փախուտ Վարազտիրոցի , երգնուլ թագաւորին նմա՝ երթալն նորա 'ի պալատն և մեծարիլ , շար խորհուրդ Աթալարիկոսի ընդ իշխանաց 'ի վերայ հօրն , յայտնել խորհրդոյն և մահ նոցա , աքսոր Վարազտիրոցի , քաջութիւն Գաւթի Սահաւունուոյ՝ և լինիլ կիւրապաղատ , գործք թէոգորոսի Ռշտունեաց տեառն :

Իսկ զտէրունեան սուրբ խաչն ընկալեալ երանելի աստուածասէր և երջանիկ թագաւորին Արակլի , գումարէ զզաւր իւր յորդոր և խնդալից սրտիւ : Եւ չու յուղի անկեալ հանգերձ ամենայն թագաւորական սպասաւորու-

* Յօրինակին գրեալ էր « ամէ » բայց մեք եգաք ամէն :

Թեամբն սլատուելով զսուրբ հրաշալի և զերկնաւոր գիւտն , և տարեալ հասուցանէ 'ի քաղաքն սուրբ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցւոյ՝ որ ապրեալ է 'ի ձեռաց Թշնամեացն 'ի Նիւղանդիա քաղաքի : Ապա անդ ոչ սակաւ ինչ լինէր ուրախութիւն յաւուր յայնմիկ 'ի մտանել նոցա Արուսաղէմ :

Չայն լալոյ և ողբոյ՝ և հեղումն արտասուաց ահագին բորբոքման սրտից նոցա խանդաղատանաց , և կսկծելոյ աղեացն Թագաւորին՝ և իշխանացն՝ և զաւրացն ամենեցուն և բնակչացն այնոցիկ՝ որ 'ի մէջ քաղաքին :

Եւ ոչ ոք կարէր երգել զտէրունեան երգս յահագին և յաղիողորմ խանդաղատանացն Թագաւորին՝ և ամենայն բազմութեանն : Եւ կարգեալ հաստատեաց 'ի տեղի իւր , և զամենայն ըստ սպաս եկեղեցեացն եդ յիւրաքանչիւր տեղիս , և բաշխեաց ամենայն եկեղեցեացն՝ և բնակչաց քաղաքին աւրհնութիւն և գինս խնկոց :

Եւ գնաց ինքն զճանապարհս իւր դէպ ուղիղ 'ի միջագետս Ասորւոց , զի կալեալ հաստատեացէ ընդ ինքեան զքաղաքս սահմանացն : Եւ սահման հաստատեցաւ նոյն՝ որ առ Խոսրովաւ և Սաւրկաւ հաստատեալ էր :

Եւ եկաց Խաչն տէրունական Աստուածակերտ քաղաքին մինչեւ ցմիւսանգամ առած Արուսաղէմի յորդւոցն Իսմայէլի : Եւ ապա գընաց փախստական 'ի քաղաքն Թագաւորանիստ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցւոյն :

Եկն ապա զաւրաւարն Յունաց Սթէժ Վընունին՝ 'ի Հայաստան երկրէն : Եւ յինքն կա-

լաւ զամենայն երկիրն ըստ ասացելումն սահմանին : Ասէ ցկաթուղիկոսն ցկզը՝ երթալ նմա յերկիր սահմանացն՝ և հաղորդել աւրինաւք ընդ կայսեր , ապա թէ ոչ արասցուք մեզ այլ կաթուղիկոս , և դու կալ զիշխանութիւնդ քոյ 'ի Պարսից կողմանէ :

Իսկ կաթուղիկոսն իբրեւ ոչ կարաց թողուլ զերկիր իշխանութեան իւրոյ՝ խնդրեաց ձեռնարկ հաւատոյ 'ի թագաւորէն : Այլ վաղվաղակի առաքեցաւ նմա տումար գրեալ ձեռամբ թագաւորին , և նղովեալ զՆեստոր և զամենայն հերձուածողս :

Իայց ոչ էր նղովեալ զժողովն Քաղկեդոնի , Այլ գնաց կաթուղիկոսն յերկիրն Ասորեստանի , ետես զթագաւորն և հաղորդեցաւ ընդ նմա աւրինաւք : Այլ խնդրեալ 'ի թագաւորէն պարգեւս զաղն կողբայ , և առեալ զպարգեւն դարձաւ մեծաւ շքով 'ի տուն իւր :

Այլ ապա յայնմհետէ նստէր 'ի մէջ բանակին Յունաց , մինչեւ զաւրաւարին հաճոյանալ ըստ կամաց նորա : Կարգէր զկարգս զինուորացն՝ և բաշխումն շտեմարանաց 'ի վերայ ամենայն երկրին : Իսկ Վարազտիրոյ ասպետ՝ անուանեալ 'ի թագաւորաց Սաւիտեան խոսրովու՝ որդի մեծին խոսրովայ Շումն , շինեաց բոլորովին զամենայն աշխարհն Հայոց :

Իայց ոչ նուաճեալ հնազանդեցաւ իշխանին մեծի՝ որ յԱսորպատական աշխարհին՝ որում խոռոխ Արմզդն կոչէին : Ատեւ ոչ յետ նորա որդւոյ նորին՝ Ռատոմայ՝ որ էր իշխան 'ի կողմանս Ասորպատականի , և էր խուովութի մեծ 'ի մէջ

երկոցունցն :

Ապա և զաւրաւարն Յունաց Մթէժ սկսաւ
և նա առնել չարախաւսութիւնն զասպետէ առ
Ռատոմայ* իշխանին՝ որ յԱտրպատական աշխարհ
հին : « Մի կացցէ սա ՚ի Հայս . ապա թէ ոչ
խառնութիւն մեծ լինիցի ՚ի մէջ երկոցունց թա
գաւորացն » :

Եւ արձակեալ նորա զեղբայր իւր Վարիք
պետ , զի երթեալ ձմերեացէ ՚ի Ղրւնի , և ապա
կասպեացեն զասպետ՝ և առեալ գնացին : Արդ՝
զի ամենայն զաւրն Պարսից սիրէին զասպետ , մի
ոմն յիշխանաց անտի մեծ ազդ արար նմա՝ և ա
սէ . « Տես զանձն քոյ՝ զի վաղիւ կասպելոց են ըզ
քեզ » :

Իսկ ասպետ առեալ զկին իւր՝ և զորդիս՝ փա
եաւ ՚ի գիշերի , և ճանապարհ կալեալ գնաց ՚ի
Տարոն : Եւ անդ երթեալ ժողովեաց զզաւրս
իւր : Եւ խնդրեալ երդումն ՚ի թագաւորէն Ա
րակէ՝ զի մի հեռացուցցէ զնա յաշխարհէն իւր
մէ : Եւ ընկալեալ երդումն հաւատարիմ՝ երթ
եալ յանդիման լինէր նմա յԱտրեպտանեաց
աշխարհին :

Յայնժամ երդուաւ նմա թագաւորն Արակ
լոս և ասէ , « Կացցես առիս սակաւ ժամանա
կըս , ապա արձակեցից զքեզ պատուով մեծաւ
յերկիր քոյ » :

Եւ մեծացոյց զնա քան զամենայն Պատրիկսն՝
որ էին ՚ի թագաւորութեան նորա :

Եւ գնացեալ ՚ի պաղատն՝ ետ նմա ապարանս

* Թուի լինել « Ռատոմ » :

Թագաւորականս , և գահոյս արծաթի՝ և գանձս
բազումս յոյժ : Եւ որդի նորա Սմբատ էր սի-
րելի սենեկապետին Լըրակղի :

Եւ այս է չարութիւնն եղեալ յորդի կայսերն
Լըրակղի՝ ՚ի յանցս մեծս , որում անունն էր Ա-
թալարիկոս՝ որ ՚ի խոր վերաւորեաց՝ զսիրտ հաւ-
րն և խրամատեաց զհրաշալի անձն , և յերեսաց
նորա զգեղեցկութիւնն , և պատճառք իւր ան-
ձին և բազմաց :

Քանզի միաբանեալ սա՝ և թէոգորոս եղբաւր
որդի Լըրակղի անուանեալն Սագխատրոս^{**} և բա-
զումք ՚ի մեծամեծաց քաղաքին . և Վահան Խոռ-
խոռունի : Սոքա ամենեքին միաբանեալ սպանա-
նել զԼըրակղոս , և զորդի նորա զԱթալարիկոս
նստուցանել յաթոռ Թագաւորութեանն :

Գտաւ ՚ի խորհրդեանն յայնմիկ լեալ Վա-
րազտիրոց՝ որդի Խոսրովայ Շումն Սմբատայ .
բայց չէր միաբանեալ սպանման Թագաւորին՝ և
որդւոց նորա . այլ ասէ , « Իուք ասէք զնոսա
տեղապահս Լստուծոյ , ապա ոչ է պարտ լինել
այդմ բանի , և յայդմ խորհրդի ոչ միաբանիմ
ընդ ձեզ » :

Եւ բանք խորհրդեանն պատմեցաւ լիով
յունկն Թագաւորին յումեմնէ Կորատորէ՝ որ էր
լեալ ՚ի խորհրդեանն :

Իբրեւ հաւաստութեամբ ՚ի վերայ եհաս Թա-
գաւորն՝ հրամայեաց ընդ առաւաւտն ունել զոր-
դի իւր՝ և զեղբաւրորդի՝ և զամենեւեան որք ընդ
նոսա էին , կտրել զքիթս և զաջոյ ձեռնն ամե-

* Ի բնագրին « որ ՚ի խոռ-խոռունեաց ու » ** Յօրինակին « Մալգխատրոս » :

նեցուն :

Բայց արձակեալ սրտագամ առ ասպետ՝ ասէ ,
« Փոխանակ զի արարեր դու այդպիսի առ իս ,
և ոչ կամեցար արկանել զձեռն քոյ յարիւն իմ՝
և յարիւն որդւոց իմոց , և ես ոչ արկից զձեռն
իմ ՚ի քեզ՝ և յորդիս քոյ : Բայց երթ կաց ուր
և հրամայեցից քեզ , և արարից ՚ի վերայ քոյ ու
զորմութիւն » : Եւ թէպէտ բազում անգամ ա-
զաղակեցին կողմունքն՝ թէ « Սեռցի » , սակայն
նա ոչ կամեցաւ լսել նոցա : Եւ հրամայեաց տա-
նել զնա՝ և զկին նորա՝ և զորդիս նորա ՚ի կղզի՝
և ՚ի քաղաքն նեղութեանն՝ որում Եփսոսն կո-
չեն :

Գտաւ լեալ ՚ի խորհրդեանն յայնմիկ և Վա-
ւիթ Սահառունի , զոր կապեալ Սթեփայ՝ առա-
քէ ՚ի սրազանն : Եւ հատեալ նմա զկապանս իւր
՚ի ճանապարհին , սատակէ զարան՝ որք տանէին
զնա :

Եւ դարձեալ անդրէն միաբանէ ընդ ինքեան
զղաւրս Հայոց՝ յարձակի ՚ի վերայ Սթեփի Վը-
նունւոց զաւրաւարին Յունաց , հարեալ սատա-
կէ զնա՝ և զՎարազ Վնել Վնունի : Եւ առ յին-
քըն զաւրաւարութիւնն կամակցութեամբ և սի-
րով ամենայն զաւրացն :

Իսկ թագաւորն առնէ ըստ խնդրոց իշխանա-
ցըն զնա իշխան ամենայն աշխարհացն՝ և տայ նը-
մա սրատիւ Կորապաղատութեանն , և հաստա-
տէ զնա ՚ի ծառայութիւն իւր , և կալեալ զիշ-
խանութիւնն՝ ամս ի ամենայն ճոխութեամբ մե-
ծապէս :

Ապա անարգեալ ՚ի զաւրացն՝ հալածեցաւ ,

և անսխաբան լեալ ամենայն ազատացն՝ կորուսին
 զերկիրս Հայոց : Բայց միայն աստուածասէր իշ-
 խանն Աշտուենեաց գաւառին Թէոդորոս կազ-
 մէր զզաւրս իւրոյ կողմանն հանապաղ և զգու-
 շանայր զտիւ և զգիշեր ըստ իւրոյ քաջ իմաս-
 տու թեանն , ոչ սակաւ աւճիրս գործէր 'ի թըշ-
 նամեացն : Եւ շինեալ զԱղթամար կղզի՝ անդ
 ապրեցուցանէր զբազում գաւառս :

Գ Լ Ո Ւ Ի Ի Լ :

Բարձունն Սասանականին որ կալաւ զիշխանութիւնն ամս շիթ . և
 ծագունն Մահմէտի . և մուտ որդւոցն Իսմայէլի յաշխարհն Հայոց .
 մահ Երակիլ և թագաւորել Կոստանդեայ :

Օ Ա Բ Ր Ա Տ Ս Մ Ե Ա Ն Ն ճառեցից զզաւակէ . ոչ
 զազատէն , այլ զայն՝ որ յազախնոյն ծնեալ , յու-
 րոյ վերայ անսուտ կատարեալ աստուածային բա-
 նըն , եթէ « Չեռք նորա յամենեւեան , և ամե-
 նեցուն ձեռք 'ի նա » :

Յայնժամ երթեալ ժողովեցան Աղեւսացւոց
 քաղաքն՝ երկոտասան ազգ ամենայն ցեղիցն Հը-
 րէից : Եւ եղեւ իբրեւ տեսին՝ թէ գնաց մեկ-
 նեցաւ 'ի նոցանէ զաւրն Պարսից , և թողին 'ի
 քաց զքաղաքն խաղաղութեամբ , փակեցին ըզ-
 դուռն և ամրացան 'ի նա :

Եւ ոչ ետուն մտանել 'ի նոսա զաւրացն Հը-
 ուովմայեցւոց տէրութեանն : Իսկ թագաւորն
 Յունաց Երակիլոս հրաման ետ պաշարել զնա :
 Եւ իբրեւ գիտացին սոքա՝ եթէ ոչ կարեմք ու-

նել զգէմ նորա պատերազմաւ . խաւսեցան ընդ նմա ՚ի խաղաղութիւն :

Եւ բացեալ զգուրս քաղաքին՝ երթեալ կացին աւաջի նորա : Յայնժամ հրաման ետ նոցա երթալ դադարել իւրաքանչիւր ՚ի բնակութիւն . և գնացին նոքա :

Եւ կալեալ զճանապարհս անապատին գնացին ՚ի Տաճկաստան առ որդիսն Իսմայէլի , կոչեն զնս յիւրեանց աւգնականութին , և ծանուցանեն նոցա զհարազատութիւն իւրեանց գրոց կտաւ կաւ :

Իսկ նոցա թէպէտ և հաւանեալ վասն մերձաւոր հարազատութեանն , այլ ոչ կարէին առնել հաւանութիւն ՚ի մէջ բազմութեան նոցա : Եւ զի էին պաշտամունք նոցա բաժանեալ ՚ի միմեանց :

Յայնժմ ժամանակի այր ոմն ՚ի նոցունց իսկ յորդւոցն Իսմայէլի՝ որում անունն էր Մահմէտ , թանկանգար : Արպէս ՚ի հրամանէն Աստուծոյ երեւեալ նոցա քարոզ՝ ճշմարտութեանն ճանապարհ : զԱբրահամեանն ուսուցանէր նոցա ճանաչել զԱստուած :

Մանաւանդ զի՝ հմուտ և տեղեակ եւս էր Մովսիսական պատմութեանն : Արդ՝ զի վերուստ էր հրամանն , ՚ի միոջէ հրամանէ ժողովէին ամենեքեան ՚ի միաբանութիւն աւրինացն : Եւ թողեալ զունայնութեան պաշտամունսն՝ դառնային առ Աստուած կենդանի՝ որ երեւեցաւ հաւրն նոցա Աբրահամու :

Արդ՝ աւրինադրէ զնոսա Մահմէտ , ոչ ուտել մեռելափի , և ոչ ըմպել գինի , և ոչ խաւ-

սել սուտ , և ոչ խառնակիլ 'ի սրունկու թիւն :
Եւ ասէր , « Երդմամբ խոստացաւ Աստուած
զերկիրն զայն Աբրահամու և զաւակի նորա յետ
նորա մինչեւ յաւիտեան :

» Եւ կատարեաց որպէս խաւսեցաւն առ այլ
նրմ ժամանակաւն մինչ սիրերն զԻսրայէլ : Իսկ
արդ՝ դուք էք որդիք Աբրահամու , և կատա-
րէ Աստուած զխոստումն Աբրահամու , և զա-
ւակի նորա 'ի վերայ ձեր . այլ միայն սիրեցէք
զԱստուածն Աբրահամու՝ և երթայք կալարուք
զերկիրն ձեր՝ զոր ետ Աստուած հաւր ձերում
Աբրահամու , և ոչ կարէ որ ընդդէմ ձեր կալ
պատերազմաւ՝ զի Աստուած ընդ ձեզ է » :

Յայնժամ ամենեքեան ժողովեցան միաբան
Ալեիւլայ մինչեւ ցՍուր՝ և յանդիման Եգիպտոսի ,
և գնացին յանասրատէն Փառանու եր-
կոտասան ցեղ՝ ըստ ցեղի տանց նահապետաց
իւրեանց : Եւ բաժանեցին ժք հազար արանց՝
որ յորդուցն Իսրայէլի 'ի ցեղսն իւրեանց , հա-
զար այր մի 'ի ցեղ մի՝ առաջնորդել նոցա յեր-
կիրն Երուսաղէմի :

Եւ չուեալք գնացին բանակք բանակք ըստ
իւրաքանչիւր նահապետութեանց , Նաբէութ .
Կեդար . Աբդիւղ . Սոսամբ . Սաստ . Սամայ .
Իդովմա . Սասէ . Քողդատ . Թեման . Յետուր .
Նափէս , և Կեդմայ :

Այս են աղգք Իսմայէլի : Եւ հասեալ յՆ-
աբբովթ Սովաբու 'ի սահմանս Ռուբէնի . զի
բանակն Յունաց բանակեալ էին յԱրաբիա , և
անկեալ 'ի վերայ նոցա՝ յանկարծակի հարին զնո-
սա 'ի սուր սուսերի , և փախստական արարին

զ թէոզոս՝ եղբայր կայսերն Արակղի, և դարձեալ բանակեցան Արաբիա :

Այլ ամենայն մնացորդք որդւոցն Իսրայէլի ժողովեալ միաբանեցան ՚ի միասին, և եղեն զաւրմեծ : Այլ եղեւ յետ այնորիկ արձակեցին պատգամս առ թագաւորն Յունաց՝ և ասեն այսպէս, « Հաւր մերում Աբրահամու ետ Աստուած ղերկիրդ զայդ ՚ի կալուած ժառանգութեան՝ և զաւակի նորա յետ նորա : Այլ մեք եմք որդիք Աբրահամու, շատ լիցի քեզ ունել ղերկիրդ մեր, ՚ի բաց թող խաղաղութեամբ և մեք ոչ եկեսցուք յերկիր քոյ. ապա թէ ոչ տոկոսիւք պահանջեսցուք ՚ի քէն զկալեալն » :

Իսկ կայսրն ոչ առնոյր յանձն, և ըստ պատգամին պատշաճի ոչ առնէր նոցա պատասխանի, այլ ասէ « Իմ է երկիրս՝ և քոյ վիճակ ժառանգութեան անապատն, երթ գնա խաղաղութիւն յերկիր քոյ » :

Այլ սկսաւ գունդս կաղմել իբրեւ հիւ, և ետ նոցա զաւրավար՝ զամն մի ՚ի հաւատարիմ ներքինեաց իւրոց, և հրաման ետ երթալ նոցա Արաբիա, և պատուիրեաց չառնել պատերազմ ընդ նոսա, այլ զգուշանալ անձանց մինչեւ իւր այլ զաւրս գումարեալ արձակեսցէ յաւգնակա նութիւն նոցա :

Իսկ նոցա հասեալ ՚ի Յորդանան՝ և անցին Արաբիա՝ և թողեալ զբանակս իւրեանց ՚ի գետեղերին՝ հետիրոտս գնացին ՚ի վերայ բանակի նոցա : Իսկ նոցա զմասն ինչ ՚ի բանակէն դարանակալ արարեալ աստի և անտի, և կարգեալ ըզբազմութիւն խորանացն շուրջ զբանակաւն :

Եւ ամեալ զուղտերամական մակաղեցին շուրջ զբանակաւն և զվրանաւքն , և կապեցին չուանաւք զոտս նոցա . այս է ամբողջիւն բանակի նոցա :

Եւ սոքա յաւգնեալք 'ի ճանապարհին՝ ուր ուրեմն կարացին հատանել զամբողջիւն բանակին , և սկսան սատակել զնոսա :

Յանկարծակի յարեան դարանակաւքն 'ի տեղւոջէ իւրեանց և յարձակեցան 'ի վերայ նոցա , և անկեալ ահ տեառն 'ի վերայ զաւրացն Յոււնաց , և 'ի փախուստ դարձան առաջի նոցա . և ոչ գոյր նոցա փախուստ 'ի թանձրութենէ աւազոյն :

Օ 'ի թաղէին սոքն մինչեւ 'ի սրունան , և տագնապ մեծ յարեգականն ջերմութենէն , և սուր թշնամւոյն 'ի վերայ նոցա : Արդ՝ անկան ամենայն զաւրաւարքն և կործանեցան : Եւ եղեւ թիւ անկելոյն աւելի քան զերկու հազար : Եւ սակաւք 'ի նոցանէ ապրեալքն փախստական անկանէին 'ի տեղի ապաստանի :

Եւ նոքա անցեալք ընդ Յորդանան՝ բանակեցան Աշրիքով : Յայնժամ անկաւ ահ նոցա 'ի վերայ բնակչաց երկրին , և հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն նոցա ամենեքեան : Յայնմ գիշերի և երուսաղէմացիքն փախուցեալք զտէրունեան խաչն , և զամենայն սպասս եկեղեցեացն Աստուծոյ՝ և արկեալ 'ի ծով նաւաւք ուղարկեցին 'ի պաղատն Աստանդնուպաւլսի : Եւ ապա խնդրեալ նոցա երդումն 'ի նոցանէ՝ հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն նոցա :

Իսկ թագաւորն Յոււնաց այլ ոչ եւս կարաց

գումարել զղաւրս իւր ընդդէմ նոցա : Եւ նոքա բաժանեցին զղաւրս իւրեանց յերիս մասսունս :

Մասն մի յԱգգիստոս՝ որ երթեալ կալան մինչեւ ցԱղէքսանդրիա : Եւ մասն մի ՚ի հիւսիսոյ կողմանէ , ընդդէմ թագաւորութեան Յունաց : Եւ յական թաւթափել կալան զվերջնոյ ծովուն մինչեւ ցեզր գետոյն Եւփրատայ , և յայն կողմն գետոյն՝ զՍերհայ և զամենայն քաղաքս միջագետաց : Եւ մասն մի յարեւելս ՚ի վերայ թագաւորութեանն Պարսից :

Եւ նուազեցաւ թագաւորութիւնն Պարսից ՚ի ժամանակին յայնմիկ , և զաւրջ նոցա բաժանեալ յերիս մասսունս , յայնժամ զաւրացն Իսմայէլի՝ որ էին գումարեալ ՚ի կողմանս յարեւելից , երթեալ սաշարեցին զՏիպլուսն , զի անդ նստէր թագաւորն Պարսից :

Եւ զաւր աշխարհին Մարաց գումարեալ ՚ի ձեռն զաւրավարին իւրեանց Արստոմայ ձեւ վառելոց՝ ժողովեցան և գնացին ՚ի վերայ նոցա ՚ի սպատերազմ , յայնժամ թողեալ զքաղաքն՝ անցին յայնկոյս գետոյն՝ Իգլադայ : Եւ գնացին և անցին նոքա զգետաւն՝ և պնդեցան զհետ նոցա , և նոքա ոչ դադարեցին մինչեւ ՚ի սահմանս իւրեանց՝ ՚ի գեւղն՝ որ կոչի Հերթիճան :

Եւ սոքա պնդեալք զհետ նոցա՝ և չոքան բանակեցան ՚ի դաշտին : Իր անդ և Մուշեղ Մամիկոնեան որդի Դաւթի՝ զաւրավարն Հայոց երեք հազար սպառազինաւք , և Գրիգոր իշխանն Սիւնեաց տէրն՝ ու արամք :

Եւ եղև յարձակումն ՚ի վերայ միմեանց , և

փախեան զաւրն Պարսից առաջի նոցա, իսկ նոքա զհետ մտեալ հարին զնոսա ՚ի սուր սուսերի իւրեանց՝ և մեռան ամենայն նախարարքն գլխաւորք. մեռաւ և զաւրավարն Ռըստամն. սպանին և զՄուշեղ երկու քեռորդւովքն, և զՎրբիգոր Սիւնեաց տէր միով որդւով:

Եւ այլքն զերծեալ գնացին փախստական յաշխարհն իւրեանց. և իբրեւ եկին հասին մընացորդք զաւրացն Պարսից Ղլորսպատական գումարեալ ժողովեցան ՚ի մի վայր: Եւ նստուցին իւրեանց զաւրավար՝ զՍոռոխազատ, և փութացեալ ՚ի Տիզբոն՝ էառ զամենայն գանձս թագաւորութեանն, և զքնակիչս քաղաքացն և ըզթագաւորն իւրեանց:

Եւ փութացաւ հասուցանել Ղլորսպատական, և իբրեւ մեկնեալ հեռացան՝ յանկարծակի եհաս ՚ի վերայ նոցա զաւրն Իսմայէլի: Եւ նոքա զարհուրեալ թողին զգանձս՝ և փախեան, և զքնակիչս քաղաքաքին, փախեաւ և թագաւորն իւրեանց, և անկաւ ՚ի զաւրն Հարաւոյ:

Իսկ նոցա առեալ զգանձն ամենայն դարձան ՚ի Տիզբոնն, առին և զքնակիչսն քաղաքացն, և աւերեցին զամենայն երկիրն:

Յայնժամ կատարեալ երանելոյն Արակլի զկեանս իւր բարւոք ծերութեամբ. և էին աւուրք իւրոյ թագաւորութեանն ամբ լ:

Արդմնեցուցանէ զորդի իւր զԱրստանդին՝ առնել (գթութիւն) ՚ի վերայ ամենայն յանցաւորացն՝ զորս հրամայեալ էր առնել յաքսորն. և դարձուցանել զնոսա յիւրաքանչիւր տեղիսն: Արդմնեցուցանէ և վասն ասպետի՝ ածել զնա և

զկին նորա և զորդիս նորա , և հաստատել ՚ի
կարգն առաջին : Եւ եթէ կամեսցի գնալ յաշ-
խարհն իւր , երդուեալ եմ նմա . մի եղիցի սուտ
երդումն իմ : Արձակեա զդա՝ և թող երթայ
խաղսղու թեամբ :

Մեռաւ Արակղոս , և թագաւորեաց որդի
նորա Կոստանդին : Եւ ոչ ոք ընտրեցաւ զաւրա-
վար յաշխարհին Հայոց . քանզի անմիաբան լեալ
իշխանացն՝ մեկնեցան ՚ի միմեանց :

Եւ ել զաւր ասպականիչ Ասորեստան կողմա-
նէ ընդ ճանապարհս ձորոյ յաշխարհն Տար-
նոյ . առին զնա՝ և զՏղնունիս՝ և զԱղիովիտ : Եւ
ճանապարհ կալեալ ՚ի Վերկրոյ ձորն ընդ Արդու-
սոյ՝ և ընդ Գոգովիտ՝ թափեցան Այրարատ :

Եւ ոչ ոք կարաց ՚ի զաւրացն Հայոց արկա-
նել գոյժ ՚ի Ղրւին աւան , բայց արք երեք յիշ-
խանացն՝ որք երթային ժողովել զզաւրն ճապա-
ղական , թէ ոգոս Վահեւունի . և Խաչեան Ա-
ռաւելեան . և Շապուհ Ամատունի :

Արք գնացեալ փախստական ՚ի Ղրւին , և
հասեալ ՚ի կամուրջն Մեծամաւրի , ՚ի բաց ա-
ւերեցին , և ինքեանք անցեալք գոյժ արկանել
՚ի յաւանին : Եւ ՚ի բերդն ժողովեցին զամենայն
մարդիկ աշխարհին՝ որ եկեալ էին ՚ի Ալուծս այ-
գեստանին :

Բայց թէ ոգորոսն գնացեալ ՚ի Նախճաւան
քաղաք : Եւ հասեալ թշնամին Բուշայն ՚ի կա-
մուրջն Մեծամաւրի ոչ կարաց անցանել , բայց
ունէին առաջնորդ իւրեանց զԱրդիկ իշխան
Մոգաց՝ որ կոչէր Ակնիկ :

Այլ անցեալ ընդ կամուրջն Մեծամաւրի ,

հարին ասպատակաւ զամենայն երկիրն , և ժողովեալ զաւար և զգերութիւն բազում յոյժ , և եկեալ բանակեցան 'ի յեզր Սայրւոյն Խոսրակերտի * :

Աւ եղեւ յաւուրն հինգերորդի դիմեցին 'ի վերայ քաղաքին , մատնեցաւ քաղաքն 'ի ձեռն նոցա , քանզի արկին մուխ շուրջանակի , մերժեցին ծխովն և նետաձգութեամբն զպահապանս պարսպին , և կանգնեալ սանդուխս՝ ելին 'ի սարիսպն և անկեալ 'ի ներքս բացին զդուռն քաղաքին :

Աւ դիմեալ 'ի ներքս զաւրբ թշնամեացն սատակեցին սրով զբազմութիւն քաղաքին , և առեալ զաւար և զկապուտ քաղաքին՝ ելին և բանակեցան 'ի նմին բանակատեղն , որ աւր ի էր Տրէ ամսոյն՝ յաւուր ուրբաթի :

Աւ դադարեալ աւուրս ինչ՝ ելին և գնացին ընդ նոյն ճանապարհ՝ ընդ որ եկեալն էին : Աւ խաղաղացուցին զբազմութիւն գերւոյն լէ հազար ոգի : Իսկ Հայոց Աշտուներաց տէրն դարտնակալ եղեալ 'ի Վոգովիտ գաւառի՝ դիմէ 'ի վերայ նոցա սակաւութի :

Աւ ոչ կարաց զդէմ ունել նոցա , փախստական լինի առաջի նոցա , և նոքա զհետ մտեալ նոցա՝ սատակէին զբազումս 'ի նոցանէն , և ինքեանք չորան անցին Ասորեստան :

Աւ եղեւ այս յամս Ազրի Աթուղիկոսի : Իսկ 'ի ձեռն այնր պատերազմի 'ի կայսերէ հրաման հասեալ զաւրավարութեանն Թէոդորոսի

* Ի միւսում օրինակի « Խոսրովակերտի » :

Ռշտունեաց տեառն՝ հանդերձ Պատրութեան
պատուով :

Այս ամենայն լինի ՚ի ձեռն կաթուղիկոսին
Ներսիսի՝ որ յաջորդեցաւ ՚ի նմին ամի յաթոռ
կաթուղիկոսութեան՝ փոխանակ Նզրի կաթու-
ղիկոսի :

Բայց յորժամ ելին յարեւելք որդիքն Իսմա-
յէլի ՚ի Սին անապատէն , ոչ ել ընդ նոսա և
թագաւորն նոցա Ամու , այլ իբրեւ յաղթեցին
պատերազմաւք վանեալ զերկոսին թագաւորու-
թիւնն՝ կալաւ Ագգիպոսէ մինչեւ ցլեառն մեծ
Տորոս , և ՚ի ծովէն արեւմտից մինչեւ ցՍարս ,
և խուժաստան : Ապա ելին արքունական բանա-
կաւքն ՚ի բուն սահմանս կալուածոցն Իսմայէլի :

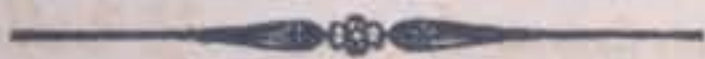
Եւ հրաման ետ արքայ ժողովել զնաւ՝ և ըզ-
նաւորդս բաղումս , և անցանել ընդ ծով ՚ի հա-
րաւակողմն , յարեւելս ՚ի Պարսս , և ՚ի Սագաս-
տան , և ՚ի Արնտ , և ՚ի Ալլաման , յաշխարհն
Տուրան . և ՚ի Վակուրան՝ մինչեւ ՚ի սահմանս
Հնդկաց :

Իսկ զաւրացն փութանակի պատրաստեալ՝
զհրամանսն կատարէին , և այրեցին զամենայն
երկիրն , և առեալ զաւար և զկապուտ՝ դարձան
անդրէն արշաւանս դնելով ՚ի վերայ ծովուն մը-
կանանցն՝ հասանէին ՚ի տեղիս իւրեանց :

Օայս լուաք յարանց գերեւոց ՚ի խուժաստան
Տաճկաստանէ , որոց ինքեանք իսկ ականատես
եղեալ պատմեցին մեզ զայս բան :

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Պատն հրէից և շար խորհրդոց նոցա :

ԼՆՍԱՅԻՅ և զհրէիցն զաստատամբողացն ըղ խորհուրդսն՝ որ սակաւ ժամանակս աւգնակա նութիւն գտեալ 'ի Հագարացւոցն, առին խորհուրդ շինել զտաճարն Սողոմոնի : Այլ գտեալ զտեղի՝ որ կոչի սրբութիւն սրբութեանց՝ շինեցին զնա խարսխով շինուածով տեղի աղաւթից իւրեանց : Այլ նախանձեալ ընդ նոսա Իամայէլացւոցն՝ մերժեցին զնոսա 'ի տեղւոջէն յայնմանէ :

Այլ անուանեցին զնոյն աղաւթից իւրեանց, նորա յայլում տեղւոջ անդէն յատակս տաճարին շինեցին այլ տեղի աղաւթից իւրեանց : Այլ անդէն առաջի արկեալ զիւրեանց չարութեան խորհուրդ՝ լնուլ կամեցեալ զԱրուսաղէմ ծայր 'ի ծայրէ արեամբ ջնջել զամենայն քրիստոնեայսն Արուսաղէմէ :

Արդ՝ այր ոմն 'ի մեծամեծացն Իամայէլի երթայր յերկրպագութիւն 'ի տեղի աղաւթից իւրեանց միայն, 'ի դիմի հարան նմա արք երեք Հըրէայք 'ի գլխաւորաց նոցունց, որոց էին սպանեալ խողս երկուս՝ և տարեալ եգեալ 'ի տեղի աղաւթիցն, և զարիւնն հեղեալ զորձովք և զյատակաւք տանն * :

---

* Ի լուսանց բնագրիս գրեալ էր այսպէս. « Սէբէոս ժամանակակից Թ Իամայէլեաց :

Ալ եղեւ իբրեւ եհաա զնոսա այրն՝ զտեղի
էառ և խաւսեցաւ ընդ նոսա . « զի՞նչ խաւսե-
ցաւ » և նոքա սլատասխանեալ նմա զանց արա-
րին զնովաւ , և գնացին :

Ալ նա իսկոյն մտեալ ՚ի ներքս կալ յաղաւ-
թըս ետես զչարիս , և դարձաւ փութանակի՝ զի
կարցի զարսն : Ալ իբրեւ ոչ եգիտ զնոսա՝ լուռ
եղեւ և գնաց ՚ի տեղի իւր . և ապա բազումք մըտ-
եալ տեսին զչարիսն , և գոյժ արկին քաղաքին :

Ալ ուսուցին Հրէայքն իշխանին՝ թէ քրիս-
տոնեայքն պղծեցին զտեղի աղաւթիցն . հրա-
ման ետ իշխանն՝ և ժողովեցին զամենայն քրիս-
տոնեայքն , և մինչ կամէին զնոսա սրով սատա-
կել՝ եկն այրն և եկաց յանդիման : Ասէ , « Ին-
դէ՞ր հեղուք զայդչափ արիւն ՚ի տարապարտուց :
Հրամայեցէք ժողովել զամենայն Հրէայսդ , և
ես ցուցից ՚զմահապարտսն » :

Ալ եղեւ իբրեւ ժողովեցին զամենեւեան , և
մտեալ ՚ի մէջ նոցա՝ ծանեաւ զարսն զերիսն՝ որ
դիպեցան նմա : Ալ կալեալ զնոսա՝ դատեցան
ահագին դատաստանաւք , մինչեւ յայտնեցին
զխորհուրդն : Ալ զի իշխանն նոցա էր ՚ի Հրէից
անտի , հրամայեաց սպանանել արս վեց զգլխա-
ւորս խորհրդեանն . և այլոցն թոյլ ետ գնալ ՚ի
տեղի իւրեանց :

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Մեռանիլ Կոստանդնի դաւեալ 'ի մօրէն' և թագաւորել Երակլոսի սրդւոյ երկրորդ կնոջն Երակլեայ, գալ 'ի Կոստանդնուպօլիս Վաղենափնի զօրաւարի և նստուցանել թագաւոր զԿոստաս զորդի Կոստանդնի, սլասերազմ Պարօից ընդ Խամայեղացիան և պարսիլ, դառնալ Վարազտիրոց Ասպետի յաքսորէ, և բազմաց, գալ Խամայեղացւոյ յԱտրպատական և բաժանիլ յերիս, առին զբերդն Արծափուարշաւեալքն 'ի գունդն սեփհական :

Եւ եղեւ 'ի մահուանն Երակլի թագաւորեաց Կոստանդին որդի նորա, և կարգէ 'ի վերայ զաւրաց իւրոց զաւրաւարս զՎաղենափանուսըն, որ կոչէր Արշակունի : Եւ հրամայեաց իւրոց երթալ Արեւելս :

Եւ սակաւ ինչ աւուրս թագաւորեալ Կոստանդին, դաւեալ 'ի Վարտինայ մաւրէ իւրմէ 'ի կնոջէն Երակլի՝ մեռանէր : Եւ թագաւորէ Երակլոս որդի Երակլեայ՝ որ 'ի Վաւրինեայ Աւգոստեայ, քանզի Կոստանդին էր յառաջին կնոջէն :

(Եւ) Վաղենափնի գործեցեալ իրս՝ գնայ 'ի վերայ նորա զաւրու իւրով 'ի Կոստանդնուպաւելիս :

Եւ կալեալ զՎարտինէ կտրէ զլեզու նորա՝ և ապա սպանանէ զնա հանդերձ երկու որդւովքն նորա : Եւ նստուցանէ թագաւոր զԿոստաս զորդի Կոստանդնի, և անուանէ յանուն հաւրն իւրոց Կոստանդին :

Եւ ինքն գումարէ զզաւրան, և գնայ ընդ Արեւելս : Եւ եղեւ յառաջնում ամի Կոստանդ-

Եայ Թագաւորին Յունաց : Եւ յամի տասնեւ-
 րորդի Յազկերտի արքային Պարսից՝ գումարե-
 ցան զաւրքն Պարսից ընդ Իսմայէլի կն արանց
 վառելոց սպառազինաց : Եւ Իսմայէլացւոցն ճա-
 կատեցան ընդդէմ նոցա խն արանց սուսերա-
 մերկաց , և բաղխեցին զմիմեանս պատերազմաւ
 ՚ի Վարսրս գաւառի , մինչեւ յերիս աւուրս
 յերկարեալ պատերազմն . մինչեւ նուաղեալ եր-
 կոցունցն կողմանց հետեւակն մարտին :

Յանկարծակի ազդ եղեւ զաւրացն Պարսից՝
 եթէ եկն զաւր յաւգնականութիւն Իսմայէլաց-
 ւոցն : Եւ փախեան զաւրն Պարսիցն ՚ի բանա-
 կէն զգիշերն ամենայն , և մնացորդքն զաւրուն
 Իսմայէլի գնացին ՚ի վերայ նոցա ընդ առաւաւ-
 տրն :

Եւ ոչ զոք գտին ՚ի բանակին . և ասպատակ
 սփռեալ ընդ ամենայն երեսս երկրի՝ հարին ըզ-
 մարդ և զանասուն սրով . և առեալ բերդս իբ՛
 սաստակեցին զամենայն կենդանի՝ որ ՚ի նոսա :

Իայց զահագին աղէտս հենին Իսմայէլի՝ որ
 բորբոքեաց հրդեհեալ զծով և զցամաք , ո՞վ կա-
 ըիցէ պարտել : Իայց երանելին Վանիէլ կան-
 խաւ . գուշակէ մարգարէութիւնն զայսպիսի նե-
 զութեանս՝ որ եկն եհաս ՚ի վերայ երկրի՝ որ չորս
 գաղանաւք նշանակէ զչորս Թագաւորութիւնսն՝
 որ յառնելոցն էին ՚ի վերայ երկրի :

Եւ նախ առաջին զԱրեւմտից Թագաւորու-
 թիւն զմարդացեալ գաղանն , որ է Յունաց . և
 յայտ անախ է : Ասէ « Թափեցան վարաղաթեւ-
 քըն՝ և ջնջեցաւ յերկրէ » : Օգիւական կռամու-
 լութեանն ասէ զջնջումն : Եւ եկաց իբրեւ ՚ի

վերայ ոտից մարդոց , և սիրտ մարդոց տուաւ նմա ” :

Եւ ահա՛ գաղանն երկրորդ նման արջոց , և եկաց ՚ի կողմն մի՛ Ղըրեւելից կողմանէ : զՍառանականին ասէ զԹագաւորութին : “ Եւ կողք երեք ՚ի բերան ունելով ” : զՊարսից՝ և զՍարաց՝ և զՊարթեւաց թագաւորութիւնն :

Եւ յայտ անտի է՝ որ ասէին ցնա , “ Ըրի՛ կեր զմարմինս բազմաց ” : Արպէս և եկեր իսկ ամենեցուն գիտելով :

“ Իսկ գաղանն երրորդ իբրեւ զինձ , և չորք թեւք թռչնոց ՚ի վերայ նորա՝ և չորք գլուխ գաղանին ” : զՀիւսիսային ասէ զԹագաւորութի՛ Վոգ՝ և Վագոգ , և երկու ընկերք նոցին՝ որոց տուաւ իշխանութիւն թռչել զաւրութեամբ ՚ի ժամանակի իւրում ՚ի կողմանս Հիւսիսոց :

“ Իսկ գաղանն չորրորդ ահեղ և զարմանալի , և ժանիք նորա երկաթիք , և մագիլք նորա պըղընձիք , ուտէր և մանրէր՝ և զմնացուածսն առ ոտն կոտորէր ” :

Եւ յս չորս յարուցեալ ՚ի Հարաւոց կողմանէ Իսմայէլեան թագաւորութիւնն , որպէս հրեշտակապետն մեկնեաց՝ եթէ “ Գաղանն չորրորդ թագաւորութեանն կացցէ որ առաւել քան զամենայն թագաւորութիւնս , և կերիցէ զամենայն երկիր ” :

” Եւ ժ եղջիւրք՝ ժ թագաւորք յարիցեն , և զկնի նորա յարիցէ այլ՝ որ առաւել է չարեաւք քան զամենայն առաջինսն ” , և որ ՚ի կարգին է :

Եւ եղեւ յերկրորդում ամի Աոստանդի՛ թռուին երանելոյն Արակլի՛ խորհէր Վաղենտին

անտի 'ի միտս իւր ճարտարութեամբ խաբել ըզ
Սինկղիտոսն , և համբառնալ զինքն 'ի պատիւ
Թագաւորութեանն , որպէս զի պսակեալ զինքն
այնպէս արասցէ զզաւրավարութիւն :

Եւ ծանրացոյց զլուծ ծառայութեան 'ի վե-
րայ բնակչաց քաղաքին , և զայն երեք հազար
սպառազէնս՝ զոր ընդ ինքն տարաւ , և զաւրս
բազումս այլ միաբանեալ՝ իւր Թիկունս հաս-
տատէր :

Յայնժամ ժողովեցան արք քաղաքին 'ի սուրբ
եկեղեցին Մատուծոյ առ հայրապետն՝ և ծանու-
ցանեն նմա բառնալ զծանրութիւնն ծառայու-
թեանն , և առաքեցին առ Վաղենտին 'ի բաց
բառնալ զծառայուի զայն , և նա ոչ կամեցաւ լսել :

Եւ անդ էր մի ոմն յիշխանացն՝ որում անունն
էր Մատոնիոս , ասէ զՎաղենտին « Օ ինչ է նո-
ցա միաբանութիւնն այն և խորհուրդն , կամ
զի՞ իսկ իշխեցին համարձակաբար արձակել առ
քեզ զայսպիսի բանս , բայց եթէ հրամայեսցես
ինձ՝ ես երթայց և քակտեցից զմիաբանութիւն
նոցա և զխորհուրդն : Եւ հալածեմ զնոսա իւ-
րաբանչիւր տեղիս , զի կատարեսցին կամք քոյ » :
Եւ ասէ « Երթ և արա՛ որպէս ասացերդ » : Եւ
նա յարուցեալ գնաց արամբք հազարաւք , և
իբրեւ եմուտ յեկեղեցին , սկսաւ պատուհասել
զգլխաւորսն գանիւ : Յոտն եկաց հայրապետն ,
և ասէ . « Շատ ոչ է իրաւացի առնել 'ի տեղ-
ւոջս յայոմիկ այդպիսի ինչ » : Եւ յարձակեալ
Մատոնի՝ ած ապտակ 'ի ճնաւտ նորա , և ասէ
« Երթ կա՛լ զտեղին քոյ » : Յայնժամ խռովեալ
ամբոխն՝ յարձակեցան 'ի վերայ նորա :

Եւ ըմբռնեալ զնա քարչեցին զոտանէ 'ի մէջ քաղաքին , և այրեցին հրով : Ազդ եղեւ Աւազենտինի' և դողումն կալաւ զնա : Եւ անդէն վազվազակի հեղաւ ամբոխն 'ի վերայ նորա , և քարչեալ արտաքոյ տանցն՝ գլխատեցին , և տարեալ 'ի տեղին՝ ուր այրեցին զԱնտոնինոս : Ի նըմին տեղուջ այրեցին և զնա : Եւ զԿոստանդին հաստատեցին յաթոռ Թագաւորութեանն : Եւ արարին զաւրաւար զԹէոդորոս զոմն հաւատարիմ յիշխանացն Հայաստանեայց , յայնց՝ որ 'ի Յունաց կոչմանէ :

Սա իբրեւ առ զաւրաւարութիւնն՝ աղաչեաց Թագաւորն՝ և խնդրեաց սլարգեւս՝ առնել ուղարմութիւն այնոցիկ , զորս էր աքսորեալ Ալիւրիկէ : Եւ մանաւանդ վասն ասպետի՝ որդւոյ Սմբատայ Խոսրով Շում կոչեցելոյ :

Եւ քաղցրացոյց Աստուած զսիրտ Թագաւորին՝ և հրամայեաց ամել զնոսա 'ի քաղաքն Թագաւորական : Եւ ընկալաւ զնոսա իբրեւ զսիրելիս Թագաւորութեանն , և զորդի նորա առաջինս Սպաթար զՍմբատ 'ի մէջ ամենայն Սպաթարացն , և Կանտիսատ : Եւ անդէն կարգեաց 'ի կարգն առաջինս յամին հինգերորդի Թագաւորութեան իւրում :

Նոյնպէս և զԱհանն Խոռխոռունի . և զայլ եւս . և արձակեաց 'ի Հայս այր ոմն իշխան՝ առնուն Թումա . սա եկաց ոչ կամէր եղծանել զուխան՝ որ 'ի մէջ կայսեր և իշխանին Վարաց . միաբանեաց զամենայն իշխանսն ընդ ինքեամբ՝ և գնաց առ իշխանն Վարաց՝ և խաւսեցաւ ընդ նմա 'ի խաղաղութիւն :

Եւ առ 'ի նմանէ ինչս բաղումս՝ և խոստա-
ցաւ նմա երդմամբ, զի տացէ տանել զԹէոզո-
րոս կապանաւք 'ի սղաղատն, զի նա էր իշխան
աշխարհիս Հայոց : Եւ դարձաւ եկն անդրէն 'ի
ղաւրս Հայոց : Եւ իբրեւ եկն յերկիրն Աստե-
ից, յանկարծակի յարձակեցան 'ի վերայ նորա,
կալան զնա և կապեցին, և ետուն տանել յան-
դիման Թագաւորին :

Իսկ արքայ Աստանդին իբրեւ լուաւ՝ խը-
ւովեցաւ յոյժ, զի ոչ էր 'ի հրամանէ նորա կա-
պելն, և հրամայեաց լուծանել զնա 'ի կապանա-
ցրն, և ընթեռնուլ զգիրս ամբաստանու թեանն :
Եւ ծանուցեալ զնենդու թիւնն՝ հրամայեաց կո-
չել զառաջեաւ և ընկալաւ զնա սիրով, և նորին
իշխանութեամբն պատուով : Եւ կարգեաց նմա
ուռճիկ և ընդունելու թիւն յարքունուստ :

Ապա հրամայէ կոչել զԹոււմաս զոմն, և
ոչ հրամայեցաւ նմա մտանել յարքունիսն, այլ
արտաքոյ քննու թիւնն առնել, և արդարացու-
ցին զԹէոզորոս Աշտունեաց տէրն 'ի բանս իւր :
Եւ եղեն իրաւունս 'ի վերայ նորա :

Իսկ զԹոււմաս անարգեալ 'ի բաց ընկեցին 'ի
պատուոյն : Յայնժամ տեսին զմիմեանս ասպետ
և Թէոզոս Աշտունեաց տէրն, և հեղուին ար-
տասուս 'ի վերայ պարանոցի իւրեանց՝ զի էին
սննդակիցք միմեանց 'ի գրանն Աստրովայ արքա-
յին Պարսից :

Բայց ասպետ ոչ կարաց նուաճիլ ընդ իշխա-
նութեամբն Յունաց, այլ արկ 'ի միտս իւր նեն-
դու թիւն, և հրամանս խնդրեաց 'ի Թագաւո-
րէն Աստանդեայ՝ զի արձակեցէ արս չորս յըն-

տանեաց իւրոց 'ի Հայս՝ տանել առ նա զինչս իւր :

Եւ հրամայեաց թագաւորն տալ նմա զհրամանսն . իսկ նա այլակերպեալ զինքն՝ առ ընդ իւր արս երիս , և հասեալ 'ի ծովեզը՝ եցոյց զհրամանն արքունի : Եւ 'ի նաւն և էանց ընդ ծովն , և հապճեպ գնացեալ 'ի նմանութիւն թռչնոյ՝ եկն եհաս փութանակի 'ի Տայս՝ և ամրացաւ անդ . քանզի ընկալան զնա Տայեցիքն խնդութեամբ :

Յայնմ ժամանակի ոչ սակաւ յուզմունք լինէին 'ի մէջ աշխարհիս Հայոց , քանզի փութանակի եկն եհաս հրամանն արքունի առ զաւրաւարն Հայոց ունել զամենայն անցս ճանապարհացն , և յուզել յամրոց աշխարհին : Ապա ազդ լինէր՝ եթէ եկն և ամրացաւ 'ի Հայս 'ի Տայս :

Յայնժամ հրաման ետ զաւրաւարն Յունաց թէոդորոս հանդերձ իշխանաւքն զաւրուն՝ և նախարարաւքն Հայոց՝ արձակել զԱերսէս Աթուղիկոս առ ասպետ , և տանել նմա երդումն հաւատարմութեան՝ 'ի խնդրել նմա զիշխանութիւն աշխարհին , և ածել նմա զկին իւր՝ և զորդիսն :

Եւ գնաց Աթուղիկոսն , հաստատեաց առ նմա զերդումն , զի մի այլ ուրեք կալցի ճանապարհ . և դարձաւ եկն անդրէն : Եւ գրեցին նոքա առ թագաւորն Արստանդին առնել նմա ըստ երդմանն , զոր խոստացաւ , քանզի էր գրուեալ ասպետ առ թագաւորն այսպէս : Աթէ ,

“ Օ առայ քոյ եմ , և ոչ ուրեք երթամ 'ի ծառայութենէդ ձերմէ . բայց զի ասացին ցիս ումանք՝ եթէ “ Անդրէն երթալոց ես՝ ուստի եկի-

ըրն » : Այսն այնորիկ զահի հարայ և փախեայ .
բայց եթէ արժանի համարիք՝ միամտութեամբ
վաստակիմ և կեամ, և մեռանիմ ՚ի վերայ ձերոյ
աստուածապաշտութեանդ » :

Յայնժամ հրամայեաց թագաւորն Արստան
դին առնել զնա Աորապաղատ, և տալ նմա պը-
սակ պատուոյն, և զիշխանութիւն աշխարհին :
Եւ հրամայեաց արձակել զկին և զորդիսն մե-
ծաւ շքով, և ետ տանել զգահոյս արծաթեղէ-
նրս հանդերձ այլովք մեծամեծ ընչիւք :

Արդ՝ մինչդեռ գայր հրովարտակն և պատի-
ւըն առնել զնա Աորապաղատ, յանկարծակի ե-
հաս նմա հիւանդութիւն և մեռաւ . և բար-
ձին զմարմին նորա՝ և տարան թաղեցին առ հաւ-
ըրն իւրում ՚ի Ղարիւնս :

Եւ զորդի նորա զանդրանիկ՝ որում անունն
էր Սմբատ, կարգեաց արքայ ՚ի պատիւ հաւը-
իւրոյ, տուեալ նմա զիշխանութիւնն բնիկ տա-
նուտէրութեանն ասպետութեան, և արար ըզ-
նա Ղրունդար զաւրաց իւրոց :

Ետ նմա կին ՚ի տանէն Արշակունեաց, և
յիւրոց մերձաւորացն և արձակեաց ՚ի բանակն
առ զաւրս իւր : Եւ յետ այսորիկ արձակեաց ըզ-
թէսդորոս Աշտունեաց տէրն ՚ի Հայս մեծաւ
պատուով, և ետ նմա զնոյն իշխանութիւն զաւ-
րավարութեան :

Եթէ կամիցին իշխանքն Հայոց, և եթէ ոչ
կամիցին . և եկն կարգեցաւ ՚ի նոյն իշխանու-
թեանն : Եւ եղեւ ՚ի գալ միւսում ամի եկն զաւ-
ըրն Իսմայէլի Աորապատական, և բաժանեցան
յերիս :

Առաջ մի յԱյրարատ . և առաջ մի ՚ի սեփհա-
կան գնդին կողմանսն . և առաջ մի յԱղուանս :
Արդ՝ որք ՚ի կողմանս սեփհական գնդին , արշա-
տալ սփռեցան՝ և հարեալ զամենայն կողմանսն
զայնոսիկ սրով սուսերի , առին զաւար և զգե-
րութիւն :

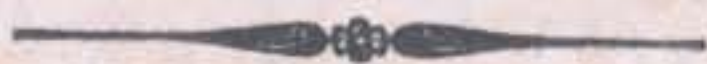
Եւ եկին ժողովեցան ՚ի Արեւան՝ և մարտ-
եան ընդ բերդին , և ոչ կարացին առնուլ : Եկին
՚ի Արդսպու , և ոչ նմա ինչ կարացին առնել :
Գնացին անտի և բանակեցան յԱրծախս՝ հան-
դէպ բերդին առ ջրովն :

Եւ սկսան պատերազմիլ ընդ բերդին , և բա-
զում աւճիրս մնասուց գործեցին անդ ՚ի բեր-
դէն : Արդ՝ էր նոցա ՚ի թիկանց կողմանէ , ել ՚ի
գլուխ անդր յԱսորենայ կողմանէ՝ որում Ասխա-
նակտուցն կոչէն :

Արդ՝ իջին ընդ այն արք ՚ի վայր բերդէն՝ եր-
թալ խնդրել ՚ի բերդէն Վարաւնից զաւր յաւգ-
նականութիւն իւրեանց : Եւ ետ նոցա Սմբատ
Վագրատունի որդի Վարազ Սահակայ՝ արս ին :

Եւ գնացեալ ՚ի գիշերի ելին ՚ի բերդն և ոչ
զգուշացան տեղւոյն . և գիտացին Վամայէլացիքն
զտեղին , և գնացեալ ՚ի նոյն հետին ելին ՚ի բեր-
դըն : Եւ կալան զտեղին մինչեւ ցառաւաւտն :
Եւ արս ժ պահասպանս տեղւոյն ըմբռնեցին ՚ի
քուն , և սպանին :

Ազատել Տեառն զգերիսն՝ և խորտակել զԻսմայէլացիսն . հարկա-
նել զՏայս՝ զԱիրս՝ և զԱզուանս ամբողջն յԱյրարատ . նաւա-
մարտութիւն իսմայէլացւոյ ընդ Յոյնս . երթալ Պռոկոպայ առ
Մաւիան իշխանն իսմայէլի՝ և հաշտութիւն ընդ Յոյնս . գործք
Ներսիսի Կաթուղիկոսի . վէճ հաւատոյ ընդ Հայոց . սլաւասխան
Հայոց առ Կոստանդին կայսրն :

Եւ եղեւ յամին երկրորդի Կոստանդնի,
յամսեանն Հոռի՝ որ աւր իգէ էր ամսոյն . յա-
ւուր կիւրակէի ընդ առաւաւտս՝ ճչեցին իսմա-
յէլացիքն՝ ի բերդին վերջոյ և առաջոյ, և հա-
րին զնոսա սրով՝ սուսերի : Եւ բազումք գահա-
վէժ լեալ սատակէին :

Եւ զկանայս և զմանկունս իջուցին ի բեր-
դէն՝ կամէին սատակել, և ոչ գոյր թիւ գեր-
ւոյն, և անասուն սլաճարացն բազում յոյժ : Եւ
եղեւ ի Վաղիւ առաւաւտուն՝ եկն եհաս ի
վերայ նոցա զաւրաւարն Հայոց, և եհար զնոսա
անհուն կոտորածով :

Եւ էին նոքա երեք հազարք ընտիր սպառա-
զէնս յամենայն զաւրացն իսմայէլի, և ոչ ոք զեր-
ծաւ ի նոցանէ . բայց սակաւ ճողոպրեալք հե-
տեւակք երթեալ ամրացան ի Շամբին :

Եւ ասրեցոյց տէր յաւուր յայնմիկ զբազ-
մութիւն գերւոյն ի ձեռաց իսմայէլացւոցն, և
զ իսմայէլ խորտակեաց կործանամաբ մեծաւ . և
մեռան ք իշխանքն իսմայէլի Մլթման և Ոգոմայ :

Եւ եղեւ յաղթութիւն մեծ զաւրաւարին
Հայոց, և ետ տանել զաւրաւարն Հայոց զըն-

Տայս Աստանդի 'ի պատերազմէն՝ զընտիր ընտիր
երիվարացն ճ՛ ձի, զոր առեալ արքայի ուրախ
եղեւ ինքն և ամենայն պաղատն, և արձակեաց
անդրէն շնորհակալութիւն մեծ:

Իսկ այն զաւրն՝ որ 'ի կողմանս Այրարատ
եան, եհար սրով մինչեւ 'ի կողմանս Տայոց՝ Ալբ
րաց՝ և Աղուանից՝ առ զաւար և զգերութիւն:
Եւ եկին անցին 'ի Ասխաճաւան առ այն զաւր,
որ մարտ եղեալ կռուէին ընդ բերդին Ասխ
ճուանի: Բայց սակայն ոչ կարացին առնուլ զնա:

Առին զբերդն Խրամայ, և սատակէին զնոսա
սրով, և զկանայս և զմանկունս գերի վարեցին:

Իսկ՝ որ 'ի կողմանս Պաղեստինացւոցն, հրա
մայեաց կազմել նաւատորմիդս բազում. և ե
մուտ 'ի նաւ, և կալաւ գործ պատերազմի ընդ
Աստանդնուպաւլիս. և ոչ յաջողեցաւ նմանա
ւամարտութիւնն. քանզի ելին ընդդէմ նորա
զաւրացն բազմութիւն նաւաւք. և կործանե
ցին զնոսա 'ի խորս ծովուն, և զբազումս վանե
ցին հրով. և զբազումս փախստական արարեալ
հալածեցին:

Բայց սակայն զարհուրեցաւ արքայն Աստան
դին. լաւ համարեցաւ տալ սակ, և առնել հաշ
տութիւն պատգամաւորաւք. և փութացուցա
նէին Իսմայէլացիք զՅոյնս՝ զի կատարեսցեն ըզ
բան հաշտութեանն:

Իսկ թագաւորն Յունաց Աստանդին՝ քանզի
մանուկ էր, ոչ իշխեաց կատարել առանց զաւ
րուն, և գրէ առ Պառկոպ՝ զի երթիցէ ընդ նը
մա 'ի Իսամասկոս առ Վաւիաս իշխանն զաւրուն
Իսմայէլի, և կատարեսցէ զպայման հաշտութե

ըստ զաւրուն կամացն :

Արդ՝ իբրեւ ետես Պառկոս զհրամանն արքունի, և լուաւ բանս ՚ի զաւրացն, գնաց ըզհետ նոցա ՚ի Վամասկոս առ Սաւիաս իշխան զաւրուն խամայէլի. և յայտնեաց զչափ սակին և ասաց զսահմանն՝ և առ զհաշտութիւնն և գնաց :

Յայնմ ժամանակի արկ ՚ի միտս իւր կաթուղիկոսն Հայոց Ներսէս շինել իւր բնակութիւն մերձ առ սուրբ եկեղեցեացն՝ որ ՚ի Վաղարշապատ քաղաքին ՚ի վերայ ճանապարհին՝ յորում աւսեն ընդ առաջ եղել թագաւորն Տրդատ՝ սրբոյն Վրիգորի :

Շինեաց անդ և եկեղեցի մի յանուն երկնաւոր զուարթնոցն, որոց երեւեալ ՚ի տեսլեան սրբոյն Վրիգորի բաղմութիւն երկնաւոր զաւրացն, և շինեաց եկեղեցին բարձր շինուածովք՝ և չքնաղ զարմանալեալք, արժանի Աստուածային պատուոյն՝ որում նուիրեացն :

Աճ ջուր և եբեր զգետոյն և արկ ՚ի գործ զամենայն վայրսն առապար, տնկեաց այգիս և ծառատունկս, և շուրջանակի պատուարեաց ըզբնակութեամբն գեղեցկադիր յաւրինուածովք բարձր պարսպաւ ՚ի փառս Աստուծոյ :

Այլ ոչ գաղարեաց վիշապն այն ասպտամբ, այլ թէ և աստուածամարտ լինել կամեցաւ յիւրոց խորամանկութենէ, այլ երկնէր յարուցանել հալածանս ՚ի վերայ եկեղեցեացն Հայաստանեայց աշխարհին :

Քանզի յամս Աստուանդինայ թագաւորի թուռին Արակլի, արկ ՚ի գործ զխորամանկութիւնն

իւրոյ չարութեանն, արբանեակս կալաւ զզաւր-
սըն, որ 'ի Յունաց աշխարհին :

Քանզի ոչ երբէք ընդունէին Հայք, զՀռոմ
մի հաղորդութիւն Մարմնոյ և Արեանն Տեառն :
Եւ արդ՝ գրեն նոքա ամբաստանութիւն առ
Թագաւորն Յունաց կոստանդին³ և Հայրապե-
տըն՝ թէ « Իբրեւ զանաւրէնս համարեալ եմք
յաշխարհիս յայսմիկ : Քանզի անարգանս հա-
մարին Քրիստոսի Աստուծոյ զժողովն Քաղկեդո-
նի և զտումարն Վեւոնի, և նզովեն զնոսա » :
Յայնժամ հրաման ետ Թագաւորն Հայրապե-
տաւն հանդերձ, և գրեն հրովարտակ առ Հայս,
զի միաբանութիւն հաւատոյ արասցեն ընդ Հռ-
ոմի զի մի խոտեսցեն զժողովն և զտումարն զայն :

Եւ էր անդ այր մի 'ի Վագրաւան գեղջէ՝ որ
էր ուսեալ զարուեստ փիլիսոփայութեան, և
անունն նորա Վաւիթ : Օնա հրամայեաց արձա-
կել 'ի Հայս՝ զի երթեալ 'ի բաց հատցեն զհա-
կառակութիւնն :

Եւ ժողովեցան ամենայն Ապիսկոպոսունքն և
նախարարքն Հայոց 'ի Վըւին⁴ առ Քրիստոսա-
սէր կաթողիկոսն Ներսէս և առ բարեպաշտ
զաւրաւարն Հայոց Թէոդորոս Աշտունեաց տէ-
րըն : Եւ տեսին զհրամանս Թագաւորին, և լը-
ւան զբանս փիլիսոփային՝ որ ուսուցանէր զԱրոր-
դութիւնն բաժանմամբ ըստ տումարին Վեւոնի :

Եւ իբրեւ լուան՝ չառին յանձն փոխել զճըշ-
մարիտ վարդապետութիւնն սրբոյն Վրիգորի՝
ըստ տումարին Վեւոնի :

Հաճոյ թուեցաւ ամենեցուն առնել Թըղ-
թոյն պատասխանի :

Պատճէն պատասխանի թղթոյն եկելոյ 'ի Հայս 'ի Հռոմոց թագաւորէն Կոստանդինայ : զոր գրեցին Հայոց եպիսկոպոսունքն՝ և Կաթուղիկան Ներսէս հանդերձ նախարարաւքն և զաւրախարին թէս գորոսիւ Ռշտունեաց տեառն :

ՃՇԾԱՐԻՏ ԵՒ ՈՒՂՂԱԳԱԿԱՆ

ՆԱՄԱԿ ՆԻԿԻԱԿԱՆ

Ազաշեմ գրեզ, ընթերցիր՝ որ զՔրիստոնէական հաւասան ունիս Աստուածասէր :

ՈՒԳԻՆԵԿԱԼ Մարգարէիցն և Ղապեղացին Քրիստոսի ունիմք զպատուէր՝ առնել ազաւթըս խնդրուածովք 'ի վերայ Աստուածասէր թագաւորութեանդ և ամենայն իշխանացն՝ և զաւրաց, և բոլորովին ամենայն Աստուածասպահ պաղասաց, յոր սէրն Աստուծոյ հանգուցեալ է, և շնորհք Աստուածային պարգեւացն յայտնի են 'ի վերայ ձեր :

Օ, ի ահա թագաւորութիւն մեծ և հզաւրքան զամենայն թագաւորութիւնս, զոր ոչ ձեռին մարդկան, այլ Աստուծոյ աջովն պսակեալ, զոր ոչ ոք կարասցէ փոխանորդել՝ բայց Քրիստոսի թագաւորութիւն « Նոյնպէս և Քահանայապետութիւն սուրբ՝ շնորհիւն Աստուծոյ » :

Նախարարք և զաւրք Քրիստոսասէրք՝ և մեր պանծացեալ 'ի լոյս աստուածասէր թագաւորութեանդ՝ անշարժ մնացաք 'ի մէջ չար և անաւրէն թագաւորացն Պարսից :

Օ, ի յորժամ քարձին զթագաւորութիւնն՝ և կորուսին զամենայն զաւրս աշխարհին Հայաստանեայց, և ՚ի գերութիւն վարեցին զարս և զկանայս : Իսկ ՚ի մնացելոցն վերայ սուր եդեալ և շողացուցեալ՝ ջանացաք դարձուցանել ՚ի մութրութիւն, այլ ոչ կարացին շարժել, նաև « Ամաչեցին ևս անաւրէնք յունայնուէ իւրեանց » :

Մինչեւ հրաման տալ կաւատայ Աբբայի և որդւոյ նորին Խոսրովու՝ եթէ « Իւրաքանչիւր ոք զիւր հաւատս կալցէ, և զՀայս նեղեալ ոք մի իշխեսցէ, ամենեքին մեր ծառայք են մարմնով, իսկ վասն հոգւոցն, որ զհոգիան դատէ՝ նա գիտէ » :

Ապա դարձեալ Խոսրով Արմզդի՝ յետ գերութեանն Արուսաղէմի. հրաման ետ ամենայն Ապիսկոսոսաց կողմանցն Արեւելից և Ասորեստանի ժողովել ՚ի դուռն արքունի՝ և ասէ, « Եւեմ եթէ երկու կողմանք են քրիստոնէիցն, և մին զմիւսն նզովէ. զի՞նչ համարին իրաւացի : Արդ՝ միաբանութեամբ ժողովեսցին ՚ի դուռն արքունի, զի զուղիղն հաստատեսցեն և զթիւրն մերժեսցեն » :

Աւ ժողովեցան ամենայն Ապիսկոսոսուներ՝ և Արիցունք՝ և ամենայն հաւատացեալք կողմանցն այնոցիկ, և կացոյց ՚ի վերայ նոցա ոստիկան զԱրմբատ բագրատունի զանուանեալն Խոսրովայ Շքնումն, և զբժշկապետն արքունի :

Աւ անդ էր ՚ի գերութեանն և Օսթարիա հայրապետն Արուսաղէմի՝ և այլ բազում իմաստասէրք, զորս գերեալ էր Աղէքսանդրացւոց քաղաքէն՝ որոց հրաման ետ արքայ Խոսրով ար-

դարութեամբ 'ի վերայ հասանել, և զճշմարիտն ծանուցանել արքայի :

Եւ ժողովեցան ամենեքեան 'ի դահլիճն արքունի՝ և եղեւ աղաղակ . քանզի էին ոմանք ուղղափառ հաւատով՝ գրով և կնքով հին թագաւորացն : Եւ այլք՝ Նեստորականք , և այլ բազում խառնիճաղանձ ժողովողոց : Նաեւ Հայրապետն իսկ յառաջ մատուցեալ ասէր , « Մի կուչեսցի Նստուած այրն այն » . և ծանուցին զբանս թագաւորին :

Պատասխանի ետ թագաւորն և ասէ , « Այր հրամանաւ եկն նա 'ի տեղին յայն . արդ գանալից լիցի և գնասցէ » նոյնպէս և այլ բազմութիւն աղանդոց հրամայեաց հանել յատենէն . բայց միայն զԱրիկիականն , և զԿոստանդնուպաւլսին , և զԱփեսոսին , և զՔաղկեդոնին հրամայեաց քրննել :

Վիպեցան անդ արք երկու Ապիսկոպոս յաշխարհէն Հայոց արք հաւատարիմք , զոր վասն բռնութեան աշխարհին էին արձակեալ , զի ծանուցեն թագաւորին . Կուստաս Վամիկոնեաց եպիսկոպոս . և Վատթէոս Վմատունեաց : Աւնէին պատրաստական անդ ընդ ինքեանս զգիր սրբոյն Վրիգորի :

Եւ հրամայեաց թագաւորն հարցանել՝ եթէ « Յորոց թագաւորաց ժամանակս եղեն ժողովքըդ այդոքիկ » : Եւ նոքա ասացին՝ եթէ . « Նիկիոյ ժողովն առ Կոստանդիանոսիւ եղեւ . իսկ Կոստանդնուպաւլսին առ Թէոդոսիւ մեծիւ . և Ափեսոսին առ փոքր Թէոդոսիւ . և Քաղկեդոնին առ Վարկիանոսիւ :

Պատասխանի ետ թագաւորն՝ և ասէ , « Լըրից
թագաւորաց հրամանքն ճշմարիտ թուի լինել
քան միոյն » Եւ 'ի վերայ հասեալ թագաւորն և
վասն 'Աեստորի' թէ ո՞, կամ ո՞ւստի , և կամ յու
րո՞ւմ ժողովի , և թէ զի՞նչ խաւսեցաւ » :

Եւ հրամայեաց զ'Աեստորեանքն հանել յա
տենէն անտի արտաքս , նոյնպէս և վասն Քաղ
կեդոնի ժողովոյն եհարց՝ եթէ « Լի՞ն գլխաւորք »
և ծանուցին նմա զամենայն :

Եւ ասացին՝ եթէ ինքեանք իսկ 'ի 'Աիկիայ' և
կոստանդնուպաւլսի թագաւորքն՝ կոստանդիա
նոս՝ և թէ ոգոս մեծն : Իսկ Յեփեսոս՝ կիւրեղ
Նղէքսանդրու եպիսկոպոսն « և 'ի Քաղկեդոնի'
թէ ոգորեոս եպիսկոպոսն՝ որ զ'Աեստորին խոր
հէր » :

Եւ անդ անուանեալ կաթուղիկոսն , և այլ
եպիսկոպոսունք Ղսորեստանէ՝ և Ղրուաստա
նէ , և 'ի Խուժաստանէ , և յայլոց աշխարհաց .
վասն որոյ հրաման ետ արքայ Խոսրով քանդել
զամենեցունց նոցա զեկեղեցիսն՝ և սրով սատա
կել զնոսա՝ թէ ոչ դարձցին 'ի մոլորութենէն և
եւանիցեն յարքայական պողոտայն :

Իսկ որք զՔաղկեդոնին և զՎրաց և զՂրուա
նից կաթուղիկոսն , և այլ բազում եպիսկոպո
սունք 'ի Յունաց կողմանէ , և իշխանք՝ որք ե
կեալ էին 'ի ծառայութիւն Պարսից թագաւո
րին , որով և չքիայքարն իսկ հրամայեաց տալ .
բայց խնդրեաց յետկար 'ի կողմանցն երկոցունց :

Օնիկիայն՝ որ առ կոստանդիանոսիւ . և զկոս
տանդնուպաւլսին՝ որ առ մեծն թէ ոգոսիւ . և
զՎեփեսոսին՝ որ առ փոքր թէ ոգոսիւ . և զՔաղ

կեդոնին որ առ Մարկիանոսիւ : Ալ զամենայնն
քննել և ՚ի վերայ հասանել :

Ալ իբրեւ ծանեալ զամենայն հաւաստեալ ,
և ճշմարտութեամբ ՚ի վերայ եհաս՝ եհարց ցը-
նոսա և ասէ , « Առքա երեքին ընդէ՞ր ոչ ասացին
երկուս բնութիւնս՝ բաժանմամբ , որպէս զսու-
սայս . յայտ է եթէ պարտ է և զմեզ յերկուս
բաժանել և երկուս ասել թագաւորս՝ և ո՞չ մի :
Օ՛ր և ես յերկուց բնութեանց եմ , թէպէտ ՚ի
հաւրէ և ՚ի մաւրէ . թէպէտ ՚ի հոգւոյ և ՚ի
մարմնոյ :

» Իսայց Աստուածութիւնն թէ յամենայն տեղ-
ւոջ ո՞չ է , և զի՞նչ կամի՝ զամենայն լինել կամ
առնել ո՞չ կարէ , Աստուածութիւնն զի՞նչ է » :
Ապա հրամայեաց հարցանել զՕլաքարիաս Հայ-
րապետն Արուսաղէմի , և զիմաստասէրն՝ որ Ա-
ղէքսանդրացւոց քաղաքէն , զի զարդարն ասաս-
ցեն երդմամբ :

Ալ նոցա պատասխանի տուեալ ասեն , « Ա-
թէ ո՞չ էաք մեք խոտորնակս գնացեալ առ Աս-
տուծոյ , և ո՞չ նա բարկութեամբ խոտորնակս գը-
նացեալ էր առ մեզ , բայց արդ՝ երկուցեալ
Աստուծոյ առաջի ձեր զճշմարիտն ասեմք » :

« Հաւատ ճշմարիտ այն է՝ զոր ՚ի Նիկիայն
ասացին առ երանելոյն Աոստանդիանոսիւ : Ալ
նմին միաբան Աոստանդնուպաւլսին , և Ալիեսու-
սին . և նոցին միաբան Հայոց հաւատն ճշմար-
տութեամբ , իսկ Քաղկեդոնի ասացեալնն ո՞չ է
միաբան նոցին , որպէս ձեր բարերարութիւնդ
ծանեալ » :

Ալ հրաման տուեալ թագաւորն խնդիր առ-

նել 'ի գանձու տեղւոյն , և գտին գրեալ զԱնի-
կիայն հաւատոս ճշմարիտս , և 'ի վերայ հասեալ
ըստ միաբանութեան հաւատոյ աշխարհիս Հա-
յոց , որ էր կնքեալ մատանեալ կաւատայ ար-
քայի՝ և որդւոյ նորա խոսրովու :

Յորոյ վերայ հրաման ետ արքայ խոսրով՝ ե-
թէ ամենայն քրիստոնեայք՝ որ ընդ իմով իշխա-
նութքս են , հաւատ զՀայոց կալցեն : Այլ որք
միաբանին ընդ Հայոց հաւատոյն 'ի կողմանս Ա-
սորեստանեայց , կամյիշով Սեորապաւլիտ , և
այլք տասն Ապիսկոպոս , և Աստուածասէր Թա-
գուհին Շիրին , և քաջն Սմբատ , և բժշկապե-
տրն մեծ :

Իսկ զպատճէն ուղիղ խոստովանութեն ար-
քայ խոսրով հրամայեաց կնքել իւրով մատանե-
աւն և տալ 'ի գանձս սրբունի :

Իսկ արդ՝ զի եհան զմեզ Աստուած 'ի ծառա-
յութենէ խաւարային իշխանութեանն՝ և ար-
ժանի արար երկնաքաղաքացի Թագաւորութեդ .
որչափ եւս առաւել պարտիմք խնդրել 'ի Քրիս-
տոսէ Աստուծոյ վասն բարեպաշտ և աստուա-
ծասէր Թագաւորութեանդ անշարժ մնալ մին-
չեւ յաւիտեանն , իբրեւ զաւուրս երկնից 'ի վե-
րայ երկրի հանդերձ յաղթութեամբ բազմաւ ,
տիրելով ամենայն տիեզերաց՝ ծովու և ցամաքի :

Ար թէպէտ և մարմնով էք 'ի մարդկային յաղ-
գէ , այլ ունիք զտեղիք Աստուածային աթոռոյն .
և լոյս փառաց Աստուածասէր Թագաւորութեդ
լցեալ ունի զառ 'ի ներքոյս ամենայն , պսակեա-
լդ յերկնուստ . պարճանքդ ամենայն քրիստո-
նէից զաւրութեամբ Աստուածային խաչին նշա-

նաւն . նմանեալդ աստուածասէր աստուածա-
պաշտ աստուածաշնորհ քաջ և յաղթող փրկու-
թենագործ երջանիկն Արակլի հաւրն քոյ՝ որ փրկ-
կեացն զամենայն երկիր ՚ի դառն դահճէն :

Այլ այժմ զնոյն շնորհեսցէ Քրիստոս Աստ-
ուած ՚ի ձեռն բարեպաշտութեան քոյ , և որ
վասն միաբանութեան հաւատոյ խնդիր հրամայ-
եալ էր առնել , և զգիր բարեպաշտութե խոս-
տովանութեան արձակեալ էր առ մեզ անար-
ժան ծառայսս՝ զոր իբրեւ տեսաք՝ երկրպագու-
թիւն մատուցաք , և մեծաւ խնդութեամբ փա-
ռաւորեցաք զՔրիստոս , և աւրհնեցաք զբարե-
բարութիւնն :

Այլ արդ՝ այսպէս ուսաք զհաւատոցն ճշմար-
տութիւնն : Յովհաննէս աւետարանիչն ասէ ,
« Ի սկզբանէ էր բանն , և բանն էր առ Աստ-
ուած , և Աստուած էր բանն » : Այլ նոյն դարձ-
եալ ՚ի կաթուղիկէին իւրում ասէ , « Ար էրն ՚ի
սկզբանէ՝ զորմէ լուաքն՝ որուն ականատես իսկ
եղաք , ընդ որ հայեցաք , և ձեռք մեր շաւշա-
փեցին ՚ի վերայ բանին կենաց : Ահա մարմին ե-
ղեւ բանն , և կեանքն յայտնեցան , և տեսաք ,
և վկայեմք և սպասմեմք ձեզ զյաւիտենական կե-
նացն՝ որ էր առ հաւր . և երեւեցաւ մեզ » :

Այլ նոյն Յովհաննէս ասէ յաւետարանին՝ թէ
« Օ, աստուած ուրուք չիք տեսեալ » : Այլ Պաւ-
ղոս ասէ , « Օ, որ ոչ ոք ետես ՚ի մարդկանէ , և
ոչ տեսանել կարող է » : Իսկ զիմորդ ասէ « Ահա
նատես իսկ եղաք » : Այլ եթէ , « Ինչ որ հայե-
ցաք և ձեռք մեր շաւշափեցին ՚ի վերայ բանին
կենաց » : Այլ եթէ , « Ար էրն առ հաւր՝ և ե-

բեւեցաւ մեզ ” :

Այն կարի ահագին, որպէս պարտ իսկ է՝ ըստ Աստուածութեանն, և այս կարի խոնարհագոյն և մարդասիրաբար՝ ըստ մարդկային բնութեանս : Իայց յայտ իսկ է, զի զմարմնանալն Աստուծոյ պատմէ, որպէս տէրունականն պատմէ բան՝ եթէ, “ Ար ետես զիս՝ ետեսն զհայր ” :

Օ, ի՞նչ ասաց որպէս զմի, և ոչ զմեզ որպէս զերկուս, անդ զԱստուածութենէն միայն ասէ, “ Ար միայն ունի զանմահութիւն բնակեալ ՚ի լոյս ահեղ և անմատոյց ” : Իսկ արդ զմարդկութենէն և զԱստուածութենէն զի անտեսանելին ոչ երեւէր, այլ ՚ի տեսանելումն տեսանէին զանտեսանելին, զի ՚ի տեսանելումն հայրենի բնութեանն Աստուածային, և մայրենի բնութիւնն մարդկային : Օ, ի հայրենի բնութիւնն ՚ի մարդկային բնութիւն միացաւ անփոփոխելի միութեամբ :

Եւ ծնաւ մի տեսակ՝ Աստուած և մարդ, որպէս ճրագ Տարսնացին պատմէ, “ Մի է (ասէ) Աստուած, և մի միջնորդ Աստուծոյ և մարդկան ” : Իսկ միջնորդն միոյ ուրուք ոչ է, զի յերկոցունցն զմիութիւնն, որպէս Աբրահամէ և ՚ի Սառայէ Իսահակ ծնեալ միաբանութեամբ : Այսպէս և Քրիստոս ՚ի Հոգւոյն սրբոյ և ՚ի Սարիամայ ծնեալ մի բնութիւն՝ անզանդ և անշրջփոթ միութեամբ, անձառ ըստ Աստուծոյ ՚ի հաւրէ, և զի ոչ լուծաւ կուսութիւնն :

Արդ՝ մի է տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած և մարդ, կեանք կախեալ զփայտէ առաջի աչաց՝ ըստ նախամարդարէին ձայնի, որոյ վերաւքն բը-

Ժրջկեցաք ամենեքեան : Այսպէս և երանելին
 Յովհաննէս զմիաւորութիւն պատմէ ՚ի Վաթու-
 ղիկէին իւրում ասելովն , « Սա է՝ որ եկն ջրով
 և հոգւով և արեամբն Յիսուս Քրիստոս ոչ ջր-
 րով միայն՝ այլ արեամբ և ջրով . և հոգին է՝ որ
 վկայէ , զի հոգին իսկ է ճշմարտութիւն : Սոքա
 երեքին են՝ որ վկայեն . հոգին՝ և ջուրն՝ և ար-
 իւնն : Այլ երեքին մի են : Աթէ զմարդկան ինչ
 զվկայուի ունիցիմք ասաքէն Աճյ զվկայուին մեծ
 է՝ զոր վկայեաց ՚ի վր որդւոյ իւրոյ՝ եթէ , դա է որ-
 դի իմ սիրելի՝ ընդ որ հաճեցայ , դմա լուարուք » :

Այլ ոչ բաժանեաց յերկուս բնութիւնս . և
 յերկուս անձինս , և յերկուս միտս , այլ դայն և
 դմայն ասելով՝ զմիութիւնն յայտ արարեալ : Ար-
 պէս և սոյն իսկ աւետարանիչն յայտնէ ասելու-
 վըն՝ եթէ « Հոգին և ջուրն և արիւնն , և ե-
 րեքին մի են » : Այլ ՚ի միւսումն վայրի ասէ ,
 « Այլ արիւնն Յիսուսի որդւոյ նորա սրբէ զմեզ
 յամենայն մեղաց » : Ահա որդի Աստուծոյ է Յի-
 սուս Քրիստոս . և որդի մարդոյ . և երկոքինն ՚ի
 միասին մի բնութիւն :

Արդ՝ զի անմարմին և անմահ է Աստուա-
 ծութիւնն , ամենեցուն յայտնի է . բայց այն ա-
 ուաւել զարմացմամբ և բարերարութք լի , ըս-
 քանչեւիք և յոյժ մարդասիրութեան նշանակ :

Օ՛ ի անմարմինն մարմնանայր , և անտեսանե-
 լին տեսանիւր , անշաւ շափելին շաւ շափիւր , ան-
 ժամանակն սկսանիւր , որդին Աստուծոյ որդի
 մարդոյ լինէր , և զմարդկութիւն իւր խառնէր
 ՚ի թիւ Աստուածութեանն իւրում :

Արդ՝ զխոնարհելն մահու չափ և մահու խաւ

չի՝ առաքեալն Աստուծոյ ասէ՝ եթէ « Մինչ թըշնամիքն էաք, հաշտեցաք ընդ Աստուծոյ մահուամբ որդւոյ նորա » :

Եւ դարձեալ ասէ, « Ար յիւր որդին սչ խընայեաց, այլ վասն մեր ամենեցուն մատնեաց ըզնա » : Եւ դարձեալ, « Եթէ էր ծանուցեալ՝ ոչ արդեաւք զտէրն վառաց 'ի Խաչ հանէին » :

Եւ դարձեալ եթէ « Աստուած զորդին իւր առաքեաց 'ի նմանութիւն մարմնոյ մեղաց՝ և վասն մեղաց (աշխարհի), և դատապարտեաց զմեզս 'ի մարմնի անդ » : Օ, ի՞նչ իցէ դատապարտեացն, այն է զի խափանեաց զայն՝ որ զիշխանութիւն մահուն ունէր, այսինքն զսատանայ :

Իսկ զինչ և առ մշակս այգւոյն ասիցէ տէրն՝ եթէ « Իբրեւ մերձեցաւ ժամանակ պտղոյն, առաքեաց զճառայս իւր առնուլ զպտուղ նորա, և կալեալ մշակացն զճառայս նորա՝ զոմանս տանջեցին, զոմանս քարկոծեցին, զոմանս սպանին. յետոյ առաքեաց զորդի իւր՝ ասէ. թերեւս աւմաչեսցեն յորդւոյ աստի իմմէ : Իսկ մշակքն իբրեւ տեսին զորդին՝ ասեն, սա է ժառանգն, եկայք սպանցուք զսա, և մեր եղիցի ժառանգութիւնն : Եւ հանեալ զնա արտաքոյ այգւոյն ըսպանին » :

Արդ՝ ոչ միայն բանն է որդի Աստուծոյ, այլ և բանն և մարմինն, և մարմին բանին 'ի միասին. զի թէպէտ և մարդ է մարմինն, այլ և Աստուած է : Արդ որք 'ի սկզբանէ ականատեւք և սպասաւորք եղեն բանին՝ աշակերտաց իւրոյ յայտնապէս ուսուցին : Եւ նորա դարձեալ իւրեանց աշակերտաց զնոյն աւանդեցին : Եւ դարձ-

եալ զնոյն աւանդութիւն գրով հաստատեցին :

Եւ բազումք յառաքելոցն ընկալան զձեռնադրութիւն եպիսկոպոսութեան . որպէս ըզՅուստիանոս , և զԼնանկլիտոս , և զԱղէմենտոս 'ի Հռոմ : Եւ զԼնանիաս յԱղէքսանդրիա : Եւ զՇմաւոն Աղէովսեանց յԱրուսազէմ : Եւ զՂիոնէսիոս Արիսպագացի յԱթէնս : Եւ ըզմիւս Ղիոնէսիոս 'ի Կորնթոս : Եւ զմիւս Տիմոթէոս յԱփեսոս : Եւ զՏիտոս 'ի Արեւոտէս : Եւ զՊաւղիկարպոս 'ի Օմիւռնիա Ասիացւոց : Եւ զԵւոզիա՝ որ է Պետրոս Անտիոք : Եւ Երենիոս Քալիլեացի աշակերտ Պաւղիկարպոսի յեկեղեցւոջն Վաւոզիկեցւոց :

Եւ այլ եւս անթիւ բազմութիւն սքանչելի եպիսկոպոսաց՝ և քահանայից՝ և հոգեկիր ճարտասանից՝ փիլիսոփայից՝ և սքանչելի մանկանց եկեղեցւոյ , որք զճշմարիտ հաւատս եկեղեցւոյ ըստ առաքելական ձայնին գրով դրոշմեցին յիւրաքանչիւր յեկեղեցիս :

Յայտնի 'ի Նիկիական ժողովոյն է , զի և նոքա լիով էին ամենեքին աշակերտք՝ որք յառաքելոցն ընկալան՝ և 'ի Նիկիա զնոյն հաստատեցին : Քանզի ասացին զորդւոյ՝ եթէ “ Նոյն բընութիւն Հաւր , որով ամենայն ինչ եղեւ յերկինս և 'ի վերայ երկրի . որ յաղագս մեր մարդացաւ՝ և յաղագս մերոյ փրկութեան ” :

Այսպէս և սուրբն Վրիգոր յառաջնոցն ուսեալ՝ մեզ վարդապետեաց՝ եթէ “ Ար 'ի մարմինն հաւատացին՝ ծանոյց նոցա զԱստուածութիւնն իւր . և որք 'ի մարմնոյն գթեցին՝ ուրացան զբընութիւն նորա : Քանզի մարմնացաւ 'ի մի բը-

նութիւն , և խառնեաց միացոյց զմարդկութիւ
ընդ իւրում Աստուածութեանն՝ զանմահն ընդ
մեռելոտոյս* , զի զամենայն մարդիկ անքակ ա-
րացե յանմահ Աստուածութենէ իւրմէ ։

Արդ՝ ունիմք մեք հաւատս՝ ոչ ՚ի նորագու-
նից սահմանեալ , այլ որպէս ընկալաք մեք ՚ի սբ
առաքելոցն ՚ի ձեռն հայրապետին մերոյ սրբոյն
Վրիգորի վարդապետելով զՏրդատ արքայ , և
զիշխանն Հայոց աշխարհին , գողցես եթէ՝ լ. ա-
մաւք յառաջ քան զՎոստանդիանոս ։

Նաեւ սուրբն Վեւոնդ մեծ արքեպիսկոպոսն
Կեսարու՝ ուր սնեալ և ուսեալ էր սուրբն Վը-
րիգորիս , որ և ձեռնադրեացն իսկ զնա ՚ի քա-
հանայապետութիւն , և նա զնոյն հաստատեաց
զաւանդութիւն ։

Արկրորդ անգամ դարձեալ ՚ի Նիկիայն ժողո-
վեցան սուրբ և ճշմարիտ հարբն հրամանաւ աստ-
ուածասէր թագաւորին Վոստանդիանոսի , և ՚ի
բաց եբարձ զամբարիշտ աղանդոյն մոլեգնու-
թիւնն , և սերմանեցին հաւատս ճշմարիտս ընդ
ամենայն տիեզերս ։

Ուստի և մերն հանդիպեալ անդ սուրբն Ռըս-
տակէս որդի սրբոյն Վրիգորի՝ որ ընկալաւ զհը-
րամանս հաւատոյ ՚ի սուրբ ժողովոյն և ՚ի մեծ
թագաւորէն Վոստանդիանոսէ , բերեալ մատոյց
առաջի Քրիստոսասէր թագաւորին Տրդատայ՝ և
սուրբ քահանայապետին Վրիգորի հանդերձ հը-
րամանաւք երջանիկն Վոստանդիանոսի ։

Աւ ՚ի վերայ այնորիկ հաստատեալ կամք , և

---

* Ի միւսում օրինակին « մեռելոտոս » ։

բաւական համարիմք զնոյնս 'ի վարդապետութի
ուղիղ հաւատոյս ըստ ասացելումն « Մի փոփո-
խեր զսահմանս հաւատոյ՝ զոր հաստատեցին հար-
քըն քոյ » :

Եւ դարձեալ երկրորդ անգամ յորժամ հան-
դերձեցաւ թագաւորն Տրդատ, և առ ընդ իւր
զսուրբ եպիսկոպոսն Վրիգորիոս՝ և զնորին որ-
դին զՌատակէս եպիսկոպոս, և 'ի զինուորական
կողմանէն զչորեսին գահերէցս իւրոյ տաճարին,
և հանդերձ հ. հազար արանց ընտրելոց գլխաւ
ւորաց յամենայն սահմանացն իւրոց՝ գնաց 'ի
Հռոմ տեսանել զԿոստանդիանոս * :

Ար իբրեւ տեսին զմիմեանս՝ առաջի կալաւ
Կոստանդիանոսի զսուրբն Վրիգորիոս, և նա խո-
նարհեալ յոտս սրբոյն Վրիգորի՝ զի աւրհնեացի
'ի նմանէ :

Յայնժամ միջնորդ կալան զհաւատոսն՝ որ 'ի
տէր Յիսուս Քրիստոս, և երդմամբ միաւորե-
ցան երկոքին թագաւորքն անշուշտ ունելով ըզ
խաղաղութիւն ընդ միմեանս մինչեւ յաւիտեան
'ի մէջ թագաւորաց երկոցունց :

Եւ եւս հաստատեցին առ մեզ զհաւատոցն
զճշմարտութիւնն, զոր հիմնադրեաց մեզ սուրբ
Հոգին : Օայլ ժողովսն ուրեք ուրեք լեալ մեք ոչ
գիտեմք. և մեք այսպէս համարիմք՝ եթէ այդ
Լստուածասէր պալատանդ յերանելոյն Կոս-
տանդիանոսէ՝ և 'ի ժողովոյն Նիկիոյ ունի զհա-
ւատոցդ հիմնադրութիւն :

---

* Ի միւսում օրինակին անկեալ էր թուղթ մի 'ի տեղւոյնս
յայսմանէ :

Եւ ամենայն որ աւելի քան զայն ունի, թէ
 և յերկնից հրեշտակ իցէ՝ նզովեալ եղիցի: Արդ
 ամենայն վարդապետք եկեղեցւոյ՝ որք փիլիսո-
 փայական արուեստիւ գերազանցեալք և աստ-
 ուածային տեսութեանն հասու լեալ՝ ճշմարիտ
 հիմնադրութիւն ընկալեալ՝ ՚ի սուրբ առաքելու-
 ցըն՝ այտի ՚ի ձէնջ աւետարանեցին ընդ ամենայն
 տիեզերս:

Սուրբ և ճշմարիտ կաթողիկոսն մեր Վրի-
 գորիոս ՚ի կեսարիա կապադովկացւոց սնեալ և
 ուսեալ վարդապետեաց՝ յոր հիմնացեալ անշարժ
 կամք մինչեւ ցայժմ, և ՚ի վերայ նորին ունիմք
 վարդապետս զսուրբ հարսն ճշմարտապատումս՝
 որ ամենեքեան զՆիկիայն խաւսեցան:

Յուստիանոս, Վիոնէսիոս, և Ռեկտովը՝ Հը-
 ոսմայ եպիսկոպոսք: Եւ Վիոնէսիոս Աղէքսանդ-
 րացի, և Պետրոս վկայ, և Թէոփիլոս, և Աթա-
 նաս, և կիւրեղ Աղէքսանդրացի եպիսկոպոս, և
 Բարսեղ կեսարու եպիսկոպոս, և Վրիգոր Աղե-
 ազու, և Վրիգորն՝ Նէոկեսարու սքանչելագործ,
 և Վրիգոր Նիւսացի՝ եղբայր Բարսղի, և այլ
 անթիւ հովիւք ուղղափառութեան համաբար-
 քառք նոցին՝ որոց սլաոմութիւնքն յայտնի են:

Արդ՝ զի թշնամիք աստուածապաշտութեանն
 բաղում անգամ արշաւեալ կորուսին զերկիրս
 մեր, և որպէս մարդիկ երկիրս կորուսին՝ և զկը-
 տակարանս եկեղեցւոյ և զվարդապետս նոյնպէս
 սպառեցին:

Եւ արդ՝ կտակարանս և վարդապետս ոչ գոն,
 զգիրս և զդպրութիւն մեք ոչ գիտեմք. բայց
 որչափ ինչ մնացեալ են ՚ի տեղիս տեղիս վարդա-

պետական պատմութիւնք՝ ուսուցանեն մեզ այսպէս զճշմարտութիւնսն հաւատոցն, որ ՚ի Նիկիայն աւետարանեցաւ :

Եւ յոյս՝ յորս փութով հասանէր Ռատակէս սրբոյն Վրիգորի . և այսպէս քարոզեցաւ ձայն Սիւն հոգոսական ժողովոյն Նիկիայ :

Հ Ա Ն Գ Ա Ն Ա Կ Ն Ի Կ Ի Ա Կ Ա Ն Ժ Ո Ղ Ո Վ Ո Յ Ն

Հ Ա Ի Ա Տ Ա Մ Ք ՚ի մի Աստուած հայր ամենակալ յարարողն երկնի և երկրի երեւելեաց և աներեւութից : Եւ ՚ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ ծնեալ յԱստուծոյ Հաւրէ միածին, այսինքն ՚ի գոյութենէ Հաւր՝ Աստուած յԱստուծոյ . լոյս ՚ի լուսոյ . Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ, ծնեալ և ոչ արարեալ :

Նոյն բնութիւն Հաւր՝ որով ամենայն ինչ եղեւ յերկինս և յերկրի երեւելիք և աներեւոյթք . որ յաղագս մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իջեալ մարմնացաւ, մարդացաւ ծընաւ կատարելապէս ՚ի Մարիամայ սրբոյ կուսէն՝ հոգւովն սրբով :

Որ և (էառ) հոգի, և մարմին, և միտք, և ամենայն որ ինչ է ՚ի մարդ՝ ճշմարտապէս և ոչ կարծեալք . չարչարեալ այսինքն խաչեալ, թաղեալ, և յերիբ յաւուր յարուցեալ, ելեալ ՚ի յերկինս նովին մարմնով (նստաւ ընդ աջմէ հաւր : Վալոց է նովին մարմնովն և) փառաւք հաւր, դատել զկենդանիս և զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան :

Հաւատամք և ՚ի սուրբ Հոգին յանեղ և ՚ի

կատարեալ՝ որ խաւսեցաւ յաւրէնս և 'ի մարգարէս և յաւետարանս, որ էջն 'ի Յորդանան քարոզեաց յառաքեալս, և բնակեցաւ 'ի սուրբս :

Հաւատամք և 'ի մի միայն ընդհանրական եկեղեցի, 'ի մի մկրտութիւն, յապաշխարութի, և 'ի թողութիւն մեղաց, 'ի յարութիւն մեռելոց, 'ի դատաստանն յաւիտենից հոգւոց և մարմնոց, յարքայութիւնն երկնից և 'ի կեանսն յաւիտենականս :

Իսկ՝ ոչք ասեն, էր երբեմն յորժամ ոչ էր որդի, կամ էր երբեմն յորժամ ոչ էր սուրբ հոգի. կամ թէ յոչէից եղեն՝ կամ յայլմէ էութենէ կամ 'ի գոյութենէ ասեն լինել զորդի Աստուծոյ, կամ զսուրբ հոգին, կամ փոփոխելի՝ կամ այլայլելի. զայնպիսիսն նզովեմք. զի և զնոսանը զովէ Աթուղիկէ առաքելական եկեղեցի :

Իսկ մեք փառաւորեսցուք՝ որ յառաջ քան զյաւիտեանս, երկիրպագանելով սրբոյ երրորդութեանն և միասնական Աստուածութեանն՝ Հաւր և Արդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն :

Եւ ապա կոչեցան 'ի Հռովմ, և յանդիման եղեն Աոստանդիանոսի արքայի, և ուսուցին նրմա զհաւատս ճշմարիտս, և վկայութեամբ հաստատեցին զհիմնադրութիւն հաւատոյն :

ՅԱՄԻ (երկերիւր ութսուն և չորրորդի*)

* Ի բնագիրս սխալ գրեալ էր այսպէս « երեքտասաներորդի ».

կենարարին և փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի
Թագաւորէ Ղիովկէտիանոս երեք ընկերաւքն
Թագաւորութեանն Հռովմայեցւոց : (Եւ) յա-
րուցին հալածանս 'ի վերայ քրիստոնէից , և ա-
ւերեցին զամենայն եկեղեցիս յամենայն տէրու-
թեանն իւրեանց :

Եւ յամի եւթանասուն և հինգերորդի (կե-
նացն) մեռաւ Կոստանդէս՝ և Թագաւորեաց
Կոստանդիոս որդի իւր 'ի Գալիլեայ՝ և 'ի Սպա-
նիա . և էր քրիստոնեայ ճշմարիտ :

Եւ ճակատ ընդ Սաքսիմիանոսի և ընդ Սաք-
սիմոնտոսի որդւոյ նորա . և ընդ Սիկիանոսի . և
ընդ Վարկիանոսի , և յաղթեաց նոցա՝ և կոտոր-
եաց զնոսա . քանզի հաւատաց 'ի մի Աստուած
տէր ամենայնի և յորդի նորա Յիսուս Քրիս-
տոս :

Եւ գիտաց՝ եթէ նա ետ նմա զյաղթու-
թիւնն , և հրաման ետ քրիստոնէիցն շինել զե-
կեղեցիս , և ազատել զտեղիս՝ ուր եդեալ էին
մարտիրոսք , և մեծաւ պատուով մեծարէր զքր-
իստոնեայսն :

Եւ հրաման ետ ամենայն եպիսկոպոսաց ժո-
ղովիլ 'ի Նիկիա քաղաք , և ժողովեցան եպիսկո-
պոսունք և սուրբք բազումք : Եւ եղեն անդ ա-
ւուրս ժե . և ապա եմոյծ զնոսա 'ի պաղատն . և
մինչ ժողովեալ կային միահամուռ յոսկեզաւծ
պատշգամի միոջ՝ եմուտ եկաց 'ի մէջ նոցա , և
խոստովան եղեւ՝ եթէ քրիստոնեայ եմ , և ծա-
ռայ տեառն Աստուծոյ ամենակալի . և Յիսուսի

բայց մեք եդաք զհաւաստին՝ որ ըստ ժամանակագրաց :

Քրիստոսի որդւոյ նորա սիրելւոյ :

Ալ եղեւ խնդիր ամենայն եպիսկոպոսաց վա-
սըն հաւատոյ առաջի Արստանդիանոսի արքայի .
քննեցին զգիրս , և գրեցին հաւատս ճշմարիտս՝
որ 'ի Արկիայն աւետարանեցաւ մեզ :

Արդ՝ 'ի Աերովնէ կայսերէ մինչեւ յերջանի-
կըն Արստանդիանոս , և 'ի Արստանդիանոսէ մին-
չեւ 'ի Սարկիանոս թագաւոր՝ ամենայն վարդա-
պետաց գլխաւոր առաջնորդաց եկեղեցւոյ 'ի
քաջէն թէոփիլէ 'ի մեծ ճարտարապետէն սկըս-
եալ արուեստաւոր քաղաքացն Ագիտացւոց ,
և Աղէքսանդրացւոց , և Հռովմայեցւոց , և Արս-
տանդնուպաւլսեցւոց , և Անտիոքացւոց , և Աե-
սարացւոց , և Աթենացւոց , և Աիւլիկեցւոց , և
միանգամայն ընդհանուր ամենայն վարդապետաց
եկեղեցւոյ . յաւուրս Սարկիանոսի 'ի ձեռն տու-
մարին | եւոնի . թէոգորիտոս գլուխ Քաղկեդոնի
ժողովոյն՝ զոր նայն հաստատեաց չարափառու-
թեամբ :

Ալ մեզ մի լիցի պարծիլ , բայց միայն 'ի խա-
չըն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի : Ատեւ
Վաւիթ իսկ պարծի 'ի խաչ որդւոյ իւրոյ , և ոչ
անարգանս համարեցաւ Աստուածութեանն . այլ
երբեմն կառք Աստուծոյ ասաց տէր , և երբեմն
լեառն Սինեայ , և երբեմն բարձրութիւն երկ-
նից :

Քանզի ասէ , “ կառք Աստուծոյ բիւրասպա-
տիկք , հաղարք ուղղիչք և տէր 'ի նոսա 'ի Սինէ
սրբութեան : Ալ 'ի բարձունս և գերեաց զգե-
րութիւն ” . և զայն եւս :

“ կառք Աստուծոյ բիւրասպատիկք , հաղարք

ուղղիչք , և տէր 'ի նոսա " : Օ՛ր բիւրասպատիկ է զաւրութիւն և փառք խաչին Քրիստոսի , որ բարձեալ 'ի վեր ունի զարարիչն երկնի և երկրի : Եւ հազարքն 'ի Հրէից կանգնեցին զնա : “ Եւ տէր 'ի նոսա 'ի Սինէ սրբութեան " : Յոյսք արդեալք 'ի նոսա . յայտ է բիւրասպատիկ զաւրութիւնն . և 'ի փառս խաչին . ուստի և զգերութիւնն թափեաց . և վասն այնորիկ մեք ոչ ամաչեմք ասել ցորդին Աստուծոյ . “ Սուրբ և անմահ՝ որ խաչեցար վասն մեր , ողորմեա՛ մեզ " :

Իսկ վասն տէրուներան խորհրդեանն՝ զոր մեծաւ զգուշութեամբ բաշխեմք , այսպիսի ինչ . վասն զի՝ ոչ ունիմք իշխանութիւն զսուրբն՝ յանսուրբսն մատակարարել : Վասն զի ունիմք մեք կանոնք համաշխարհական կարգաց և աւրինաց՝ արանց և կանանց . զի որք կուսութեամբ զուգին՝ համարձակութեամբ վայելեն 'ի տէրունական մարմնոյն : Իստ այնմ՝ թէ “ Պատուական է ամուսնութիւն ամենեւիմք , և սուրբ են անկողինք " :

Իսկ երկրորդեանքն , և եթէ մին կոյս իցէ , և միւսն երկրորդական՝ հրամայէ ապաշխարել երկոցունցն 'ի միասին զերեամ մի , և ապա հաւասարել աւրինաց :

Իսկ զերրորդեանսն՝ և զչորրորդեանսն ոչ ընդունի եկեղեցի , և ոչ իսկ իշխեն տալ զանուն հաղորդութեանն . ըստ այնմ՝ թէ “ Ար ուտէ և ըմպէ անարժանութեամբ , դատաստան անձին իւրում ուտէ և ըմպէ . զի ոչ խտրէ զմարմինն տեառն " : Եւ Աստուածայինն բողոքէ ձայն , մի տալ զսրբութիւն շանց :

Նաեւ 'ի տախտակն քարեղէնս զմի 'ի տասն պատգամացն « Օ մի շնարն » իւրով մատամբն գրեաց : Այլ տեսանեմք՝ զի և կարի իսկ 'ի հին սրն՝ և յառաջին փիլիսոփայսն պիղծ և գարշելի համարեալ էր պոռնկութիւնն :

Օ 'ի Սողոմնի Աթենացւոյ աւրէնս եղեալ Աթենացւոցն 'ի բաց կալ 'ի պոռնկութենէն՝ և ոչ ընդունել զպոռնկորդին 'ի ժառանգութիւն : Վիկուրդոս՝ Վակեդովմայեցի աւրէնս եղ Վակեդովմացւոց՝ 'ի բաց կալ 'ի պոռնկութենէն , և ոչ թաղել իսկ զպոռնկորդին :

Աթէանով ոմն զկին մարդ զաշակերտ Պիւթագորայ հարցեալ եղեւ՝ թէ « Յետ քանի՛ աւուր մերձաւորութեանն 'ի կին մարդ , արժան է յարքունիս մտանել » : Աւ նա ասէ , « Յիւրմէն աւրէն է , յաւտարէն և ոչ բնաւ » :

Իսկ եթէ նոցա այնպէս զողջախոհութիւնն համբուրեալ , որչափ եւս առաւել երկիւղիւ արժան իցէ և մեզ զառաքելականն կատարել ըզձայն՝ եթէ « Փախերուք 'ի պոռնկութենէ » , զի թէպէտ և ոչ ոք է արդար և ոչ մի , այլ ոչ եթէ պարտ իցէ 'ի ձեռն յանդգնութեան զԱստուածային զմարմինն թշնամանել :

Օ 'ի պիղծն մերձեցցի բերան , կամ զիա՞րդ դողումն ոչ կալաւ զճաշակողն՝ 'ի հուրն կենդանի աներկիւղաբար մերձենալ , այլ ունելեաւք , և ոչ մարգարէն արժանաւոր լինէր ճաշակել ըզնա , այլ միայն մերձենալով 'ի շրթունս նորա անդէն ընկալաւ զմաքրութիւնն :

---

* Յօրինակս գրեալ էր « Զի Կուրդոս » :

Իսկ արդ՝ արժանն իցէ անսրբոցն և պղծոցն
 յերկրաւորացս յանդգնել յարքունիս : Այլ կամ
 ո՞ր իսկ թոյլ տացէ մտանել . և կամ թէ ոչ հալա-
 ծականս փախիցէ . այլ մանաւանդ եթէ և կա-
 մեացի եւս յարքունական սեղանոյն վայելել , ո՞ր-
 չափ եւս առաւել յերկնաւոր թագաւորին յար-
 քունիս ունիցի որ համարձակութիւն մտանել
 ոչ ունելով հանդերձ մաքրութիւն , և աներկեւղ
 լրբութիւն մատիցէ ՚ի հուրն կենդանի , և ճաշա-
 կեացէ յարքունական և յերկնային սեղանոյն .
 այլ ոչ տարահալած լեալ արտաքս մերժեացի :
 Ըստ այնմ , « Ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան՝
 ոյք գործէք զանաւրէնութիւն :

Անք ընկալաք ՚ի սրբոյն Վրիգորէ՝ և Ղստ-
 ուածասէր թագաւորացն Առստանդիանոսէ և ՚ի
 Տրդատայ , և յետ այնորիկ ասլա կարգեցաւ մեզ
 Նիկիական լոյսն ՚ի ձեռն նորին իսկ երջանիկն
 Առստանդիանոսի . և ՚ի նորին աւանդութեան
 վերայ հաստատեալ կամք , և ոչ խոտորիմք ՚ի նը-
 մանէ ոչ յաջ և ոչ յահեակ :

Այլ վասն այլ ժողովոց՝ որպէս և վերագոյն
 ասացաք , ճշմարտիւ ինչ մեք ոչ գիտեմք , բայց
 որպէս հին վարդապետացն ասացեալ է , սուրբ
 և ճշմարիտ ասացեալ է զժողովն՝ որ ՚ի Առստան-
 դընուպաւ լիս ժողովեցան ՚ի խափանումն Նեստու-
 րի : Օքաղկեդոնի ժողովն չասացին ճշմարիտ .
 քանզի ասացին առաջնորդք ժողովոյն այնորիկ
 որ Աջփեսոս , զվիտան Նեստորի ունէին , բայց ոչ
 իշխէին ՚ի վեր հանել : Այլ թէպէտ և արարին
 զժողովն Այտիքի ամբարշտութեանն , նման նո-
 րին այլանդակութեանն՝ զիւրեանց հաստատե-

ցին չարափառութիւն . քանզի Ալտիքոսն այն վրիպեալ ասէր թէ « Յերկնից եբեր Քրիստոս զմարմինն » :

Իսկ նորա զմի Քրիստոսն յետ միանալոյ բանին և մարմնոյ՝ յերկուս բնութիւնս բաժանեցին , և ետուն կարծիս՝ զսուրբ զԱրրորդութիւնն չորրորդութիւն յաւելլով : Քանզի գտեալ զՏումարն Ա եւոնի արձան չարափառութեան իւրեանց՝ ՚ի վերայ նորին հաստատեցին զիւրեանց դժնդակութիւն , և ասացին զմի տէր Յիսուս Քրիստոս յերկուց բնութեանց՝ ոչ ինչ բարձեալ բնութեանցն զանազանութիւն :

Ասն միանալոյն առաւել ողջախոհել զաւրութիւն երկաքանչիւր բնութեանց , և զերկաքանչիւրսն ՚ի մի մի դէմս միաւորեալ , ոչ Աստուածային բնութեանն տալ զմարդկային բնութեանն նուաստութիւնս , և ոչ մարդկային բնութեանն՝ զԱստուածային բնութեանն ճոխութիւն :

Անարժան և անկարելիս համարել՝ Աստուծոյ մարդ լինել , և ՚ի կնոջէ ծնանիլ , և զամենայն կրել զմարդկային կիրս , և ՚ի խաչին բեւեռիլ և մեռանիլ :

Արդ՝ եթէ այդ ամենայն անկարելի էր լինել ըստ մարմնոյ իւրոյ բանին Աստուծոյ , անկարելի էր ապա կուսին առանց առն յղանալ՝ և անապական ծնանիլ զմարդացեալն Աստուած . և անկարելի էր մարդումն ՚ի հինգ նկանակի զհինգ հազարսն կերակրել , և զջուրն ՚ի գինի փոխել . և թքովն զաչս կուրին բանալ , և ՚ի վերայ ջրոյն շրջել , և զդեւս հալածել , և զմեռեալս յարու-

ցանեւ . և զայլսն եւս :

Իսկ մեք և ամենեքին՝ որ զուղիղն խոստովանիմք , զի չէր լոկ մարդկային մարմինն , այլ Աստուածութիւնն էր ՚ի մարմինն : Իսկ զայնոսիկ՝ որ յետ միաւորութեանն պատառեն բաժանմամբ , խոտեմք և նզովեմք ըստ երանելոյն Աբարդի Աղէքսանդրացոյ՝ որ ասէ , « Եթէ որ ոչ խոստովանեսցի՝ եթէ Աստուած է ճշմարտութեամբ Իմմանուէլ , վասնորոյ և Աստուածածին կոչսն Սարիամ ճնեալ ընդ մարմնոյ զմարմնացեալ ըզբանն Աստուած , նզովեալ լիցի » :

« Եթէ որ ոչ խոստովանեսցի ՚ի մարմնի բնութեամբ միանալ բանին Աստուծոյ , և մի Քրիստոս զնոյն հանդերձ մարմնով Աստուած՝ միանգամայն և մարդ , նզովեալ լիցի » :

« Եթէ որ զմի Քրիստոս բաժանեսցէ յերկուս դէմս յետ միանալոյն , և միայն մերձաւորութիւն՝ և յարեւութիւն ասիցէ , իբրեւ պատուով և կամ ճոխութեամբ զաւրութիւն գրտեալ , և ոչ միութիւն բնութեամբ , նզովեալ լիցի » :

Եւ մեզ տէրունականն բողոքէ ձայնն , « Այնպէս լուսաւորեսցի լոյս ձեր առաջի մարդկան , այսինքն (հաւատոյն ճշմարտութիւն) , որպէս զի տեսանիցեն զգործս ձեր բարիս , և փառաւոր առնիցեն զհայր ձեր՝ որ յերկինս է » :

Իսկ մեք որպէս ընկալաք զհրամանս երկնաքաղաքացի և բարեպաշտ քո թագաւորութեանդ՝ քաջ արանց արքայ Աստուանդին , լաւագոյն համարեցաք զսահմանադրութիւնն ուղղափառ հաւատոյն՝ զոր ընկալանն հարբն մեր ՚ի բուն առա-

ջին վարդապետացն , դործով ծանուցանել առաջի աստուածասէր և բարեպաշտ թագաւորութեանդ 'ի ձեռն պատճէնիս :

Օ, ի և մեր անարժանութեանս շնորհեսցէ Աստուած արժանաւորասէս խնդրել Աստուծոյ զգիտութիւն բարւոյ , և աւրհնել զաստուածասէր և զբարերար տէրութիւնդ , զի յաւիտեան տիրեսցես 'ի վերայ ամենայն երկրի ծովու և ցամաքի յազթութեամբ բազմաւ :

ԳՒՈՒԻ ԼԳ :

Յարձակումն հազարացւոց , և անցք ինչ 'ի հռոմս :

ՆԱՌԵՅԻՅ դարձեալ զըուցելով զբանաբատ չարիս հասելոյ 'ի վերայ մեր ժամանակի՝ վասն պատառման առագաստին հին հաւատոյ , և շնչել 'ի մեզ մահաբեր խորշակին , որ տապախառն արարեալ զմեծամեծ վարսաւոր գեղեցիկ ծառս մատաղատունկս բուրաստանաց , և այս յիրաւի . զի տեառն մեղաք , և բարկացուցաք զսուրբն Իսրայէլի :

“ Եւ թէ ախորժիջիք և լուիջիք ինձ ասէ , զբարութիւնս երկրի կերիջիք : ասպա թէ ոչ կամիջիք լսել ինձ՝ սուր կերիցէ զձեզ , զի բերան տեառն խաւսեցաւ զայս ” : Օսոյն իսկ մրրիկ 'ի վերայ Վաբելովնի տեսանի , այլ եկեալ հասեալ 'ի վերայ ամենայն երկրի . վասն զի մայր է ամենայն ազգաց Վաբելովն , և թագաւորութիւն

նորա թագաւորութիւն կողմանց հիւսիսոյ :

Իսկ հարաւային անդր քան զնոսա , այսինքն Հնդիկք՝ և ՚ի նոսին կողմանէ աղգք բնակեալք յանապատին մեծի , ուրանաւր որդիքն Աբրահամու , որ ՚ի Հագարայ և ՚ի Քետուրայ ծընեալք . Իսմայէլ . Ամրամ . Մադան . Մադիամ , Յեքսան . Յեսթոկ . Սելիսաւէ : Եւ որդիքն Վովտայ՝ Ամն , և Սովարք : Եւ որդիքն Կսաւայ՝ այսինքն Կդում : Եւ այլք եւս , որ էին ՚ի հարաւա կողմն Հնդկաց նոցին ՚ի հիւսիսոյ կողմանէ , ՚ի մեծ և յահագին անապատէն . ուրանաւր Սովսէս և որդիքն Իսրայէլի բնակեալ էին՝ զոր աւսաց մարգարէն , եթէ « Արսէս մրրիկ ՚ի հարաւոյ ընթացի , յանապատէ գնացեալ յահեղտեղւոջէ » , այն է անապատն մեծ և ահագին , ուստի մրրիկ ազգացս այսոցիկ փոթորկեալ ել և կալաւ զամենայն երկիր . կոխեաց և եհար զնա :

Եւ կատարեցաւ ասացեալն՝ թէ « Իազանն չորրորդ՝ չորրորդ թագաւորութիւն կացցէ ՚ի վերայ երկրի , որ առաւել է չարեալք քան զամենայն թագաւորութիւնս , որ արար անապատ զամենայն երկիր :

Եւ արդ՝ զինչ եւս զՀռովմոց թագաւորութեանն ասացից զսռովութիւն և զաղէտս կործանման՝ որ ոչ երբէք դադարեաց յընտանի սլատերազմին . և հեղումն արեան կոտորածոյ արանց գլխաւորաց և խորհրդականաց ՚ի թագաւորութեանն , զոր ասացին խորհել խորհուրդ մահու ՚ի թագաւորին վերայ :

Եւ վասն այսորիկ կոտորեցին զամենայն արս գլխաւորս , և ոչ մնաց ՚ի թագաւորութեանն

այր խորհրդական , զի միահամուռ կոտորեալ ըստ
պառեցան բնակիչք աշխարհին , և իշխանքն՝ որ
ի թագաւորութեանն : Սպանին և զՎէորգ Վազ
գիստրոս , և զՎանուէլ զայրն առաքինի՝ որ էր
աներ Սմբատայ ասպետի որդւոյ մեծին Սմբա
տայ խոսրովայ Շումն կոչեցելոյ :

Օրովէ ասացին ոմանք տեսանել ՚ի գիշերի
զճրագունս լուցեալա ՚ի տեղւոջ սպանման նու
րա : Եւ արկին զՍմբատ յաքսորն , վասն զի պար
տաւորեցին զնա զաւրն իւրեանց ՚ի յապստամ
բութեան յետ իրացն եղելոց , զի ասացին զնը
մանէ ընդ թագաւորին՝ թէ « Լսէր նա՝ թէ
պարտ է արեան Վագիստրոսին խնդիր առնել » :
Եւ իշխան զաւրուն , որ յայնմ կողմանէ՝ և սի
րելի զամենայն զաւրացն :

Եւ Սմբատ էր իշխան զաւրու թրակացւոց
իշխանացն , և Վանուէլ գործէր ՚ի կոստանդը
նուպաւլիս զգործ Վագիստրէի : Եւ ոչ կոչեաց
թագաւորն զՎագիստրոսն համարձակապէս իշ
խանութեամբ՝ երկուցեալ յապստամբութենէն
զաւրացն , այլ կոչեաց առ ինքն զասպետն Վրմ
բատ՝ և երդմնեցոյց զնա ՚ի խաչն տէրունական՝
որ ընդ անձին իւրում՝ զի մի ումէք հանցէ ըզ
բանսն ՚ի վեր , և արձակեաց զնա ՚ի զաւրս իւր .
և զի խաւսեցցի ընդ Վագիստրոսն խաղաղու
թեամբ՝ տարցի զնա խաբելով :

Իսկ նա, երթեալ ոչ կարաց զնա խաբել , և
մանաւանդ զի ոչ թագուցաւ ՚ի նմանէ բանն :
Լսա խաւսեցաւ ընդ ամենայն իշխանս զաւրուն ,
և ետ նմա հրամանն արքունի : Իսկ նորս և ա
մենայն զաւրն իբրեւ ոչ կարացին ընդդիմանալ

արքունի հրամանին , ետուն զնա 'ի ձեռս նոցա ,
 զոր կալեալ կապեցին զնա՝ և տարան յանդիման
 թագաւորին . և վասն այսորիկ զաւրբ թրակաց
 ւոց իշխանացն խորհեցան 'ի վերայ նորա մահ ,
 և ասացին զնմանէ պատճառս ապստամբսւթե
 խորհելոյ՝ զի մեռցի . բայց արքայն խնայեաց 'ի
 նա , և մերժեալ 'ի նոցանէ ապրեցոյց զնա :

ԳԼՈՒԽ ԼԵ .

Պատերազմ Իսմայէլացւոց ընդ Պարսից և բառնալ զտէրութիւն
 Պարսից . մահ Յազկերտի . Մարաց և Հայոց ծառայել Հապարացւոց .
 Կոստանդնի դալ 'ի Հայս . պատրաստութիւն Իսմայէլացւոց ընդ Յոյ-
 նրս . և վասն Հայոց կաթուղիկոսին Ներսիսի :

Եւ եղեւ 'ի քսաներորդի ամի Յազկերտի
 արքայի Պարսից : Ի մետասան ամի Կոստասի
 կայսեր՝ որ կոչեցաւ յանուն հաւր իւրոյ Կոս-
 տանդին : Եւ յամին ժժ երրորդի Իսմայէլացւոց
 տէրութեանն , զաւրն Իսմայէլացւոց՝ որ էր յերկ-
 րին Պարսից և Խուժաստանի , գնացին ընդ ա-
 րեւելս 'ի կողմանս Պալհաւն կոչեցեալ երկրի ,
 որ էր երկիր Պարթեւաց , 'ի վերայ Յազկերտի
 արքային Պարսից :

Եւ փախեալ Յազկերտ յերեսաց նոցա՝ և
 ոչ կարաց ճողոպրել . քանզի հասին զհետ նորա
 մերձ 'ի սահմանս Քուչանաց , և կոտորեցին զա-
 մենայն զաւրս նորա , և փախուցեալ անկաւ 'ի
 զաւրս թէտալաց , որ էին 'ի կողմանցն եկեալ
 նմա յաւգնականութիւն :

Այլ իշխանն Վարաց՝ զորմէ վերագոյն սաս-
ցի, եթէ գնաց յարեւելս առ արքայն իւրեանց :
Ապստամբեալ ՚ի տեղի մի ամրացաւ՝ և խնդրեաց
երդումն Ռամայէլացւոցն, և գնաց յանաստն
՚ի ծառայութիւնն Ռամայէլացւոցն :

Իսկ զաւրացն թէտալաց կալեալ զՅազկերտ
սպանին, որ կալաւ զթագաւորութիւնն՝ ամս ի .
և բարձաւ տէրութիւնն Պարսից՝ և ազգին Վա-
սանայ, որ կալան զթագաւորութիւնն ամս շիք :

Արդ՝ իբրեւ ետես արքայն Ռամայէլի զյաջո-
ղումն յաղթութեանն, և զի բարձաւ թագա-
ւորութիւնն Պարսից : Իբրեւ լցան ամբ ք պայ-
մանի խաղաղութեանն, ոչ կամեցաւ այլ աւելի
առնել զխաղաղութիւնն ընդ թագաւորն Յու-
նաց, այլ հրաման ետ զաւրաց իւրոց ունել գործ
պատերազմի ընդ ծով և ընդ ցամաք, զի բարձ-
ցէ և զայն եւս թագաւորութիւնն յերկրէ՝ յեր-
կոտասաներորդ ամի թագաւորութեանն Արտ-
տանդի :

Այլ ՚ի նմին ամի սպստամբեցին Հայք՝ և ՚ի
բաց կացին ՚ի թագաւորութենէն Յունաց՝ և
հնազանդեցան ՚ի ծառայութիւնն արքային Ռամա-
յէլի, եզին ուխտ ընդ մահու՝ և ընդ դժոխաց
դաշինս կուեցին թէոդոս Աշտուենեաց տէր՝ ա-
մենայն իշխանաւքն Հայոց ՚ի բաց ընկեցեալ
զԱստուածային դաշնաւորութիւնն :

Արդ՝ խաւսէր ընդ նոսա իշխանն Ռամայէլի
և ասէր, « Այս լիցի ուխտ հաշտութեան իմոյ
ընդիս և ընդ ձեզ որչափ ամաց և դուք կամի-

* Միւս օրինակն մինչեւ ցայդ վայր աւարտեալ :

ջիք , և ոչ առնում 'ի ձէնջ սակ (վերկի) է * ամի .
ապա յայնժամ տաջիք երդմամբ , որչափ և դուք
կամիջիք . և հեծեալ կալէք յաշխարհիդ ժէ հա-
զար ** :

» Եւ հաց յաշխարհէն տուք , և ես 'ի սակն
արքունի անգարեմ , և զհեծեալն Ղսորիս ոչ
խնդրեմ . բայց այլուք և հրամայեմ , պատրաստ
լիցին 'ի գործ . և ոչ արձակեմ 'ի բերդորայն Ա-
միրայս , և ոչ տաճիկ սպայ 'ի բազմաց մինչեւ
ցմի հեծեալ : Թշնամի մի մտցէ 'ի Հայս . և ե-
թէ գայ Հոռոմ 'ի վերայ ձեր՝ արձակեմ ձեզ
զաւրս յաւգնականութիւն որչափ և դուք կա-
միջիք : Եւ երդնում 'ի մեծն Ղստուած՝ եթէ ոչ
ստեմ ** :

Եւ այնպէս քակեալ պատառեաց զնոսա 'ի
Հոռոմոց . . . . զի թէպէտ և բազում աղաչանս և
պաղատանս գրեաց առ նոսա կայսրն՝ և կոչեաց
զնոսա առ ինքն , և ոչ կամեցան լսել նմա : Ապա
ասէ , « Ես գամ 'ի Վարնոյ քաղաք . և եկայք
դուք առ իս : Եւ կամ՝ ես գամ առ ձեզ , և
տամ ձեզ Վաւգնութիւն հռոգի , և խորհիմք 'ի
միասին՝ եթէ զի՛նչ արժան իցէ առնել . սակայն
և այնպէս ոչ կամեցան լսել նմա :

Եւ ամբաստանութիւն ամենայն զաւրացն
Հոռոմին և արտունջ զՌշտունեաց տեառնէն
լինէին , և զՀայոց՝ առաջի թագաւորին իւր-
եանց վասն հարուածոց՝ որ եղեն 'ի Վարդո-
ցէսն ** :

---

* Ի բնագիրս մեր գրեալ էր « սակ վերէ ամի » :
** Գուցէ նշանակէ 'ի մարտուցեալն , կամ 'ի մարտկոցսն :

Օ, ի ասացին՝ թէ « Սիարանեցան ընդ Իս-
մայէլացիսն . զմեզ վստահացուցին . և զզաւրսն
ճասպաղել ետուն յասպատակ Ղարապատական , և
զնոսա ածին ՚ի վերայ մեր յանկարծակի , և հար-
կանել ետուն զմեզ . և մեր ամենայն ինչ անդ
անկաւ . բայց թող երթամք ՚ի Հայս՝ և մեր ի-
րացն խնդիր առնեմք » :

Յայնժամ արքայ Աստանդին հաւանեցաւ
առնել և զկամս զաւրացն : Եւ առ զզաւրս իւր
և գնաց ՚ի Հայս ճ հազարաւ : Եւ իբրեւ եհաս
՚ի թերջան՝ ընդ առաջ եղեն նմա արք Իսմայէ-
լացիք՝ և մատուցին նմա թուղթ յիշխանէն իւր-
եանց՝ որ էր գրեալ այսպէս . թէ

« Հայք իմ են , անդ մի երթար . ապա թէ
երթաս՝ ես դամ ՚ի վերայ քոյ՝ և առնեմ զքեզ
որ անդրէն փախչիլ ոչ կարես » :

Իսկ արքայ Աստանդին ասէ , « Աշխարհն իմ ,
և ես երթամ . դու եթէ գաս ՚ի վերայ իմ : Աստ-
ուած արդարութեան դատաւոր է » : Եւ անտի
գնացեալ եկն ՚ի Աարնոյ քաղաք . յամի թժ երոր-
դի թագաւորութեան իւրում , ՚ի քսան ամի Իս-
մայէլացւոց տէրութեանն :

Եւ նստաւ արքայ Աստանդին ՚ի Աարնոյ քա-
ղաքի աւուրս ինչ . անդ ընդ առաջ եղեն նմա
իշխանք և զաւրք չորրորդն կօչեցեալ Հայոց , և
այլ ամենայն զաւրք , և իշխանք՝ որ յայնմ կող-
մանէ գնացեալ էին Ղազուէնականէն :

Ընդ առաջ ելին նմա Սպերացիքն , իշխանքն
Բագրատունեաց , և Վանաղայքն , և Վարանա-
ղայքն , և որք Այկեղէց գաւառէ , և ամենայն
զաւրք տեղեացն այնոցիկ , և Աարնացիք , և Տա-

յեցիք , և Տասենացիք :

Եւ անդ ընդ առաջ եղեն նմա իշխանք Վա-
նանդայ՝ հանդերձ զաւրուն իւրեանց , և Շի-
րակացիք , և Խոռխոռուենին , և արք տանն Վի-
մակսենից :

Անդ ընդ առաջ եղեւ նմա Սուշեղ Սամի-
կոնեան համազգեաւքն իւրովք հանդերձ , և այ-
լովք ոմամքք իշխանաւք , և զաւր ըստ Այրա-
րատայ կողմանէ , Առաւելեանք , և Առանեանք .
և Վարաժնուենիքն , և Վնթուենիք , և Սպան-
դուենիք , և այլք ընդ նոսին :

Մնդ առաջ եղեւ նմա կաթուղիկոսն Ներսէս
եկեալ ՚ի Տայոց , և պատմեցին ամենայն իշխան-
քրն թագաւորին և զմիտս և զկամս ապստամ-
բութեան Աշտուենեաց տեառն , և փութանա-
կի երթեւեկս առ նա դեսպանացն Սամայէլի :

Յայնժամ նզովեաց թագաւորն և ամենայն
զաւրք իւր զ Աշտուենեաց տէրն , և լուծին զնա
՚ի պատուոյ իշխանութենէն , և արձակեցին այլ
այր փոխանակ նորա՝ և ին այր ընդ նմա : Ար իբ-
րեւ չոգան՝ հասին առ նա , և կալան զնոսա՝ և
կապեցին , և ետուն տանել ՚ի բերդն Տաղիչոյ ,
և զոմանս ՚ի կղզիս Տղնուենեաց , և ինքն չոգաւ
եմուտ Աղթամար կղզի . և զաւրացն կողմանցն
այնոցիկ ետ հրաման երթալ ամրանալ յիւրա-
քանչիւր գաւառի :

Եւ էին ընդ նմա միաբան Վրացին՝ և Աղ-
ուանն՝ և Վիւնին , որք ըստ հրամանի նորա գը-
նացին յիւրաքանչիւր աշխարհս՝ և ամրացան ՚ի
նմին :

Իսկ թէոզորոս Վահեւուենեաց տէրն կալաւ

զբերդն Արփայս . և Վրիգոր որդի նորա էր փե-
սայ Աշտուհեաց տեառնն . և Վարազ Ներսէհն
Գաշտկարին ամրացան 'ի բացւոջն . և բռնացան
'ի վերայ գանձուցն . զի անդ էին ամենայն գանձ-
քն աշխարհին՝ եկեղեցւոյ՝ և իշխանաց՝ և վա-
ճառականաց :

Իսկ արքայ Կոստանդին իբրեւ զայն լուաւ՝
կամեցաւ առնուլ աւար զզաւրացն բաղմութենն ,
և երթալ ձմերեւ 'ի Հայս՝ զի բարձցէ զերկիրն
'ի միջոյ :

Եւ անդէն անկան 'ի վերայ երեսաց իւրեանց
կաթուղիկոսն՝ և Վուշեղ ամենայն իշխանաւքն
Հայոց , և մեծաւ աղաչանաւք և արտասուա-
լից պաղատանաւք խնդրեցին ողորմութիւն , զի
մի ըստ նոցա յանցանացն իսպառ բարկացի՝ և
զերկիրն կորուսցէ :

Լուաւ արքայ պաղատանաց նոցա և արձա-
կեաց անդրէն զզաւրացն բաղմութիւնն . և ին-
քն գնաց Այրարատ ի հազարաւ : Եւ երթ-
եալ 'ի Վրլին՝ նստաւ 'ի տան կաթուղիկոսին :

Եւ արար արքայ զՎուշեղ Մամիկոնէից տէր՝
իշխան Հայոց հեծելոցն , և արձակեաց զնա 'ի
կողմն սեփհական գնդին ք հազարաւք . նոյնպէս
արձակեաց 'ի զաւրաց իւրոց 'ի Վիրս և Աղ-
ուանս , և 'ի Վիւնիս քակտել զնոսա 'ի միաբա-
նութենէ :

Այլ զաւրքն նստէին շուրջ զարքայիւ 'ի լեռ-
նակողմանն և 'ի դաշտակողմանն , իսկ թէպէտ
առ ժամանակ մի ոչ կամեցան հնազանդիլ , սա-
կայն յետոյ նուաճեալ 'ի ծառայութիւն : Իսկ
Աղուանն և 'ի Վիւնին և գունդն սեփհական

ոչ հնազանդեցան , զորոց զերկիրն աւար առեալ
տարան զինչ և գտին , և դարձան անդրէն առ
արքայ :

Վասն Հայոց կաթուղիկոսին Ներսիսի :

Արդ՝ ասացից փոքր մի ՚ի շատէ վասն Հա-
յոց կաթուղիկոսին Ներսիսի , զի էր նա բնա-
կու թեամբ ՚ի Տայոց՝ ՚ի գեղջէն՝ որում ՚ի շխանն
կոչեն : Այլ սնեալ ՚ի մանկու թենէ յաշխարհին
Յունաց և ուսեալ զլեզուս և զգպրութիւն Հո-
ռոմին , և շրջեալ ընդ աշխարհս զաւրու կար-
գաւք զինուորութեան , և հաստատեալ զմիտ
իւր ՚ի վերայ ժողովոյն Քաղկեդոնի , և ՚ի վերայ
տումարին Վեւոնի :

Այլ ոչ ումեք ՚ի վեր հանէր զխորհուրդս ամ-
բարչտութեանն՝ մինչեւ եհաս յեպիսկոպոսու-
թիւն աշխարհին , և անտի կոչեցաւ յաթու կա-
թուղիկոսութեան : Այլ էր այր առաքինի վա-
րուք պահաւք և աղաւթիւք : Քայց ՚ի սրտի իւ-
րում ծածկեալ ունէր զթիւնս դառնութեան ,
և խորհէր հաւանեցուցանել զՀայս՝ Քաղկեդո-
նի ժողովոյն , բայց ՚ի վեր հանել զբանն ոչ հա-
մարձակէր :

Մինչեւ եկն արքայ Կոստանդին՝ և նստաւ ՚ի
տան կաթուղիկոսին , և քարոզեցաւ յեկեղեց-
ւոջն սրբոյն Վրիգորի ժողովն Քաղկեդոնի յա-
ւուր կիւրակէի : Այլ մատեաւ պատարագ Հոռ-
մերէն ՚ի Հոռոմ երիցուէ , և հաղորդեցաւ թա-
գաւորն և կաթուղիկոսն և ամէն եպիսկոպո-

սուհին , որ կամաւ և որ ակամայ :

Եւ այսպէս շարժեաց կաթուղիկոսն զճշմարիտ հաւատս սրբոյն Վրիգորի , զի կալեալ էր ամենայն կաթուղիկոսացն հաստատուն հիմնադրութեամբ 'ի սրբոյ եկեղեցւոջն 'ի սրբոյն Վրիգորէ մինչեւ ցայսաւր : Եւ զսուրբ և զվճիտ և զականակիտ աղբերացն պղտորեաց զջուրս , զոր 'ի վաղնջուց իսկ ունէր 'ի միտս իւր կաթուղիկոսն , և ոչ իշխեաց յայտնել մինչեւ ցայն աւր : Եւ ապա դտեալ ժամանակ՝ կատարեաց զկամս իւր , մատնէր զմի մի յեպիսկոպոսացն , և բեկանէր ահիւ :

Մինչ զի առ մահուն երկիւղիւ ամենեքեան զհրամանն հաղորդութեանն կատարէին . մանաւանդ զի մեռեալ էին երանելիքն՝ որք էին հիմնաւորագոյնք . բայց յուսմանէ եպիսկոպոսէ ըմբերանեալ առաջի թագաւորին՝ պապանձէր :

Քանզի յառաջագոյն ձեռն արկեալ էր նորա՝ և ամենայն եպիսկոպոսացն , նզովէր զժողովն Քաղկեդոնի՝ և զտումարն Վելոնի , և մերժէր 'ի հաղորդութենէ Հռոմին . և կնքեալ զնա մատանեալ կաթուղիկոսին և ամենայն եպիսկոպոսացն , և մեծամեծ իշխանացն մատանեալքն , և ետուն սա նա զի պահեսցէ յեկեղեցւոջն :

Իսկ յորժամ մատեալ պատարագն , և հաղորդեցան ամենայն եպիսկոպոսունքն , եպիսկոպոսն այն՝ զորմէ վերագոյն ասացի , ոչ հաղորդեցաւ , այլ շոգաւ էջ 'ի բեմբէն , և ծածկեցաւ յամբօխին :

Եւ իբրեւ կատարեցին զգործ հաղորդութեանն՝ և եմուտ թագաւորն 'ի սենեակն , մատ

եաւ կաթուղիկոսն և Հոռոմ երկցուքն և ա-
րարին զամբաստանութիւն զեպիսկոպոսէն զայն-
մանէ՝ եթէ « Աչ նստաւ յաթոռ , և ոչ հաղոր-
դեցաւ ընդ մեզ , անարժան համարեցաւ զմեզ
և զձեզ , չոգաւ էջ ՚ի բեմքէն , և ծածկեցաւ
յամբոխին » :

Եւ խռովեցաւ թագաւորն և հրաման ետ
երկու արանց՝ զի կալցեն զնա , և տարցեն յան-
դիման նորա ՚ի սենեակն : Պատասխանի ետ թա-
գաւորն և ասէ « Քահանայ ես » . ասէ եպիս-
կոպոսն . « Եթէ կամի Աստուած և ձեր փառք » :

Ասէ թագաւորն , « Եւ զի՞նչ ես դու որ ես
քո թագաւոր՝ և դա քո կաթուղիկոս և հայր
մեր . և դու ոչ արժանի համարիս զիս ընդ քեզ
հաղորդութեանն , և ոչ զդա » : Ասէ եպիսկոպո-
սըն , « Ես այր մեղաւոր եմ և անարժան , չեմ
արժանի ընդ ձեզ հաղորդութեան , բայց թէ
Աստուած արժանի առնէր ընդ ձեզ , համարեա
թէ ընդ Քրիստոսի ՚ի սեղանոյ և ՚ի նորին ձե-
ռացն վայելեցայց » :

Ասէ թագաւորն : « Թող զայդ և զայս ասա
ինձ՝ եթէ դա Հայոց կաթուղիկոս է՝ թէ ոչ » :
Ասէ եպիսկոպոսն , « Այնպէս որպէս զսուրբն
Վրիգոր » : Ասէ թագաւորն , « Անիս զդա առ
կաթուղիկոս » : Ասէ « Այո » : Ասէ թագաւորն ,
« Հաղորդիս ընդ դմա » : Ասէ , « Այնպէս որ-
պէս ընդ սրբոյն Վրիգորի » :

Ասէ թագաւորն , « Իսկ այսաւր վասն էր չը
հաղորդեցար » : Ասէ , « Բարերար թագաւոր
մեք զձեզ մինչ ՚ի յորմն նկարեալ տեսանէաք ,
դողումն ունէր զմեզ . թող թէ ասաւասիկ դէմ

յանդիման տեսանեմք , և բերան 'ի բերան խաւսիմք . մեք մարդիկ եմք տգէտ և տխմար , ոչ լեզու գիտեմք և ոչ դպրութիւն , բայց եթէ նախ ուսանիմք՝ և 'ի վերայ հասանիմք . այլ զբարերար հրամանադ բուժելով իշխէ : Այս աշխարհ ամենայն կարգաց հրամանք , յայս տեղւոյս և 'ի դրամանէ 'ի դուրս ելանէ . յառաջ քան զայս չորս ամաւք՝ ժողով արար դա , և զամենայն եպիսկոպոսունս այսր ժողովեաց , և վասն հաւատոյ գիր ետ առնել , և կնքեաց նախ իւրով մատանեաւն , և ապա մեր , և ապա ամենայն իշխանացն մատանեաւք : Այլ գիրն այն այժմ առ դմսէ . հրամայեցէք խնդրել և տեսանել » : Այլ նա կայր պապանձեալ :

Այլ գիտացեալ թագաւորն զնենգութիւնն նորա , յանդիմանեաց զնա բանիւք բազմաւք 'ի լեզու իւր : Այլ հրաման ետ թագաւորն երթալ հազորդիլ ընդ Աթուղիկոսին : Այլ իբրեւ կատարեաց եպիսկոպոսն զհրամանս թագաւորին՝ ասէ՝ « Աւրհնեսցէ Աստուած զբարերար և զաստուածասէր թագաւորութիւնդ յաւիտեան , տիրելով 'ի վերայ ամենայն ծովու և ցամաքի հանդերձ յաղթութեամբ բազմաւ » :

Աւրհնեաց և թագաւորն զեպիսկոպոսն՝ և ասէ՝ « Աւրհնեսցէ Աստուած զքեզ , այնպէս արարեր որպէս վայելէ քո իմաստութեանդ , և ես շնորհակալ եմ » :

Այլ սաստիկ ստիպով փութացուցանէին զար-

Յօրինակին գրեալ էր « ամէն » :

քայ 'ի Աստանդնուպաւ լիս վաղ հասանել ան-
դրր . և գնաց փութանակի : Ալ արար իշխան
Հայոց զՍորիանոս ոմն հանդերձ Հայ զաւրուն՝
որ 'ի նոցուն կողմանէ :

Իբրեւ գնաց արքայ Աստանդին 'ի 'Արւնայ՝
գնաց և կաթուղիկոսն ընդ նմա : Ալ երթեալ
դադարեաց 'ի Տայս , և այլ ոչ դարձաւ 'ի տեղի
իւր . զի իշխան Աշտունեաց , և այլ իշխանքն որ
ընդ նմա , անհնարինն ցաամամբ գնացեալ էին
'ի վերայ նորա :

Իսկ թէոզորոս Աշտունեաց տէր դարանա-
կալ եղեւ յԱղթամար կղզի՝ ինքն և փեսայ իւր
Համազասպ Սամիկոնէից տէր . և խնդրեաց
յիւր զաւրս 'ի Ղամայեւացւոցն , և եկն է հա-
զար այր յաւգնականութիւն նմա , և նստոց ըզ-
նոսա յԱղիովիտ՝ և 'ի Ռդնունիս , և ինքն առ նո-
սա ել , կայր 'ի մէջ նոցա :

Ալ իբրեւ անցին աւուրք ձմերայնւոյն մերձ
'ի զատիկն մեծ , փախեաւ Հոռոմ և անկաւ 'ի
Տայս՝ և հանին անտի . և ոչ ուրեք կարաց զե-
տեղել , այլ գնացին փախստական մինչեւ մերձ
'ի ծովեղերն և աւերեցին զամենայն երկիրն . ա-
ռին և զՏրաբիզոն քաղաք , և խաղաղացուցին
առ և աւար՝ և գերութիւն բազում յոյժ :

Յետ այսորիկ գնաց թէոզորոս Աշտունեաց
տէրն առ Սաւիաս իշխանն Ղամայելի 'ի Ղամաս-
կոս՝ և ետես զնա մեծամեծ ընծայիւք : Ալ ետ
նմա իշխանն Ղամայելի հանդերձս ոսկեղէնս և ոս-
կեթելս , և վառ մի նորին աւրինակաւն : Ալ իշ-
խանութիւն ետ նմա զՀայս՝ և զՍ իրս՝ և զԱր-
ուանս . և զՍիւնիս , միւնչեւ ցկասպիոհ և ցը-

Պարհակն՝ Ղորայ, և արձակեաց զնա պատուով:

Եւ նորա պայման էր եղեալ նմա՝ ածել զերկիրն զայն ՚ի ծառայութիւն: Եւ եղև յամին մետասաներորդի կոստանդի, ըստ ըմբ լինի հաշտութեանն՝ որ ընդ կոստանդին և ընդ Մաւխաս իշխանն իսմայէլի:

Եւ հրաման ետ արքայն իսմայէլի ժողովել զամենայն զաւրս իւր ՚ի կողմանս արեւմտից, և ունել զգործ պատերազմի ընդ Հոռոմոց թագաւորութեանն՝ զի առցեն զկոստանդնուպաւլիս, և ՚ի բաց բարձցեն զայն եւս թագաւորութիւնն:

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

Թուղթ արքային իսմայէլի առ թագաւորն Յունաց կոստանդին. գալ Մաւխաս իշխանին իսմայէլացւոց ՚ի Քաղկեդոն, և յաղթիլ տերամբ:

“ Եթէ կամիս՝ ասէ, խաղաղութեամբ ունել զկեանս քոյ, ՚ի բաց կաց յընդունայն պաշտամանէդ յայդմանէ՝ զոր ուսեալդ ես ՚ի մանկութենէ: Ուրացիր զՅիսուսն զայն՝ և դարձիր առ Աստուածն մեծ՝ զոր եսն պաշտեմ՝ զԱստուած հաւր մերում Աբրահամու:

” Եւ զբաղմութիւն զաւրաց քոց արձակեալ ՚ի քէն յիւրաքանչիւր տեղիս, և ես արարից ըզքեզ իշխան մեծ ՚ի կողմանդ յայդոսիկ, և ար-

՝ Պահորակն:

ձակեմ 'ի քաղաքդ ոստիկանս , և քննեմ զամենայն գանձս և հրամայեմ բաժանել 'ի չորս մասունս :

» Աշեքն ինձ և մի քեզ , և տամ քեզ զաւրրս որչափ և կամիցիս , և առնում 'ի քէն սակ որչափ և դու կարես տալ : Այլ թէ ոչ Յիսուսըն այն՝ զոր դու Քրիստոս կոչես , մինչ զանձն ոչ կարաց ասրեցուցանել 'ի Հրէիցն , զքեզ զիւսրդ կարէ ասրեցուցանել 'ի ձեռաց իմոց » :

Այլ ժողովեցան ամենայն զաւրքն՝ որ 'ի կողմանս Արեւելից 'ի Պարսից և 'ի խուժաստանէ՝ և 'ի կողմանէն Հնդկաց՝ և յԱրուաստանէ՝ և և յԱդիպտացւոց կողմանէ առ Սաւիաս իշխան զաւրուն՝ որ նստէր 'ի Վամասիս :

Այլ կազմեցին նաւս սրատերազմականս յԱղէքսանդրիա և յամենայն քաղաքս ծովեղերեայս , և լցին զինուք և մեքենայիւք զնաւս , զի՛նչ նաւս մեծամեծս , առ մի նաւն հազար այր յընտիր ընտիր հեծելոց : Այլ հրամայեաց գործել նաւս թեթեւս հինգ հազարս :

Այլ գումարեաց արս սակաւ վասն թեթեւութեան՝ առ մի նաւ արս հարիւր , զի արագապէս ճախրեսցեն սլանալով առ մեծամեծ նաւաւք շուրջանակի 'ի վերայ մկանաց ծովուն և արձակեաց զնոսա ընդ ծով : Այլ ինքն առ զաւրրս իւր՝ որ ընդ իւր , և գնաց 'ի Քաղկեդոն :

Իբրեւ եհաս 'ի վերայ ամենայն երկրի՝ հնազանդեցան ամենայն բնակիչք 'ի ծառայութիւն՝ որ զծովեղերքն և լեռնականս և դաշտականս : Իսկ բազմութիւն զաւրաց Հռոմին չոգան մըտին 'ի Աոստանդնուպաւլիս սրահասպան քաղա-

քին և . . . չոգաւ եմուտ 'ի Քաղկեդոն :

Յամի երեքտասաներորդի Աոստանդնու, կազմեալ ունէր յեզր ծովուն նաւս քաղումս թեթեւս, զի յորժամ ծանրագոյն նաւքն հասանիցին 'ի Քաղկեդովն՝ նա փութանակի հասցէ յաւդնականութիւն նոցա :

Այլ զթուղթ արքային իւրեանց ետուն տանել 'ի քաղաքն առ Աոստանդին :

Այլ առ արքայ զթուղթ և եմուտ 'ի տունն Աստուծոյ, և անկաւ 'ի վերայ երեսաց իւրոց՝ և ասէ, « Տէս Տէր զնախատինս՝ զոր նախատեցին զքեզ Հագարացիքս այս, եղիցի ողորմութիւն քոյ Տէր 'ի վերայ մեր, որպէս յուսամք 'ի քեզ : Ահից զերեսս նոցա անարգանաւք՝ և խնդրեսցեն զանուն քոյ Տէր, ամաչեցեալ խռովեսցին յաւիտեանս յաւիտենից, և ամալթալից կորիցեն, ծանիցեն զի անուն քոյ Տէր է, և դու միայն քարձրեալ ես 'ի վերայ ամենայն երկրի » :

Այլ վերացոյց զպսակն 'ի գլխոյ իւրմէ, և մերկացաւ զծիրանիսն՝ և զգեցաւ քուրձ, և նըստաւ 'ի վերայ մոխրոյ, և հրամայեաց պահս քարոզել ըստ աւրինակին Աինուէի՝ 'ի Աոստանդընուպուալիս :

Այլ ահա եկին հասին 'ի Քաղկեդոն նաւք մեծամեծք Աղէքսանդրացւոց կողմանէ հանդերձ ամենայն փոքր նաւովքն և ամենայն կազմուածովքն իւրեանց, զի էր կազմեալ 'ի վերայ նաւացն մանգղիոնս, և մեքենայս հրացանս՝ և մեքենայս քարընկէցս, աղեղնաւորս և պարսաւորս, զի յորժամ հասանիցեն 'ի պարիսպ քաղա-

քին 'ի վերուստ 'ի գլխոյ աշտարակացն դիւրեալ ելեալ 'ի պարիսպն՝ անկցին 'ի քաղաքն :

Ալ հրամայեաց զնաւսն կարգել ճակատ առ ճակատս , և դիմել 'ի վերայ քաղաքին : Ալ իբրեւ մեկնեցան 'ի ցամաքէն իբր երկու ասպարիզաւք , անդ էր տեսանել զզաւրութիւնն ասին Տեառն . զի ակնարկեաց Տէր յերկնից սաստիկ հողմոյ բռնութեամբ , և յարեալ հողմն , և մըրբիկ մեծ , և դղրդեցաւ ծովն 'ի ներքուստ անդրնդոց 'ի վեր և բարձրացեալ դիզանային ալիքն նորա իբրեւ զկատարս բարձրաբերձ լերանց , և հողմն փոթորկեալ 'ի վերայ նոցա ճայթէր իբրեւ զամպ՝ և գոչէր :

Ալ խոխոջիւն յանդնդոց լինէին , և անկան աշտարակքն , կործանեցան մեքենայքն , քակտեցան նաւքն , և ընկղմեցան բազմութիւն զաւրացն 'ի խորս ծովուն , և մնացեալքն 'ի վերայ տախտակացն ցնդեցան 'ի վերայ ալեաց ծովուն , և տարաբերեալ այսր և անդր յել և էջս ալեացրն՝ կործանեցան . զի եբաց ծովն զբերան իւր , և եկուլ զնոսա . և ոչ մնաց 'ի նոցանէ , և ոչ մի :

Ալ ապրեցոյց Աստուած յաւուր յայնմիկ բարձրացեալ բազկաւ զքաղաքն 'ի ձեռն աղաւթից աստուածասէր թագաւորին Աստանդիանոսի . և ոչ դադարեաց հողմոյն բռնութիւնն՝ և ծովուն խռովութիւնն մինչեւ ցվեց աւուրս :

Ալ եղեւ իբրեւ տեսին Վամայէլացիքն զձեռնն ասի Տեառն՝ բեկաւ սիրտ նոցա , և ելեալ 'ի գիշերի 'ի Վաղկեդոնէ՝ գնացին 'ի տեղի իւրեանց : Ալ միւս զաւրն՝ որ նստէր 'ի կողմանս Ապուլտկացւոց , արար պատերազմ ընդ զաւ-

բացն Յուճաց . զոր եհար Յոյնն , և գնաց փա-
խըստական ՚ի կողմանս Արուստանի :

Հարեալ աւար զչորորդ Հայս : Ալ եղեւ
յետ անցանելոյ աշնանային ժամանակին՝ ՚ի մեր-
ձե՛նալ ձմերայնոյ՝ եկն զաւրն Իսմայէլի և նրս-
տաւ ՚ի Ալլին . և խորհէր երթալ հարկանել
զՎ իրս սրով սուսերի :

Իսաւսէր ընդ նմա ՚ի ձեռն պատգամի սպառ-
նալեաւք , զի կամ եկեսցեն ՚ի ծառայութիւն
նոցա , և կամ ՚ի բաց թողցեն զերկիրն , և գը-
նացեն : Իսկ նոքա չառին յանձն առնել այնպէս ,
այլ պատրաստեցան ընդդէմ նոցա ՚ի պատերազմ :
Ալ գնաց Իսմայէլացին ՚ի նոցա վերայ պատե-
րազմաւ՝ երթալ սատակել զնոսա իսպառ :

Այն ինչ եղեւ նոցա ՚ի ճանապարհ ելանել ,
անկաւ ՚ի վերայ նոցա ցուրտ և ձիւն ձմերայ-
նոյ , վասն որոյ չոգան փութանակի և գնացին ՚ի
կողմանս Ասորեստանի , և ՚ի Հայս անիրաւու-
թիւն ինչ ոչ գործեցին :

Իսկ իշխանքն Հայոց որ ՚ի Յուճաց և ՚ի Տաճ-
կաց կողմանէ , Համազասպ և Մուշեղ , և այլ
ամենայն եկեալ ՚ի մի վայր միաբանեցան , և ա-
րարին ընդ միմեանս հաշտութիւն , զի մի եղի-
ցի ՚ի մէջ սուր և արիւնհեղութիւն , և անցու-
ցին խաղաղութեամբ զաւուրս ձմերայնոյն , զի
և զչինականսն ասրեցուցանեն : Քանզի Արշ-
տունեաց տէրն անկաւ յախտս հիւանդութե ,
և չոգաւ անկաւ Աղթամար կղզի :

Ալ ոչ գոյր նմա լինել կարողութիւն ելանել
արտաքս՝ կամ խորհել ինչ . և բաժանեցին զեր-
կիրն ըստ թուոյ իւրաքանչիւր հեծելոց , և կար-

դեցին հարկապահանջս ոսկւոյ և արծաթոյ :

Եւ աստ էր տեսանել զաղէտս տարակուսի , զաւրէն հիւանդաց՝ յորժամ տագնապեացի ցաւըն , և հատանիցի ՚ի խաւսից . այնպիսի ինչ եղեն . զի ոչ գոյր մարդկան տեղի փախստի և թազրստեան , և ոչ խնայել ՚ի ներքուստ , այլ որպէս ոք զի անկցի ՚ի ծով՝ և ելս ոչ կարիցէ գլտանել :

Իսկ իբրեւ զայն ետես Ռչտուներաց տէրն՝ խնդրեաց իւր զաւրս յԻսմայէլացւոցն , զի հարցէ զՀայն և հալածական արասցէ , և զՎիրս սատակեացէ ՚ի սուր սուսերի :

ԳՎՈՒԽ ԼԷ .

Ապստամբիւ Մարաց Իսմայէլացւոց :

ՅԱՅՄ ամի ապստամբեցան Մարք ՚ի ծառայութենէն Իսմայէլի՝ և սպանին զիշխանն հարկապահանջին արքային Իսմայէլի . ապաւէն և թիկունս իւրեանց արարին զամուրս աշխարհին Մարաց՝ և զանտառս խորածորս , զվիհս և զվիմուտըս , և զխորածորս դժնդակս՝ որ զգետովն Իազայ՝ և զլերամբն Մարաց . զժիր և զքաջ ազգացըն զաւրութիւնս՝ որ բնակեալ էին ՚ի նոսա Դելն և Դելումն :

Քանզի ոչ կարացին համբերել դառն և դժժընդակ ծառայութեանն , և հարկին ծանրութեանն՝ որ ՚ի վերայ նոցա , զի անդրէն ՚ի նոցա .

նէ միոյ միոյ ամի առնուին յիւս պայռասիկ դը-
րամ. և որ ոչն կարէր տալ, առնուին ընդ միոյ
միոյ դրամի մարդ մի :

Եւ 'ի բաց բարձին զհեծելութիւն և զիշ-
խանութիւն աշխարհին, վասն այնորիկ տուեալ
նոցա զանձինս իւրեանց 'ի կշիռս, լաւ համար-
եալ զմահ քան զկեանս : Օ մի յերկուցն գտա-
նել, կամ մեռանիլ՝ և կամ ազատիլ 'ի չար ծա-
ռայութենէ :

Եւ սկսան զմնացեալ մարդիկն զաւրս ժողո-
վել, և գունդս գունդս կազմել, և թերեւս
կարասցեն զերծանիլ . . . . :

Արդ՝ իբրեւ ետես բազմութիւն զաւրացն
Իսմայէլի՝ եթէ ոչ յաջողի նոցա գործն 'ի կող-
մանէ ամուր լերանցն Մարաց . քանզի ոչ իսկ
նուաճեցան 'ի ծառայութիւն նոցա՝ Աեթրուս
Եւսկիւթեայ՝ որ են գեաք 'Աելումք հանդերձ
ամենայն ամրաբնակ բազմութեամբն :

Եւ բազումք ծախեցան յամուրս և 'ի խորա-
ձորս գահավէժ լինելով. և բազումք խոցուեալ
նետիւք 'ի խարձան դժկոտս, 'ի քաջ և արի պա-
տերազմողացն ոստուցեալ 'ի բաց 'ի կողմանցն
յայնցանէ, դէմ եդին երթալ 'ի կողմանս հիւսի-
սոյ, յաղգն՝ որ ըստ Կասբիական դրացն : Չոգան
հասին 'ի Կասպանս Ղորայ : Եւ անցեալ ընդ
ներքս ընդ Կասպանն՝ աւերեցին զամենայն կող-
մանս աշխարհին՝ որ առ լեռնոտամբն, և ելեալ
ընդդէմ նոցա զաւրս սակաւս՝ որում Հոնաց
դուռն կոչեն, հարին զնոսա, զի էին կողմնա-
պահք տեղւոյն :

Եկն այլ զաւր 'ի կողմանցն Թեոտալաց, և

բաղխեցին զմիմեանս զաւրութեամբ սաստիկ ,
և 'ի պարտութիւն մատնեցաւ զաւրն Իսմայէլի
առաջի զաւրացն թետալաց : Եւ հարին զնոսա
և սատակեցին սրով սուսերի : Եւ ապրեալքն
փախստական ոչ կարացին ճողոպրել ընդ կա-
պանն :

Օ, 'ի եկն այլ զաւր նոցա 'ի նոցա թիկանց , և
նոցա դէմս 'ի լեառն արարեալ 'ի դժուարս մե-
ծի լերինն կաւկասու ելին ընդ կողածս լերինն
հազիւ հազ , սակաւք ճողոպրեալք մազապուրծ
մերկ և բոկ , հետեւակ և վիրաւոր , չոգան ան-
ցին 'ի կողմանս Տիղբոնի յերկիր բնակութեան
իւրեանց :

ԳՒՈՒԻ ԼԸ :

Աստատմութիւն Մուշեղի 'ի Յունաց' և ծառայել Իսմայէլացւոց .
պատերազմ Իսմայէլացւոց ընդ Յոյնս 'ի Նախճաւան , և կոտորելն
զ Յոյնս , և աւերելն զՀայաստան . վերստին 'ի բաց կալ Հայոց 'ի
ծառայութենէ Իսմայէլացւոց' և հնազանդիլ Յունաց , լինել կիւ-
րապաղատ Համազասպայ Մամիկոնէից տեառն . վասնորոյ սպանա-
նել Իսմայէլաց զպատանդսն . անկանիլ խառվութիւն 'ի մէջ բանա-
կին Իսմայէլի և պատառումն 'ի միմեանց . յողթել ամենեցուն Մա-
ւիասայ իշխանին իւրեանց և թագաւորեալ առնել ընդ ամենեւին
խաղաղութիւն :

Իսկ Մուշեղ Մամիկոնէից տէրն ապստամ-
բեալ 'ի Յունաց կողմանէն՝ հնազանդեցաւ 'ի
ծառայութիւն Իսմայէլի . և 'ի նմին ամի զաւրն
Իսմայէլի՝ որ 'ի Հայաստան աշխարհի , կալան 'ի
ծագաց 'ի ծագս զերկիրն ամենայն :

Եւ թէ ոգորոս Աշտուհեաց տէրն , և ամե-
նայն իշխանք աշխարհին միաբանեալ հնազանդե-
ցան 'ի ծառայութիւն , և ամենայն իրաւք փու-
թային զկամս նոցա կատարել , զի երկեւղ անհը-
նարին մահու կայր 'ի վերայ նոցա :

Յամին յայնմիկ 'ի ձեռն նախանձու եղբաւր
իւրոյ մատնեցաւ երանելի այրն աստուածասէր
Արտաւազդն 'Նիմակսեան' և տուաւ 'ի ձեռն ա-
նողորմ դահճի Հաբիբն անուանեալ զաւրաւա-
րի՝ որ նստէր Արուճն Աշնակի : Եւ սպան
զնա սատակմամբ չարաչար մահուամբ :

Եւ էին աւուրք ցրտաշունչ ձմերայնոյն , և
նեղէր զնոսա Յոյնն , և նոքա ցրտոյն ոչ կարէին
ելանել և տալ պատերազմ ընդ նոսա , այլ ելին
յանկարծակի և գնացին , անցին զգետովն և չո-
գան ամրացան 'ի Օլարեհաւանի :

Իսկ Յոյնն իբրեւ ետես զայն՝ ոչինչ փոյթ ա-
րար վասն նոցա , այլ աւարեաց զբերդն 'Նրենայ ,
և գնաց 'ի Նախճաւան' և մարտեաւ ընդ բեր-
դին՝ զի աւարեսցէ զնա եւս : Եւ էր զաւրա-
ւար զաւրուն Յունաց Վաւրիանոս ոմն , զոր ա-
սէին այր հաւատարիմ :

Արդ 'ի հասանել ժամանակի գարնայնոյն՝
կազմեցաւ պատրաստեցաւ 'ի պատերազմ ընդ
զաւրուն Իսմայէլի : Եւ Վաւրիանոս յամառեալ
զիւրն խորհէր կատարել զգործ : Եւ արշաւեաց
Տաճիկն 'ի վերայ Յունին՝ որ մարտ եղեալ կրու-
ուէին ընդ բերդին Նախճաւանի , եհար զնոսա
և սատակեաց 'ի սուր սուսերի՝ և զմնացեալսն
փախստական արարեալ :

Եւ գնաց Վաւրիանոս փախստական , և չո-

գաւ անկաւ 'ի Վ իրս : Իսկ զաւրն Իսմայէլի
դարձաւ 'ի նոցանէ՝ և պաշարեաց զՎարնոյ քա-
ղաք , և մարտ եղեալ կռուեցաւ ընդ նոսա . իսկ
նորա ոչ կարացին զդէմ ունել նոցա պատերազ-
մաւ , բացին զդուրս քաղաքին , և հնազանդե-
ցան 'ի ծառայութիւն :

Եւ նոցա մտեալ 'ի քաղաքն ժողովեցին ոսկի
և արծաթ՝ և զամենայն բազմութիւն ընչից քա-
ղաքին , և կողոպտեաց ամենայն երկիրն Հայոց ,
և զՂոււանս , և զՍիւնիս՝ և զամենայն եկեղե-
ցիս մերկացոյց : Եւ կալաւ պատանդ զգլխաւոր
իշխանս աշխարհին՝ և զկանայս և զուստերս՝ և
զդաստերս բազմաց :

Եւ թէոգորոս Ռչտուենեաց տէրն համազ-
գեաւքն իւրովք գնաց ընդ նոսա , և տարեալ
իջուցին զնոսա Ղսորեստան : Ընդ մեռաւ թէ-
ոգորոս Ռչտուենեաց տէրն՝ և մարմինն նորա բե-
րաւ 'ի գաւառ իւր , և թաղեցաւ 'ի գերեզմա-
նի հարց իւրոց :

Եւ ունէր զիշխանութիւն Հայոց աշխարհիս՝
Համազասպ Վամիկոնէից տէրն՝ որդի Դաւթի՝
այր առաքինի յամենայն դէմս : Իայց ընդանե-
սուն և ընթերցասէր և ուսումնասէր , և ոչ ըստ
հայրենի ազգին վարժ և կիրթ հրահանգաւք զին-
ուորական վարժից , որ մտեալ 'ի ճակատ , և ոչ
տեսեալ զդէմս թշնամեաց :

Եւ արդ՝ սկսաւ նախանձել 'ի բնութիւն հայ-
րենի տանն՝ քաջութեանն , ջերմեռանդ փութով
կատարել և զգործ քաջութեան ըստ նախնեացն
վարժից : Վ իապէս կատարել 'ի վերուստ խնդ-
րելով զառաջնորդութիւն և զյաջողութիւն ան-

ձին քաջութեանն կատարել :

Իսկ կաթուղիկոսն Հայոց Աերսէս գնաց ընդ թագաւորին , որպէս վերագոյն ասացի , և չուեաց ընդ նմա ՚ի Աստանդնուպաւլիս : Ալ ընկաւ լաւ զնա անդ պատուով , և ետուն նմա ինչս՝ և արձակեցին անդրէն ՚ի տեղի իւր , և եկն դարեաց ՚ի Տայս՝ մինչեւ մեռաւ Աշտունեաց տէրն :

Իագարեաց ասպտակ Տաճիկն , և ասպետ վեցերորդի ամի հալածանացն դարձաւ անդրէն ՚ի տեղիս իւր , և հաստատեցաւ յաթու կաթուղիկոսութեան , փութայր կատարել զչինուած եկեղեցւոյն՝ զոր շինեաց ՚ի վերայ պաղոտային Աղարշասպատ քաղաքի :

Արդ՝ թէպէտ և վայրասպար զրուցեալ տողեցից զբանս ՚ի կարգի պատմութեանս ըստ անհանձար խորհրդոյ մտացս իմոց , և ոչ ըստ արժանաւոր շնորհի գիտութեան : Այլ սակայն անդրը հայեցեալ ՚ի կարգս ուսումնասիրացն , և հաստատեցից մարգարէական բարբառովն՝ որ ըստ հրամանի Տեառն խաւսեցեալ : Օյ թէ և յառաջինսն կանխաւ կատարեալ , այլ սակայն և ՚ի վերջինսս մինչեւ յաւիտեան կատարեսցի՝ ըստ բանին Տեառն որ ասէ , “ Արկինք և երկիր անցցեն՝ և բանք իմ մի անցցեն ” : “ Օյ հուր բորբոքեսցի՝ ասէ , ՚ի բարկութենէ իմմէ՝ այրեսցէ և իջցէ մինչ ՚ի դժոխս ներքինս ” : Ալ զի՛ զնոցանէն ասէ յայտ է :

Օյ ի ասէ , եթէ , “ Առեացին հրով՝ բորբոքեսցին հիմունք լերանց նոցա ” : Այսինքն զմե-

Տամեճ իշխանացն զբռնութիւնսն : Եթէ “ Կուտեցից չարիս ամենայն ՚ի վերայ նոցա , և նեուիւք իմովք սպառեցից զնոսա ” :

Օ ՚ի որպէս նեուք թռուցեալք ՚ի գրկաց առնն կորովոյ ՚ի լայնալիճ աղեղանէ ՚ի նսպատակ , այսպէս և սոքա ՚ի Սին անապատէ որ ՚ի վերայ ամենայն երկրի կատարեալ սովով և սրով և ահիւ մեծաւ :

Եւ զի ՚ի կողմանս անապատին բորբոքեցաւ հուր , այսպէս յայտնապէս ցուցանէ այնու՝ զի ասէ , “ Երս առանց բժշկութեան արձակեսցես ՚ի վերայ նոցա՝ զգաղանս անապատի՝ որք այսր և անդր քարշեսցեն զնոսա ընդ երկիր ” :

Օ որմէ գոչէ մարգարէն Դանիէլ՝ եթէ “ Գաղանն չորրորդ ահեղ և զարմանալի , և հզաւր յոյժ , ժանիք նորա երկաթիք , և մագիւք նորա պղնձիք , ուտէր և մանրէր , և զմնացեալսն առոտն կատորէր ” : Եւ այլն եւս : Եւս ասլա ելլաբանիցն ասէ “ Սերձ է աւր կորստեան նոցա , հասեալ է պատրաստութեամբ տէր ՚ի վերայ նոցա ” : Ար և այս եւս կատարեցի ՚ի ժամանակի իւրում :

Ի նմին ամի ՚ի բաց կացին Հայք ՚ի ծառայութենէ Իսմայէլացւոցն , և հնազանդեցան անդրէն ՚ի ծառայութիւն թագաւորին Յունաց :

Եւ արար արքայ Կոստանդին զՄամիկոնէից տէր զՀամազասպ՝ կիւրապաղատ , և ետ նմա գահոյս արծաթիս , և զիշխանութիւն աշխարհին Հայոց , և պատիւս այլոց իշխանացն՝ և գանձըս զաւրացն :

Յայնժամ ետես արքայն Իսմայէլի՝ եթէ ՚ի

բաց կացին Հայք 'ի ծառայութենէ նոցա , զամենայն զպատանդսն՝ զոր տարեալ էին յերկրէն ոգիս իբրեւ ոչհէ . սատակեցին զամենեւեան 'ի սուր սուսերի . և մնացորդքն սակաւք՝ թուով իբրեւ իք , որք ոչ դիպեցան 'ի տեղւոյն այն , միայն ապրեցան :

Իսկ Սուշեղ Սամիկոնէից տէր , վասն զի էին նորա չորս որդիք 'ի պատանդի առ Սամայէլացւոցն , վասն այնորիկ ոչ կարաց 'ի բաց կալ 'ի ծառայութենէ նոցա :

Երեք (որդիք) Համազասպայ , (և) Եղբայր մի 'ի պատանդի : Եւ այց զայն՝ և եւս այլ յիշխանացն հանդերձ կանամբք իւրեանց , խնդրէին առ ինքեանս Ղսորիս :

Վասն այնորիկ լաւ համարեալ զմահ քան ըզկեանս 'ի բաց կացին 'ի ծառայութենէ նոցա՝ և հասլճէպ երթեւեկով հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն թագաւորին Յունաց՝ հանդերձ միաբանութեամբ իշխանացն և զաւրացն Աղուանից , և իշխանացն աշխարհին Սիւնեաց՝ հանդերձ աշխարհաւն իւրեանց :

Արք լծեալ էին յառաջագոյն յաշխարհագիրն Արարատականի , մինչեւ բարձաւ թագաւորութիւնն Պարսից , և տիրեաց Սամայէլացին , նորանդրէն նուաճեալ միաբանեցան ընդ Հայոց : Եւ ձերբակալ արարեալ զՍուշեղ , և զայլ եւս յիշխանացն՝ որ էին ընդ նմա :

Արդ՝ զայլ իշխանսն՝ զորս ձերբակալ արարեալ էին , հրամայեաց թագաւորն թողուլ 'ի բաց , բայց զՍուշեղ առ ինքն խնդրեաց :

Արդ՝ առաքեաց Աստուած խառովութիւն 'ի

մէջ բանակացն որդւոցն Իսմայէլի , և սլաւառեցաւ միաբանութիւն նոցա , և խառնեցան ընդ միմեանս . և բաժանեցան 'ի չորս մասունս :

Մասն մի այն՝ որ 'ի Հնդկաց կողմանէն : Եւ մասն մի այն՝ որ ունին զԱսորեստանն՝ և զկողմանս հիւսիսոյ : Եւ մասն մի այն՝ որ Ագգիպտոս՝ և 'ի կողմանս Թետալացւոց : Եւ մասն մի 'ի կողմանս Տաճկաց՝ և յԱսկարաւն կոչեցեալ տեղւոջ :

Եւ սկսան կռուել ընդ իրեարս , և անհուն կոտորածով զմիմեանս սատակէին : Արդ՝ միաբանեալ այն՝ որ Ագգիպտոս և 'ի կողմանս Տաճկաց , սպանին զԹագաւորն իւրեանց , և աւար հարին զբազմութիւն գանձուցն , և այլ Թագաւոր նստուցին : Եւ ինքեանք գնացին յիւրաքանչիւր տեղիս :

Իսկ այն իշխանն որ 'ի կողմանս Ասորեստանի էր՝ Մաւիաս անուն իշխան նոցա՝ որ էր երկրորդ Թագաւորին իւրեանց , իբրեւ ետես զեղեալն՝ միաբանեալ զզաւրս իւր , գնաց և նա յանապատըն՝ և սպան զայն եւս արքայ՝ զոր նոքայն նրստուցեալ էին , և ետ մարտ ընդ զաւրացն՝ որ 'ի Տաճկաց կողմանէ , և եհար զնոսա կոտորմամբ մեծաւ :

Եւ դարձաւ անդրէն յաղթութեամբ Ասորեստան : Իսկ այն զաւրն՝ որ Ագգիպտոս , միաբանեալ ընդ Թագաւորին Յունաց՝ և արար հաշտութիւն , և միաւորեցաւ : Եւ բազմութի զաւրաց իբրեւ հնգետասան հազարաց հաւատացին 'ի Քրիստոս և մկրտեցան :

Եւ սաստկացաւ արիւն կոտորածին անհուն

բազմութեանց 'ի մէջ բանակացն ՚Իմայելի . և
գործ պատերազմին տագնապէր զնոսա՝ զմիմեա-
նրս սատակելով :

Եւ ոչ կարէին դադարել փոքր մի 'ի սրոյն՝ և
'ի գերութենէն՝ և 'ի սաստիկ պատերազմացն՝ որ
'ի ծովու և 'ի ցամաքի , մինչեւ զաւրացաւ Սա-
ւիաս և յաղթեաց ամենեցուն :

Եւ հնազանդեցուցեալ ընդ ինքեամբ , և
թագաւորէ 'ի վերայ կալուածոց որդւոցն ՚Իմա-
մայելի , և առնէ խաղաղութիւն ընդ ամենեւին
(ամէն) :

Ի վերջն եղեալ էր յիշատակարանս այս :

Օ՛ՅԵՏԻՆ 'ի գրչաց' և զառաջինս 'ի մեղա-
ւորաց' զանարժան զանարհետ և զանխմաստ
զՎրիգոր երէցս արժանի առնել աղաչեմ զձեզ
ով սուրբ ընթերցողք միով ողորմեայիւ , և մե-
ղաց իմոց թողու թիւն շնորհել' ինձ և իմոցն ա-
մենայնի . և նա' որ յիշէ , յիշեալ լինիցի յար-
դարամէտ դատաւորէն մերմէ՝ Յիսուսէ Վրիս-
տոսէ . և նմա փառք յաւիտեանս՝ ամէն :

ԱՐԴ՝ Գրեցաւ սա 'ի Լո-ին (Հայոց) աճիս . 'ի Բա-
ղէշ 'ի վանս Յովհաննոս Կարապետի :

ՎՐԻՊԱԿԻՔ ՏՊԱԳԻՐՈՒԹԵԱՆ

ՍԻԱԿ

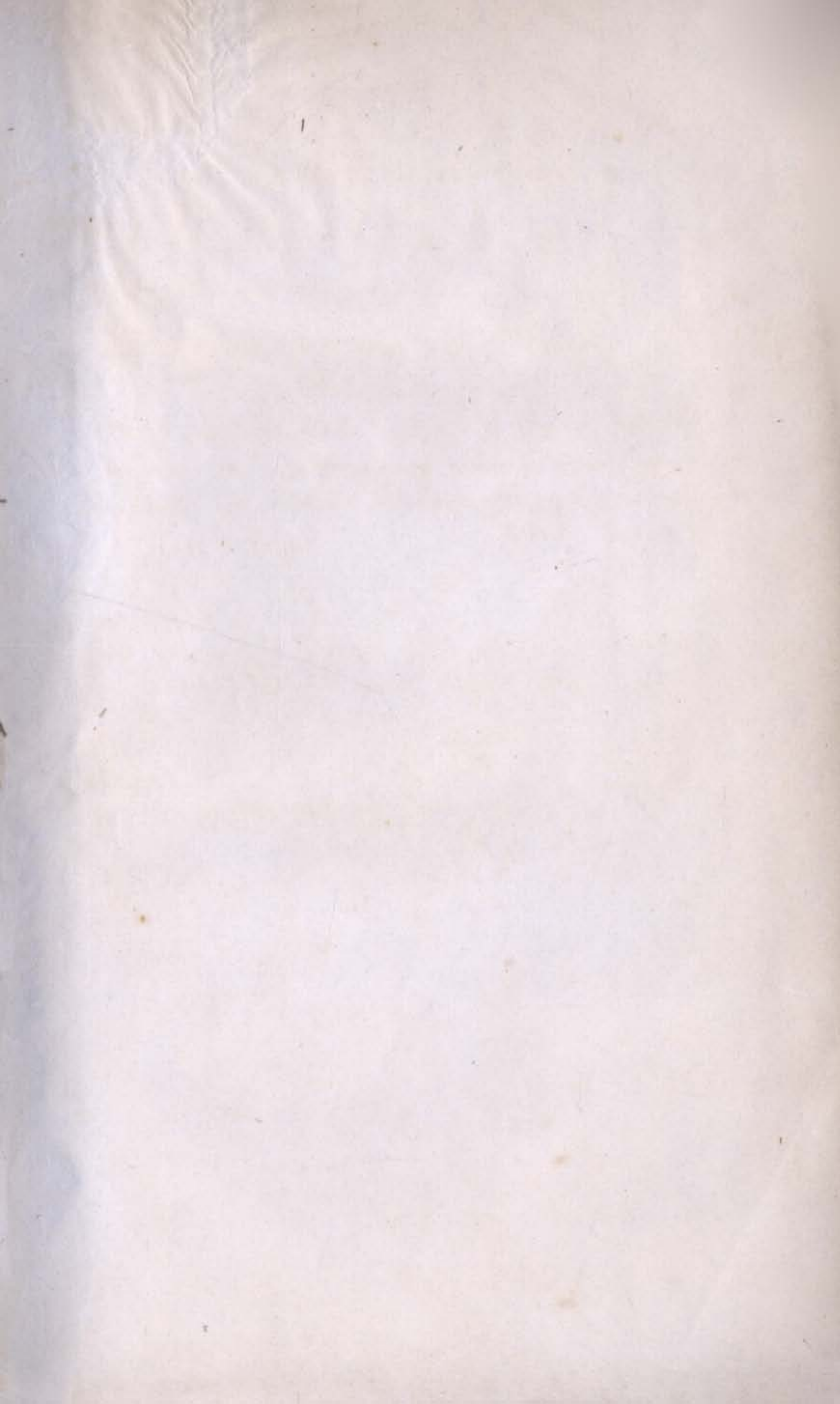
ԵՐԵՍ

ՈՒՂԻՂ

սպարազէտ	46	սպարապէտ
քրիստոնեայքդ	52	քրիստոնեայքն
հարարտին	60	հրարտին
ՅԱՅՆԺԱՄ	79	ՅԱՅՆՄ
Պրիկոս	112	Պրիսկոս
զէրդինայ	120	զէրդինայ
Օխակերտի	120	Օինկերտի
զձեզ	140	զքեզ
նոր	142	նորա
գոյծ	147	գոյժ
չոմն	151	Չոմն
Տարնոյ	170	Մարւոյ
Ջանացաք	189	Ջանացան
Ռատակէս սրբոյն	202	Ռատակէս որ դի սրբոյն

0014886

475

